

**Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет**

**Розвиток та практична
реалізація правової доктрини
в Україні в умовах
європейської інтеграції**

колективна монографія

2026

УДК 34
Р 64

Рекомендовано до друку Вченою радою Маріупольського державного університету (протокол №12 від 29 квітня 2026 р.)

Рецензенти:

Ольга БАЛИНСЬКА, доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Ольга КРИШЕВИЧ, доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ)

ТИХОМИРОВ Денис, доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

Наталія БЛЯНСЬКА, кандидат юридичних наук, професор
(Державний податковий університет)

Авторський колектив: д-р наук держ. упр. О. В. Бражко, канд. юрид. наук

В. В. Григор'єва, канд. юрид. наук Ю. В. Камардіна, канд. юрид. наук Л. М. Князькова, канд. наук з держ. упр. А. О. Надежденко, канд. юрид. наук А. С. Політова, канд. юрид. наук Є. М. Черних

Р 64 Розвиток та практична реалізація правової доктрини в Україні в умовах європейської інтеграції: колективна монографія / за заг. редакцією канд. юрид. наук, доц. Л.М. Князькової. Київ : МДУ, 2026. 225 с.

ISBN

Колективна монографія є завершальним етапом розробки комплексної теми кафедри права економіко-правового факультету Маріупольського державного університету «Розвиток та практична реалізація правової доктрини в Україні в умовах європейської інтеграції» 2021-2025 рр. (реєстраційний номер 0121U109366).

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, працівників судових і правоохоронних органів, посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, усіх, хто цікавиться проблемами права людини на освіту.

УДК 34

ISBN

© Колектив авторів, 2026
© МДУ, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	6
<i>ЧЕРНИХ Євгеній</i> КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ	7
1. Поняття природного права	8
2. Історичний розвиток ідей природного права та його види.....	9
3. Значення концепції природного права.....	17
4. Критика природного права	19
5. Проблема соціологізації природного права.....	24
<i>КАМАРДИНА Юлія</i> МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	31
1. Місцеве самоврядування у публічно-правовому механізмі забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина	32
2. Повноваження місцевого самоврядування у сфері забезпечення та захисту прав і свобод громадян в Україні: зміст та проблеми правового закріплення ...	38
3. Забезпечення захисту прав людини та громадянина органами місцевого самоврядування в умовах режиму воєнного стану	45
<i>БРАЖКО Олена</i> СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКО-МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ	55
1. Важливість європейських міжнародних стандартів в контексті права на соціальний захист громадян України.....	56
2. Взаємодія європейсько-міжнародного та національного законодавства у забезпеченні захисту соціальних прав громадян під час війни	66
3. Конституційні гарантії та принципи у сфері соціального захисту в процесі інтеграції до Європейського співтовариства	76
<i>КНЯЗЬКОВА Любов</i> ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	91
1. Соціальні права в системі прав людини.....	93
2. Європейські соціальні стандарти: поняття та правовий зміст	100

3. Європейські соціальні стандарти: проблеми імплементації в законодавство і практику України 104

НАДЕЖДЕНКО Аліна **СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЇХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ** 117

1. Науково-методичні основи проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів..... 118

2. Особливості проведення державної антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні та їх проєктів в залежності від суб'єктів її проведення 126

3. Невирішені проблеми та шляхи удосконалення проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів в Україні..... 133

ГРИГОР'ЄВА Вікторія **ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТВАРИН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ** 143

1. Міжнародно-правовий механізм захисту прав тварин..... 146

2. Правовий захист тварин в Україні 150

3. Правовий механізм захисту прав тварин в Україні..... 158

4. Правовий механізм захисту тварин: світова практика 162

POLITOVA Anna **LEGAL REGULATION OF PREVENTION AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN CERTAIN COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION AND IN UKRAINE: A COMPARATIVE ASPECT** 177

1. Domestic violence: term's meaningful content..... 178

2. Domestic violence prevention and counteraction in certain countries of the European Union 187

3. Prevention and counteraction to domestic violence in Ukraine 196

ДЛЯ НОТАТКІВ..... 213

CONTENTS

INTRODUCTION	6
THE CONCEPT OF NATURAL LAW IN THE CONTEXT OF MODERNITY <i>(Chernykh Yevgeniy)</i>	7
1. The concept of natural law.....	8
2. Historical development of ideas of natural law and its types.....	9
3. The meaning of the concept of natural law.....	17
4. Criticism of natural law.....	20
5. The problem of sociologization of natural law.....	25
LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE SPHERE OF PROTECTION AND PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE IN PEACE AND MARTIAL STATE <i>(Kamardina Yuliia)</i>	32
1. Local self-government in the public-legal mechanism of ensuring and protect- ing the rights and freedoms of man and citizen.....	33
2. Powers of local self-government in the field of ensuring and protecting the rights and freedoms of citizens in Ukraine: content and problems of legal consol- idation.....	40
3. Ensuring the protection of human and citizen rights by local self-government bod- ies under martial law.....	47
SOCIAL PROTECTION IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF EUROPEAN LEGAL STANDARDS <i>(Brazhko Olena)</i>	58
1. The importance of European international standards in the context of the right to social protection of Ukrainian citizens.....	60
2. Interaction of European, international and national legislation in ensuring the pro- tection of social rights of citizens during war.....	70
3. Constitutional guarantees and principles in the field of social protection in the pro- cess of integration into the European Community.....	80
IMPLEMENTATION OF EUROPEAN SOCIAL STANDARDS INTO UKRAINIAN LEGISLATION <i>(Kniazkova Liubov)</i>	96
1. Social rights in the human rights system.....	98
2. European social standards: concept and legal content.....	105

3. European social standards: problems of implementation in the legislation and practice of Ukraine.....110

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF IMPROVEMENT OF ANTI-CORRUPTION EXAMINATION OF NORMATIVE LEGAL ACTS AND THEIR PROJECTS IN UKRAINE (Nadezhdenko Alina).....124

1. Scientific and methodological foundations of anti-corruption examination of normative legal acts and their projects.....125

2. Peculiarities of state anti-corruption examination of regulatory and legal acts in Ukraine and their projects, depending on the subjects of its conduct.....133

3. Unsolved problems and ways to improve anti-corruption examination of normative legal acts and their projects in Ukraine.....141

LEGAL MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF ANIMAL RIGHTS IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: INTERNATIONAL AND NATIONAL ASPECTS (Grygor`yeva Viktoriya).....151

1. International legal mechanism for the protection of animal rights.....154

2. Legal protection of animals in Ukraine.....158

3. Legal mechanism for the protection of animal rights in Ukraine.....167

4. Legal mechanism of animal protection: world practice.....171

LEGAL REGULATION OF PREVENTION AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN CERTAIN COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION AND IN UKRAINE: A COMPARATIVE ASPECT (Politova Anna)..... 187

1. Domestic violence: term's meaningful content.....188

2. Domestic violence prevention and counteraction in certain countries of the European Union.....197

3. Prevention and counteraction to domestic violence in Ukraine.....207

FOR NOTES.....227

ВСТУП

Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими процесами трансформації, зумовленими як внутрішніми суспільно-політичними змінами, так і зовнішніми чинниками, спрямованими на європейську інтеграцію. В умовах впровадження європейських стандартів правового регулювання особливого значення набуває переосмислення ролі правової доктрини як системоутворюючого елемента національної правової системи, що впливає на правотворчу та правозастосовну діяльність.

В умовах європейської інтеграції значення правової доктрини істотно зростає, оскільки саме доктринальні положення забезпечують концептуальну узгодженість процесів адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу, імплементації міжнародних стандартів у сфері прав людини, верховенства права, демократичного врядування.

Водночас процес розвитку та практичної реалізації правової доктрини в Україні супроводжується низкою проблем теоретичного і прикладного характеру. Серед них – фрагментарність доктринальних підходів, складнощі її впливу на судову практику та законодавчу діяльність, а також потреба у врахуванні рішень і правових позицій Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. Усе це зумовлює актуальність комплексного наукового осмислення зазначених процесів.

Колективна монографія присвячена аналізу теоретико-методологічних засад правової доктрини в Україні в умовах європейської інтеграції. У роботі досліджуються юридична доктрина в контексті імплементації європейських правових стандартів, проблеми та напрями вдосконалення нормативно-правової бази національних галузей права України в умовах європейської інтеграції, правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської інтеграції України, а також ефективність правових норм у правових системах держав-членів міждержавних інтеграційних об'єднань.

Матеріали колективної монографії ґрунтуються на аналізі національного та європейського законодавства, судової практики, доктринальних джерел вітчизняних і зарубіжних учених. Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних спеціальностей, а також практичних працівників, які цікавляться проблемами розвитку правової системи України в умовах європейської інтеграції.

ЧЕРНИХ Євгеній

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

*Маріупольського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3381-795X>*

КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

Вступ

З огляду юридичної літератури можна впевнено констатувати, що після закінчення періоду радянського правознавства категорія праворозуміння знаходиться в центрі уваги вітчизняних науковців. Це відбувається за декількома причинами. Передусім, виходячи з безпосереднього зв'язку із вихідним для юридичної теорії та практики поняттям права. Тому значення питання праворозуміння залишається актуальним в більшій або меншій мірі завжди. Але у часи, коли відбувається перегляд методологічних підходів у широкому системному сенсі, гострота тематики розуміння права зростає безспірно. Саме такий період можна спостерігати в розвитку вітчизняної юриспруденції, що переживає системні перетворення у теоретичній частині, які відбиваються у практичній сфері правового регулювання відносин та вирішення конкретних справ, тобто у правозастосуванні. Феномен природного права, що стоїть в різкій ідейній опозиції до права в звичайному позитивному розумінні, завжди привертав увагу, передусім, загадковістю своїх онтологічних засад, що контрастує із наочністю його проявів в суспільному житті. Можна впевнено сказати, що суперечливість є взагалі характерною властивістю цього типу праворозуміння. І сьогодні ми бачимо доволі дивну ситуацію – з одного боку, доктринальне визнання природничої концепції як класичного вчення про право й широке втілення ідеї природності в основних конституційних правах та свободах, які є потужним аргументом проти судового та бюрократичного свавілля, і разом з тим, з іншого боку, скептичне ставлення до методології індивідуальних прав, адже моральна філософія природничого (особливо ідеалістичного та теологічного) характеру зараз не є популярною, природна концепція права у багатьох втратила довіру. Тому, як пише Б. Таманага, принципове положення природного права, яке постулює вищу щодо людини об'єктивність джерел фундаментальних прав, та складає головний елемент принципу верховенства права, в доктринальному плані у багатьох викликає скепсис, поступаючись уявленням про соціальну природу прав [1, с. 121].

Щоб зрозуміти причини такого суперечливого ставлення до концепції природного права доцільно звернутися до історичної еволюції його ідей, його сутності, значення, сучасної тенденції розвитку та критики.

Слід додати, що концепцію природного права досліджують та обґрунтовують чимало українських учених, зокрема, С. Головатий, К. Жоль, М. Козюбра, О. Костенко, С. Сливка, С. Рабінович, П. Рабінович та багато інших.

1. Поняття природного права

Скрізь, наскільки можна заглянути в глибину століть, ми бачимо, що праву як явищу штучно створеному людиною, що історично з'являється та розвивається, протиставляється сутнісно інше – ідеальне, не писане право, що існує вічно та містить вищу справедливість, або ж, можна сказати, ідею вищої щодо людини правди, яке отримало назву природного права. Отже, загальною передумовою поняття природного права є припущення якоїсь у вищій мірі об'єктивної щодо людини розумності, яка не має похідного від людини походження; навпаки людська розумність похідна від неї. Тобто мова йде про якусь метафізичну розумність (в значенні «надлюдської»), що закладена в дійсності, в природі речей чи в природі людини як природна справедливість. Але встановлення джерел такої метафізичної розумності складає величезну і, мабуть, безнадійну філософську проблему.

По суті концепція природного права це питання пошуку необхідних моральних, не створених людиною першооснов у суспільному житті. Питання основ буття є справою філософії і йому передують усвідомлення важливої різниці між буттям істинним, об'єктивним, природним та буттям фіктивним, заснованим на конвенції (угоді між людьми). Вчення про природне право починається із передумови про те, що людська конвенція, навіть та, що міститься в старовинному звичаї предків, не тотожна правильному, доброму, природному. Тому природні, необхідні моральні начала повинні бути усвідомлені та виведені засобами чистого розуму як істина, що є зрозумілою кожному.

Отже, ідея природного права починається із сумніву відносно досконалості змісту законів, встановлених людьми як їхні конвенції або волевиявлення. Можна бачити, що на протязі всієї історії встановленого людиною або писаного права людському розуму притаманне критичне ставлення до нього як до зразка у принципі недосконалих правил суспільного життя. Отже, з самого початку концепція природного права засновувалась на практичній вимозі більш досконалого права, і на теоретичному спостереженні природної необхідності відомих правоположень.

Треба підкреслити, що уявлення про реальність ідеального та досконалого права мають універсальний, загальнолюдський характер, що не обмежені ні часом, ні простором, ні етнічною приналежністю. Тобто, можна сказати, що з того часу, коли виникло встановлене людиною право, існувало уявлення про дві справедливості: по закону людському та справедливість природну, сутнісну, що не «зроблена» розумом людини, а тому в гіпотезі є вічною та однаковою для всіх у просторі та часі. Звідси ідея природного права

як права за необхідністю справедливого протиставляється праву встановленому людьми, що породжується людським свавіллям, доцільністю, вигодою (прагматизмом). Ідейно це є протиставленням вищої правильності у відносинах між людьми людській доцільності та інтересам. Тож, ідея природного права приховує в собі ідею якоїсь вищої щодо людини нормативної об'єктивності (справедливості), що упорядковує суспільне життя, але людьми не створюється. Сутнісні джерела такої особливої нормативної реальності не очевидні, їх дуже важко (якщо взагалі можливо!) визначити, обґрунтувати експериментально через соціальний досвід, в них завжди залишається місце для філософського ідеалізму, релігії (віри). Саме тут проглядає відома «загадковість», «тайна» права. Тому природне право завжди було й залишається ключовим питанням філософії права, і не випадково отримало також назву філософського права.

Єдиного визначення поняття природного права не існує. У широкому значенні воно позначає особливі принципи обов'язкового порядку, які на відміну від позитивного права, мають значення незалежно від людської згоди та установлень [2, с. 92]. У цьому широкому розумінні визначення природного права суттєво розбігаються залежно від того, в яких засновках вбачають онтологічні причини таких особливих принципів. У вузькому значенні природне право розуміють в термінах фундаментальних прав і свобод людини і громадянина. Крім того, поняття природного права розуміється і як вчення (теорія, концепція) про такі особливі принципи або норми.

Термін «природне» в цілому розуміється в значенні всього суцього, що безпосередньо не створено людиною. Питання онтологічних та ціннісних основ природного права й досі залишається ключовим та найбільш складним, беручи до уваги надлюдське походження. Тож, в питанні про природне право ми маємо справу з нескінченою розмовою про альтернативні інтерпретації ціннісних підстав або причин, витоків цього унікального та вічного явища.

2. Історичний розвиток ідей природного права та його види

За довгу історію уявлення про сутнісні джерела «природності» права, тобто його ціннісні основи, суттєво змінювалися, що дає підстави виокремлювати чотири основних види або типи природного права, деякі з яких можуть розпадатися на підвиди.

1. Перший вид вчення природного права було сформульовано вже в античні часи, і зазвичай пов'язується із давньогрецькою філософією та Давнім Римом. Але прямі вказівки на природне праворозуміння можна зустріти і в більш ранніх джерелах. Як вказує український дослідник С. Сливка, традиція природного права простежується в самих ранніх культурах на Давньому Сході, де, на його думку, вона і зароджується [3, с. 8-27]. Загальною рисою правових систем Давнього Сходу було те, що численні боги, яких, здається, можна було би самих вважати причиною природної справедливості, тут підкоряються не

уособленій силі, яку можна назвати долею, фатумом, космічним законом або законом Всесвіту [3, с. 17].

У Давній Греції окремі філософи-софісти вчили, що право є результатом угоди між людьми і в основі його нічого вічного та незмінного немає. Проти такого вчення виступили великі уми давнини – Сократ, Платон, Аристотель, на думку яких в основі права лежить вічний, незмінний, божественний порядок, який володарює не тільки в суспільній царині, але й у Всесвіті взагалі. Тож, поряд із законами людськими існують неписані вічні моральні закони, що вкладені в серця людей божественним розумом. У представників стоїчної філософії джерелом вічного та ідеального права вже стверджується не божественний розум, а природне начало. Вони вважали етичний порядок не тільки порядком людських відносин, але і частиною космічного порядку.

Філософські погляди грецьких стоїків вплинули на зміст системи права Давнього Риму, в якій ідея про ідеальне природне право набуло особливого розвитку та отримало назавжди назву природного (*jus naturale*). У творах римських юристів дуже поширена думка, що поряд з мінливим цивільним (позитивним) правом існує вічне природне право (*jus naturale*), що вкорінене в самій природі людського розуму і людських відносин. У римлян ми знаходимо найбільш простий тип (вид) розуміння природного права, основу якого вбачають у виключно природних відносинах та зв'язках як людського світу, так і тваринного.

Проте уявлення давніх римлян про природне право було нечітким та плутаним. Вони то змішують закони природи із нормами права, розповсюджуючи природне право на тваринний світ, то обмежують дію природного права тільки людськими відносинами. Вони то розрізняли природне право від права народів, то ототожнювали; то вбачали у природному праві ідеал, до якого позитивне право повинно прагнути, то розглядали природне право як складову частину права позитивного. Що ж до змістових джерел або причин природного права, то й тут у римських юристів присутній різнобій поглядів: як і грецькі стоїки вони посилаються на дуже туманне поняття вічного розуму, який зветь розумом природи, то на справедливість або природну справедливість, якій, на жаль, не дають визначення, що не прояснює її розуміння. Вочевидь справедливість ототожнювалась римлянами із природним інстинктом або почуттям справедливості. Тому, враховуючі заслуги римських юристів в утвердженні ідеї природного права, тут все ж таки, ще зарано говорити про розробку відповідної теорії, бо у своїх поясненнях вони скоріш керувалися інтуїцією, ніж чітким усвідомленням витоків та змісту цього явища. Серед заслуг римлян треба вказати на те, що з'ясувавши ненадійність такої підстави для природного права як розум природи, вони акцентували увагу на моральній, а не фізичній, природі людини і відповідно ввели критерій моральної оцінки вчинків у вигляді справедливості, тобто перенесли проблему пошуку підстав, критеріїв природного права у моральну площину. Вививши питання про природне право за межі фізичної або матеріальної причинності,

римляни поставили проблему підстав такого права як проблему духу, моральної цінності. З цієї пори природа на яку спирається таке ідеальне право розуміється як моральна природа людини з властивим почуттям справедливості та добра.

2. Другий вид природного права виводиться з права божественного, встановленого як верховний закон. За суттю – це надприродне(з погляду природознавства), метафізичне розуміння ідеї природного права як надлюдського, яке тому, мабуть, найбільше підходить для подолання тезису умовності права в часі та просторі. З розвитком християнства натуралістичне філософське пояснення основ природного права в душі морального природного закону у римлян поступається релігійному обґрунтуванню. Вже в Кодексі Юстиніана стверджується, що норми природного права встановлені Божим Провидінням. Далі надбання римських юристів про природне право було підхоплене і творчо інтерпретоване мислителями середньовіччя в світлі християнської ідеології, що відобразилось і на уявленнях про основи природного права. Природний моральний закон, що панує у Всесвіті і не має особистісного начала, вони замінили мудрістю Божою, розумом, волею Творця. Вчення про природне право середньовіччя спиралося, з одного боку, на авторитет римського права, що сприймалося як писаний розум, з іншого боку, на Святе Писання, яке давало вичерпні та незаперечувані відповіді. Як вважав Святий Фома (Аквінський), те, що звуть природним правом, є ніщо інше, як відбиток передвічного закону в людині. Пізніше пояснювали, що право є передвічною істиною у тому смислі, в якому передвічні істини знаходять свій прояв в математичних судженнях. Тлумачення норм церквою сприймалося як проявлення природної справедливості. Такий погляд панував аж до XVII сторіччя. Таким чином, розуміння природного права у часи середньовіччя носило переважно теократичний, релігійний характер.

3. Революційне переосмислення природного права відбулося у XVII сторіччі під знаменами раціоналізму, що утворило третій вид вчення, який найбільш наближений до природознавства. Під раціоналізмом тут розуміється теоретичний напрямок, за яким людський розум вважається не тільки засобом, але й джерелом нашого пізнання. Утвердження раціоналізму в суспільствознавстві відбувалося під величезним впливом небачених раніше досягнень в галузі природних наук: математиці, фізиці, механіки звичайної та небесної, - які не раз вступали в протиріччя з Святим Писанням. Вони вселяли віру в розумність природного устрою і в розум людський, як його частини, та підривали беззаперечний авторитет релігійної ідеології, за якої причина всього лежить у розумі Господньому. Навпаки, філософія Нового часу обґрунтовує тезис про активну природу людського інтелекту, що не знаходиться у цілковитій залежності від Божого замислу. Тож, із XVII сторіччя вчення природного права складається на принципово нових методологічних підставах і утворює його нову концепцію, а раніше відомі ідеї стали сприймати як класичне вчення природного права. Тепер не Бог, не мудрість прабатьків, що

відома із звичаїв або традицій – сама природа підіймається на постамент вищого авторитету і сприймається як начало, причина розумності та правильності. На думку Гуго Гроція, мати природного права є сама природа людини [4]. Вважалося, що природно-правові закони повинні бути виведені із об'єктивного соціального життя людським розумом, засобами чистого розуму, подібно до математики (особливо у геометрії): спочатку розумом повинна бути знайдена проста начальна істина (аксіома), що пояснює моральну природу людини в суспільному житті, а потім із неї дедуктивно-демонстративним методом логічно і послідовно повинні виводитися більш складні інші природні закони. Такий підхід також називали геометричним методом.

Новатори XVII сторіччя (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Г. В. Лейбніц, Д. Локк, С. Пуфендорф та інші) перенесли керівну методологію із наук про фізичну природу в суспільну царину природи моральної, і відповідно намагалися розвивати природну науку про суспільство. Природне право стало розумітися як частина соціальної фізики. Природному праву вони намагалися надати «природність» в їхньому розумінні свободи від надприродності, тобто від богословських ідей. Розуміючи близькість юриспруденції та богослов'я, вони стали тлумачити причинне питання в природному праві у зворотному відносно релігійного вчення напрямку: за думкою Г.В. Лейбніца, не тому правильне природне право, що так велить Бог, а, навпаки, Бог тому й надає нам припис дотримуватися природного права, що воно правильне. Г. Гроцій пояснював, що хоча Творець й створив все суще, але він не може змінити непорушні вимоги природного права, як не може відмінити те, що два помножене на два це чотири [4]. Це передбачало припущення існування об'єктивної моральної правильності, встановленої Богом як прояв вищої, навіть до Нього, об'єктивної необхідності та істинності, яку Він не може змінити.

Практичне створення нової теорії природного права вимагало спочатку визначити початковий не розкладний елемент у сфері дії такого права (тобто в моральному суспільному просторі), на основі якого визначити первісне базове положення. Таким нерозкладним елементом визначили вільну особистість, індивіда, що відповідало у той час прагненню до свободи особистості в інтелектуальному, релігійному, економічному та політичному відношенні, коли і теоретичні, і практичні інтереси утворювали індивідуалістичне вчення про суспільство, в центрі якого стоїть вільна людина із природженими правами. Далі потрібно було вирішити, до якої природи віднести цей елемент фізичної або моральної. І так як суспільне життя відноситься до моральної, а не фізичної сфери, то і необхідне визначення індивіда віднесли до його моральної сутності. На підставі цього визначення першоелементу нового вчення природного права, його видатні представники сформулювали вихідну аксіому моральної природи індивіда, з якої, як було вище сказано, повинні логічно виводитися інші природні закони. Така аксіома повинна сприйматися як очевидна істина, як найпростіший базовий принцип моральної природи людини. Гуго Гроцій сформулював цей принцип, як природну схильність людини до суспільного

життя, але Томас Гоббс навпаки, вбачав такий принцип у природній ворожості людини до інших людей. А, наприклад, Самуель фон Пуфендорф виводив природне право з інстинкту самозбереження, а також схильності до залежності від інших та заподіяння шкоди іншим, які в сукупності, на його думку, є причинами створення такого суспільства, що захищає і підтримує інтереси всіх [5, с. 97]. Ж. Руссо бачив аксіоматичну основу концепції в природному стані прадавньої людини: в його природній сутності, в його природній свободі та волі, що керується розумом та пристрастями. Не важко побачити, що у принциповому питанні будови нового вчення природного права – його вихідного положення – не було досягнуто єдності, що утворило велику теоретичну проблему, стало об'єктом критики. Якщо Г. Гроцій брав за принцип соціальну, політичну природну схильність людини, то Т. Гоббс навпаки, пояснює людину у первісній природі як істоту не соціальну, не політичну, що знаходиться у первісному природному стані «війни всіх проти всіх».

Український філософ К. Жоль зауважує, що представники нової концепції не досягли єдності думок в оцінці питань сутності та значення природного права. Треба підкреслити, що характерною рисою та досягненням нового вчення про природне право (з часів Г. Гроція) став перенос акценту з обов'язків на суб'єктивні права людини. Сучасний дослідник природного права Лео Штраус зазначає, що до Нового Часу доктрини природного закону вчили обов'язкам людини; якщо вони взагалі приділяли будь-яку увагу правам людини, то розуміли їх як явище, що за суттю похідне від обов'язків. Якщо раніше первісний моральний факт правопорядку вбачали в обов'язках людини, то тепер – в її суб'єктивному праві передусім природному. Це дуже важлива трансформація в поглядах на суспільний уклад, яка визначає сучасну європейську (або Західну) правову філософію та праворозуміння. З цього часу не юридичні обов'язки, а саме природжені права є центральним елементом правової та політичної філософії, що яскраво відбивається в теорії та практиці суспільного конституційного устрою. Саме ідея природних прав склала основу визначних для сучасності доктрин правової держави, громадянського суспільства, соціальної держави. Ці теорії без перебільшення є стовпами, на яких тримається сучасне уявлення про повинний політичний та суспільний лад західного типу. З цього часу природно-правова доктрина набуває таких невід'ємних характеристик, як раціоналістичний метод в підставах, та яскраво виражений індивідуалізм, що знаходить прояв в ідеї людиноцентризму соціального устрою та в ідеї природних прав людини.

Треба підкреслити ще один важливий момент: в XVII сторіччі сформувався соціальний запит на обмеження абсолютної монархічної державної влади. Для цього концепція природного права запозичила дві великі ідеї, які міцно увійшли до її змісту: ідею соціального договору, та ідею народного суверенітету. Вважалось, що завдяки соціальному договору люди перейшли від первісного природного стану до державного співіснування; звідси витікало, що держава, породжена народною волею, назавжди повинна

залишитися такою, що підпорядкована цій волі. Народний суверенітет передбачає, що воля народу завжди передує державній волі. З часу обґрунтування цих взаємопов'язаних ідей кожного разу, коли держава створювала загрозу свободам, природно-правова доктрина нагадувала про ці принципи, що обмежують державне свавілля: про невід'ємні права, про договір між особистістю та державою, про народний суверенітет, який повинен мати вирішальне значення. Вчення про природне право втілювало вже не просто прагнення до ліпшого законодавства, а стало могутньою ідеологічною зброєю проти державного всевладдя та свавілля. У цьому світлі проявилася справжня сутність та значення природного права – утвердження та обґрунтування об'єктивних начал, що стоять над свавіллям державної влади.

Узагальнюючи базові положення нової концепції природного права треба вказати, що воно виявило, як теоретичні, так і практичні переваги. З теоретичного боку ця концепція була великим маніфестом людського духу. Вона вселяла віру та надію в можливість ідеального суспільного устрою, який засновано на істинності природної розумності, якщо її виявити та втілити в діюче законодавство і що насправді у великій мірі було здійснено. У практичній площині під лозунгами ідей природного права в Західній Європі XVIII сторіччя відбулися фундаментальні революційні зміни, спрямовані на покладення краю того, що стало сприйматися як явна несправедливість: абсолютної монархії, соціальної, політичної нерівності, обмеження природних прав. Поява першої сучасної республіки у Франції, а потім в Америці, які були збудовані на Деклараціях прав людини, здавалось, стало кращим доказом роботи ідеї природного права. Але не все так просто, як здається на перший погляд. Якщо подивитися з іншого боку, то навпаки, практична реалізація концепції природного права в досвіді перших республік виявилася її провалом. Критика її методологічних та теоретичних засад до цього моменту ще не вбила довіру до самої концепції, але після практичних невдач критика стала руйнівною. Виявилось, що закріплення ідеальних правових положень та принципів в законах та їх втілення в життя, наприклад, загального виборчого права або інших демократичних положень, що витікають з природних прав людини, ще не гарантує досягнення ідеального суспільного устрою. Тобто практика побудови нових суспільних форм виключно на раціональних умоглядних підставах не виправдала очікувань. Вкупі з відомими на той час методологічними та теоретичними вадами природничої концепції практичні невдачі виявили глибоку кризу та недовіру до неї, як до такої ідеї, що підриває авторитет діючого позитивного права. Від загального захоплення природним правом концепція прийшла до повного розчарування нею, яке, здавалось, поклато край самому її існуванню. Але потенціал ідеї не встановленого людьми права, що втілює вищу об'єктивну справедливість, виявився на диво стійким. Ця ідея сутності права не вмерла, а зусиллями видатних умів була підтримана та розвинута далі.

4. Так сформувався четвертий вид природного права, який особливий тим, що виводить ідею сутності права за межі природного натуралізму в сферу етики. Його можна назвати етичним типом природного права, в основі якого лежить різке розділення між Сущим і Повинним тобто фактами та цінностями. Ця версія природничої концепції отримала назву за ім'ям визначного представника німецької класичної філософії Іммануїла Канта та його численних послідовників, тому етичне вчення права також зветь кантіанським. Принциповим є те, що природне право тут тлумачиться не як частина фактичної дійсності, частина буття (що можна бачити в трьох попередніх типах концепції), а як моральний або правовий ідеал – не так, як є, а як повинно бути; здійснення цього ідеалу в житті логічно веде до встановлення досконалого порядку. Таке розуміння права як ідеального, що не виводиться з фактичного, в строгому підході, не узгоджується з терміном «природне». Тому філософи стали частіше підміняти термін «природне право» правом розуму. На засадах етичного права стала формуватися наука філософії права, на розвиток якої величезний вплив мало вчення І. Канта. Він відстоював ідею, що за самою природою кожна людина має вроджені, а не набуті в життєвому досвіді тобто апріорні, базові моральні начала загального значення. Моральні закони, вважав І. Кант, лише в тому випадку, якщо вони можуть бути засновані апріорно і усвідомленні як необхідні, мають силу законів; для кожного вони обов'язкові лише тому і лише постільки він вільний і володіє практичним розумом [6]. В цьому сенсі моральні начала не залежать від людини так само, як її природні схильності або властивості. Такі моральні начала розкриваються через совість людини, яку І. Кант розглядав як «внутрішній трибунал». Тож І. Кант проводив ідею, що у праві є незалежне від людини начало, яке вбачав в моральних законах, принципах людського розуму, та які через совість людини є критеріями морального суду (оцінки) над писаним правом, судовими рішеннями тощо. Але і цей варіант вчення про природне право не був досконалим. Можна бачити, що воно відноситься до ідеї природнього права неоднозначно: з одного боку, вчення І. Канта про апріорні моральні принципи відносять до загальної природно-правової концепції; з іншого боку, кантіанська ідея про різке розмежування сущого і повинного приховує критику природного права, яке шукає свої підстави в фактичному бутті: в природі речей, в природі людини тощо; інші підстави, строго кажучи, є надприродними. Тож, ця спроба повернути концепції природного права перші позиції у праворозумінні не виправдалася. Проте, сталося переосмислення сутності та значення природного права вже на новому підґрунті. Зрозуміло, що після теоретичної та практичної кризи ніхто вже серйозно не сподівався виводити механічні закони суспільства за допомогою математичного (дедуктивно-демонстративного) методу. Важливо, що осмислення невдач різних систем природнього права навели на думку про те, що природне право допускає зміст, який історично змінюється, але непорушною залишається сама ідея природного права. Дійсно, навіть коли теоретичні підстави перебувають у занепаді, юридична практика стикається з

випадками, які виявляють недостатність встановленого людьми (позитивного) права, що спонукає інтуїтивно шукати правильне право в природній концепції. Одним із перших авторів відродженого природного права є Рудольф Штаммлер, який наприкінці XIX сторіччя висунув тезу про природне право із змістом, що змінюється, при тому, що ідея природної справедливості завжди залишається.

Еволюційний розвиток концепції природного права не скінчився. Відсутність чіткого уявлення про підстави норм природного права спонукає до нових теоретичних пошуків їх обґрунтування. Сучасні варіанти концепції природного права зазнали впливу багатьох сучасних філософських течій. Природнича концепція права обґрунтовується в екзистенціалізмі, прагматизмі, пост-структуралізмі, інтуїтивізмі, феноменологічних теоріях тощо, детальний розгляд яких не входить в нашу задачу. Але із загального погляду численні новітні течії є продовженням двох спрямувань: релігійного, відповідно до якого джерелом природної справедливості є Бог (Ж. Марітен, В. Катрайн, І. Месснер та інші); та «світського» напрямку, який шукає джерела в інших, не теологічних, підставах розумності, що не походять від людини. Із зростанням кількості наукових гіпотез природного права проблема дискусійності його онтологічних джерел не стала менш актуальною, бо в цьому питанні виявляється межа пізнавальних можливостей людини – природне право для нас залишається у великій мірі явищем загадковим. Проте, як би там не розумілися підстави природного права: як природа речей, інтуїція або почуття права, як божественний розум або воля, або як апіорні моральні засади людини, – у будь-якому варіанті проглядає ідея якоїсь вищої необхідної та об'єктивної щодо людини розумності.

Слід додати, що взагалі помітним трендом у питанні подальшого розвитку концепції природного права є скепсис. Навіть серед представників юснатуралізму (А. Кауфман, В. Майхофер та інші) не раз висловлювалася думка, що, мабуть, наука вичерпала свої пізнавальні можливості щодо метафізичних підстав природного права, отже, його подальші теоретичні розробки безперспективні, тому що без нових проривних ідей у філософії права вони не можуть додати нічого суттєво нового.

Сучасний стан розвитку природного права можна пояснити через філософську концепцію постмодернізму, яка, на думку багатьох видатних вчених, визначає сучасне світосприйняття. Теорія постмодерну стверджує, що ми живемо в епоху глобальної і великої недовіри до класичних філософських концепцій картин світу, які мають претензії на визнання їх універсальними теоріями. Проте, відсутність концептуальної єдності, з погляду постмодернізму, є нормальним явищем для знань, що завжди розвиваються. Єдність поглядів в такому разі може бути ситуативною. Таким чином, загальна концептуальна ідея природного права сьогодні представлена у багатьох філософських напрямках, які продовжують розвивати цю ідею у нових формах.

3. Значення концепції природного права

Оскільки не було досягнуто чіткого розуміння сутності природного права, то й уявлення про значення цього явища були спірними. Вище вказувалось з посиланням на К. Жоля, що представники оновленої у XVII сторіччі концепції не досягли єдності думок в оцінці питань сутності та значення природного права. Для одних природне право – це методологічний прийом – це таке право, яке існувало, якщо б не було держави і встановлених нею законів; інші сприймали його як історичну гіпотезу: природне право – це те право, яке ніби діяло насправді в так званому природному стані людини, тобто до переходу до державного ладу; а дехто розцінював природне право як політичний та юридичний ідеал: природне право – це те право, яке повинно було б діяти замість позитивного права, що історично склалося; є і такі, що виступали за природне право як за діюче та альтернативне позитивному праву, яке повинно застосовуватися там, де мовчать закони, а інколи і там, де вони явно суперечать розуму.

На нашу думку, сьогодні значення ідеї природного права доцільно розглядати з двох сторін – теоретичної (наукової) та практичної. З теоретичного боку значення природної концепції виявляється в питанні пошуку справжніх необхідних онтологічних основ права, тобто витоків його походження, та відповідно сутності. Теоретичне значення звідси виявляється у важливому моменті розмежування юридичного закону та права. З теоретичного боку концепція природного права є одним із шляхів ідейного подолання умовності діючого права, яке, як відомо, обумовлено випадковими факторами часу, простору, бажаннями, інтересами, свавіллям, і яке є інструментом задоволення таких факторів. Крім того, нова школа природного права поставила людину в центрі системи суспільних цінностей. Ця концепція стверджує існування поряд із правами, що встановлені державою, інших природних, вічних, невід’ємних прав людини, що обумовлені його природою та мають щодо перших прав пріоритетне значення. З такого погляду саме головне в цій концепції – це ідея про те, що усі люди за природою своєю вільні і рівні. Ця ідейна основа є передумовою вступу вільних та рівних людей в соціальний договір між собою та утворення державно організованого суспільства.

Сьогодні природне право вже не розглядається як незмінне універсальне право «для всіх народів та для всіх часів». Зазнавши впливу історичної та соціологічної теорій права воно набуває гнучкості і передбачає зміст, що історично змінюється відповідно до вчення Р. Штамmlера, враховує етичні, моральні цінності вже конкретного суспільства.

З погляду практичного значення у центрі природно-правової концепції знаходиться не стільки питання про походження або сутність права, скільки питання про можливість морального суду над правом позитивним тобто встановленим правом. Саме це розуміння та використання природного права як оціночної інстанції для політичного режиму, законодавства та правопорядку в

цілому, вважаємо, ледь не головне в практичному аспекті. А в більш широкому значенні природне право є інструментом обмеження державної влади від свавілля та беззаконня. Із цього випливають далекосяжні наслідки – можливість критики державної влади, та навіть її примусової зміни суспільством (право на повстання), якщо влада грубо й системно порушує базові природні права. У цьому сенсі значення природно-правових ідей різко актуалізується в умовах тоталітарних або інших крайніх недемократичних політичних режимів. Сучасні теорії природного права отримали найбільшу підтримку в середині ХХ сторіччя на ґрунті боротьби із авторитарними та фашистськими режимами у Європі. Так, переосмислюючи трагічний досвід панування «законного неправу» у нацистський період, Г. Радбрух на підставі ідей природної справедливості вивів формулу про те, що у випадках, коли діючі закони стають кричуще несумісними із справедливістю, вони перестають бути правовими, і як наслідок, це дає можливість суспільству використати своє природне право боротьби всіма засобами проти державної влади, яка породжує такі закони та тримається на них. На нашу думку, свідками здійснення такого підходу на практиці ми стали у 2013-2014 роках у часи революції Гідності, яка призвела до насильницького повалення режиму Ф. Януковича.

У стислому викладі можна сказати, що оскільки концепція природного права нерозривно пов'язана з етичними ідеалами, то вона, на відміну від права позитивного, з необхідністю є концептуальним провідником моральних критеріїв в царину права, в тому числі шляхом часткового позитування, дає можливість оцінювати діюче право з позиції моральних цінностей.

Як втілення ідеї правового об'єктивізму, що обґрунтовується визнанням вищих та незалежних до людей правничих засад, ця концепція є вищим трибуналом для позитивного права, як витвору людей, є причиною та орієнтиром його змін, вдосконалення та критики; острівком надії на справедливість, що протистоїть авторитету офіційності позитивного права в питаннях недосконалості, упередженості, свавільності законів та їхніх застосовників. Добре відомо, що ідея існування незалежних від людського свавілля та заздальгідь даних засад, що втілені в природних правах, є найвагомим аргументом проти суб'єктивності судових рішень.

Правовий об'єктивізм, що властивий природному праву, особливо через вчення про індивідуальні права, складає засади принципу верховенства права, який є обов'язковою частиною правової ідеології конституційних демократій. В складі принципу верховенства права, який за поширеними поглядами, не можливо зрозуміти поза ідеями природних прав, воно підноситься до вершин політичної та правової думки.

Значення концепції природного права в політичній філософії було без перебільшення революційним. Ідеї про первинні природжені людські права, які слід сприймати як джерело будь-якої політичної влади, перегорнули уявлення про ключові засади суспільного та політичного устрою. Питання про походження, природу, цілі, межі та призначення політичної влади, місце та

роль людини й суспільства у відносинах із державною (політичною) владою у світлі природничої концепції набули інтерпретації пріоритету прав людей, й відповідно похідності державних прав владарювати від суверенних та первісних людських прав на владу.

Проте значення природного права не обмежується історичними заслугами. Воно втілюється і продовжує свою добру справу у фундаментальних складових конституціоналізму, а саме у вченні про суспільний договір та в концепті народного або національного суверенітету, через які перманентно забезпечує ідейну основу підкорення публічної влади народові. Отже, природно-правова концепція зіграла видатну роль в утвердженні загальнолюдських цінностей та норм міжнародного спілкування як основи сучасної демократії. Ці висновки підтримуються й іншими вітчизняними теоретиками, наприклад, М.І. Козюброю [7, с. 13].

4. Критика природного права

Разом з тим, концепцію природного права не слід ідеалізувати, бо вона не позбавлена вразливих для критики місць. Вище зазначалось, що після періоду панування у XVII-XVIII сторіччях, природне право було об'єктом настільки сильної критики, що, здавалось, буде забуте як невдалий проект. Причому спочатку природне право критикувалось тільки у теоретичних питаннях, але пізніше і з практичного боку. Підстав для критики теоретичного характеру не бракує. Передусім критика спрямовується на керівну методологію концепції природного права, що розвивалася двома протилежними напрямками – ідеалізму та натуралізму. Ідеалістичні пізнавальні підходи ґрунтуються на вірі, яка є антитезою наукового знання в класичному розумінні як раціонального та досвідного, і черпається або із релігійних джерел, або із моральної інтуїції (морального почуття), або із інших джерел, що беруться як апріорні. Поступово, разом з видатними успіхами у фізиці та особливо в механіці XVII сторіччя, довіра до ідеалістичної філософії танула і методологічні симпатії змістилися в бік натуралізму.

Треба пояснити, що натуралістичний метод отримав свою назву не стільки у зв'язку із природою як своїм предметом, скільки внаслідок використання пізнавального інструментарію, характерного для природничих наук, ідеалом яких є математичний спосіб усвідомлення світу не живої природи. Проте, на думку багатьох дослідників, такий інструмент пізнавальної точності доцільно використовувати і до предмету соціальних наук. Натуралізм запозичує у математичного метода дедукцію, відповідно до якої наслідки виводяться із загальних аксіом із необхідністю, що відповідає принципу причинності. При цьому умоглядність є характерною рисою математичного способу пізнання, яка широко застосовується у вченні про природне право: принципи, норми природного права виводяться умоглядно із положень, яким надається значення аксіоматичних, які в свою чергу, виводяться розумом з тих

чи інших фактів буття, які можуть братися довільно. Саме тому вихідні положення природного права, що сприймаються як його принципи, не рідко суперечать досвіду, або не можуть бути доказані дослідно. З умоглядності впливає довільність вихідних посилок природного права, які не раз ставали об'єктом різкої критики: природний стан людей за Гроцієм та за Гоббсом; соціальний договір, який нібито приводить до державної організації людства – не можуть бути беззаперечно доказані та суперечать знанням про організацію життя сучасних спільнот, що живуть у примітивних формах. Тож, не дивно, що у принциповому питанні вихідного положення концепції природного права (його вихідного принципу), так і не було досягнуто єдиного розуміння.

У зв'язку із тим, що принципи природного права за такої, натуралістичної методології, висновуються із фактів буття, із того, що фактично є, породжується величезна теоретична проблема методологічного характеру – етично повинного (ідеальної повинності, що передбачає питання «як повинно бути») та суцього (тобто фактичного буття), яка залишається не вирішеною. Річ в тому, що ті вчення природного права, які послуговуються натуралістичною методологією, намагаються вивести ідеальне право (те, як повинно бути) із того, що є фактично, передбачаючи у цій фактичності якусь метафізичну тобто надлюдську розумність та справедливість. Ось, наприклад, відомий український теоретик права О. М. Костенко вслід за Б. Спінозою, який вважав, що соціальний світ не може бути світом «другої природи», що протистоїть всесвіту, прагне до широкої натуралізації знань про соціальні системи, виходить із принципу природної цілісності світу, і вважає, що усе суще – це Природа у її різноманітних проявах [8, с. 99]. Внаслідок такого підходу з'являється логічна можливість виразити суспільне життя в тих самих загальних та необхідних істинах, що і природне, підпорядкувати соціальне життя природним законам. Завдання науки в такому разі полягає в тому, щоб умоглядними шляхом відшукати у стихії індивідуальних сил та людського свавілля приховані закони та критерії етично правильної поведінки. Згадаємо, що ще Крістіан Вольф у XVIII сторіччі намагався із інтуїцій природного та міжнародного права вивести весь каталог прав та обов'язків людини. Виглядає такий проект привабливо, але насправді застосування принципу цілісності світу приховує фундаментальну проблему, яку не помічають прихильники соціального натуралізму – ототожнення принципово протилежних світів – природного, який характеризується як царина об'єктивної необхідності, та соціального, який навпаки сприймається як царина свободи людської волі та самовизначення.

Наслідки ототожнення цих протилежних світів вкрай категоричні та концептуально сумнівні – фактичний стан у суспільних відносинах може тлумачитись як правова позиція. У сукупності із умоглядністю цієї концепції та з довільним вибором фактів натуралістичний принцип не раз приводив до суперечностей, просто тому, що у фактичній дійсності можна віднайти підставу для протилежних висновків. Так, одні зважали на спільні якості людей і з цього

робили висновок про рівність між людьми; інші, як Аристотель, навпаки апелювали до природи, щоб виправдати, так би мовити, природність рабства, або привілеї правителів та можновладців. Калікл ще в античні часи стверджував, що «сама природа вирішує, що справедливо, коли сильні володіють більшим, ніж слабкі, а обдаровані – більш, ніж обмежені» [2, с. 96]. Навіть видатні представники природної справедливості Г. Гроцій та Т. Гоббс саме таким парадоксальним чином використовували принцип природного права для обґрунтування природності абсолютної монархії. Такі думки продовжували потім й інші мислителі – Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше тощо. Тобто характерна особливість натуралістичної методи природного права – надія віднайти умоглядним шляхом етичноповинні засновки правопорядку у фактичному бутті – приводили до того, що із довільно взятих фактів можна виводити протилежні висновки щодо природної справедливості. Безумовно, це дискредитувало керівний принцип природного права, згідно з яким право, що передбачає критерій етично повинного, нібито перебуває у фактичному бутті (сущому).

Критики звертали увагу на схожість натуралістичної методології природного права і правового соціологізму в ототожненні двох принципово різних царин – світу сущого та світу повинного, що, на нашу думку, є не правильним розумінням по відношенню до теорії природного права. Потрібно враховувати, що на відміну від правового соціологізму справжній смисл вчення природного права полягає не в питанні про суще, а в питанні про повинне. Тому насправді в юснатуралізмі вже з XVII сторіччя світ природний як царина необхідності спочатку більш-менш свідомо, а у Г. В. Лейбніца вже ясно, протиставляється світу морально-культурному, як царині вільного встановлення, що потребує етичного обґрунтування. А в етичній філософії І. Канта чітке розділення сущого та повинного становить вже принциповий момент. Саме тому природне право ставить право фактично діюче перед судом ідеальних морально-етичних оцінок. Тож, в природному праві на відміну від права соціологічного фактичне не є кінцевою методологічною підставою етичної правильності, а тільки видимою проекцією справжнього джерела розумності, метафізичного та ідеального за сутністю.

Натуралістична методологія не може бути надійним інструментом виведення принципів етичноповинної поведінки із фактичного буття. Як вказують критики натуралістичного підходу, зокрема Г. Кельзен: із того, що щось відбувається, ні концептуально, ні логічно не витікає, що це повинно відбуватися. Імануїл Кант рішуче заперечував, що критерії правильної поведінки – тобто керівна лінія для визначення, що потрібно робити чи не робити – взагалі можна отримати з фактів таких, як втіха чи задоволення інтересів. І Дж. Мур вбачав у спробі вивести прескриптивний предикат «добре» з дескриптивно встановлених фактів «натуралістичний хибний висновок», у якому підмінюється фактично бажане тим, що мало б бути бажаним, коли психологічний факт віддання переваги плутається з самим добром [2, с. 106]. Звідси виникають великі сумніви відносно придатності умоглядного методу

встановлювати точний зміст принципів, норм та взагалі правового порядку шляхом демонстраційної дедукції із загальної аксіоми, що уможливлено формулюється із спостережень за дійсністю. Тож, основна методологічна ідея соціального натуралізму, яка полягає в тому, що всі правові смисли є заданими в об'єктивних до людини законах, та їх можна вивести чисто логічним засобами з обмеженого набору правових аксіом, виявляється помилковою. Критики такого правового об'єктивізму зазначають, що діюче позитивне право ніколи не є абсолютно безпробільною системою і не може завершитися чисто логічними засобами мислення, в окремих випадках вона потребує оціночні судження, які виходять за межі формальної логіки та можуть виходити за власно правові межі в особливу ідеальну царину моральності, критерії якої з необхідністю не витікають із наявних фактів. Тут доречно згадати тезис дуалізму світу права Р. Алексі, який полягає в тому, що право з необхідністю передбачає як реальний, тобто фактичний, інституційний вимір, так і ідеальний вимір, тобто критичний, морально та етично ціннісний [9, с. 35].

Великого розголосу отримала критика природного права представниками історичної школи права щодо заперечення еволюційного розвитку соціального життя та неповторності її одиничних проявів. Під їхній удар потрапили відомі постулати універсальності та незмінності природного права. Річ у тому, що із ідеї вищої розумності не встановлених людиною принципів та норм природного права, яка є відображенням об'єктивної необхідності, логічно витікає висновок про універсальний характер такого ідеального права, що є однаковим для всіх народів і часів. Представники історичної школи (Пухта, Савіньї та інші) показали на багатьох прикладах, що це суперечить історичному розвитку права; навпаки, право залежне від простору та часу і може суттєво змінюватися; воно ніколи не було і не є сталим явищем, а знаходиться у постійному русі, в розвитку в залежності від умов життя. Як було вище сказано, ця критика надихнула Р. Штаммера запропонувати версію теорії природного права із мінливим в часі змістом, яка знайшла широку наукову підтримку.

Теоретичні обґрунтування природного права містять й інші суперечності. Навіть останній із класичних видів природного права – етичний вид І. Канта – який досі залишається найбільш авторитетним, не позбавлений двозначності. З одного боку, вчення філософа про апріорні моральні принципи слугує однією з підстав для обґрунтування теорії природного права; з іншого боку, приховує опозицію до природного права, яке шукає свої підстави у фактах (у природних станах, у суцюзі), оскільки І. Кант різко розмежовував повинне та суще, стверджував, що це принципово різні сфери.

Природне право також критикують за односторонність індивідуалістичної спрямованості. Популярні ідеї, які бачать джерело права в природі людини, слугують загальною основою для розвитку та обґрунтування права в індивідуалістичному спрямуванні на шкоду соціальним началам права. Тим самим порушується баланс між індивідуалістичними та соціальними (колективними, суспільними, державними) началами в праві. Навіть поняття

природного права, що виводиться із природи людини, упускає соціальну природу права, те що право з'являється у соціальному спілкуванні між людьми під впливом різних матеріальних умов, колективних інтересів, етичних поглядів, норм, відносин.

Підпадає під критику і той правовий об'єктивізм, що виражається в презумпції вищих до людей правових змістів-цінностей. В такому розумінні право стає якимось зовнішнім до людей об'єктом з вельми неоднозначними та туманними витоками, що не відповідає уявленням про соціальну природу права.

Концепція природного права різко критикується також за те, що вона обґрунтовує феномен, який з великою умовністю можна назвати власне правом, бо зміст його складають такі принципи, що не встановлені компетентними органами у формі фіксованих приписів з ясним змістом. Змістовно принципи та норми природного права мають моральний, а не юридичний характер. В рамках природного праворозуміння важко, якщо взагалі можливо, розрізнити мораль і право, бо тут вони зливаються. Саме тому природне право за походженням та характером змісту часто називають моральним правом.

Немає ясності і в ключовому понятті справедливості, що має моральний зміст і є найближчим визначником природного права. Неоднозначність та неясність цього базового поняття дає підстави спростовувати в цілому концепцію природного права. Як приклад, можна згадати роботу Г. Кельзена «Проблема справедливості» [10].

Проте критикою теоретичних засад природного права справа його деабсолютизації не скінчилась. Ще більшої шкоди авторитету концепції природного права завдала критика з практичного боку. Вище згадувалось, що ідеї природного права стали лозунгами, під якими відбулися значні історичні зміни в політичному та правовому житті Європи – повалення абсолютних монархій, відміна соціальної, політичної нерівності, обмежень природних прав. Здавалось, що тріумфом практичного втілення природного права стали нові республіки, такі, як французька або американська, які були організовані відповідно до його принципів. Гіпотетично вони повинні були стати взірцем ідеального правового та соціального порядку. Але виявилось, що закріплення ідеальних правових положень та принципів в законах та їх втілення в життя ще не гарантує досягнення ідеального суспільного устрою. Наприклад, реалізація загального виборчого права або інших демократичних положень, що витікають з природних прав людини, в реальності ще не забезпечують ідеального суспільного устрою. Виявилось, що в оновлених державах також залишилась соціальна нерівність. Тобто практика побудови нових суспільних форм мовляв виключно на раціональних умоглядних підставах не виправдала очікувань. Не стільки теоретичні вади, а саме ці практичні невдачі свого часу вбили довіру до концепції природного права як такого, що підриває авторитет діючого позитивного права. Щоправда, пізніше відродження природного права відбулося з практичними досягненнями у перебудові післявоєнного світу у

другій половині ХХ сторіччя, що пройшло під знаменами природних прав людини.

З практичного боку природне право також зазнало справедливої критики у зв'язку з невдачами неодноразових спроб його систематизації. Поряд з тим, що природному праву не властива формальна визначеність, критики звертають увагу і на його не системний характер, що не узгоджується із системністю, яку вважають загальною рисою права. Невдачі численних спроб систематизувати або кодифікувати принципи та норми природного характеру чи створити системи природного права, показали що результати таких спроб мають не абсолютний характер, а залежать від обставин конкретного часу та особливостей тих чи інших уявлень, що змінюються в різних національних правових системах.

Як бачимо, критичних зауважень вистачило б на декілька теорій. Втім, наявність прогалин у концептуальних знаннях щодо онтологічних підстав теорії природного права, не є причиною відмови від її інструментальних можливостей в якості ціннісного мірила щодо соціальної поведінки та норм, встановлених людьми. Усвідомлення відсутності ексклюзивних доктрин праворозуміння, привело науку та практичну юриспруденцію нарешті до згоди, за якою природнича концепція продовжує робити свою добру справу, доповнюючи інші теорії праворозуміння у випадках, коли вони виявляють свою неспроможність відшукати справедливе рішення в складних юридичних справах.

5. Проблема соціологізації природного права

Виразною тенденцією в розвитку юснатуралізму є його соціологізація, завдяки чому намагаються вирішити задачу позбавлення природного права метафізичності та потойбічності, надати йому емпіричного характеру на підставі зв'язків із соціально-культурними та антропологічними чинниками, про що доводилося писати раніше [11]. Цей напрямок у нас розробляють О. Костенко, Пацурківський, П. Рабінович, С. Рабінович та інші вітчизняні дослідники. Так, С. Рабінович в праці «Природно-правові підходи в юридичному регулюванні» докладає чималих пізнавальних зусиль, спрямованих проти трактування природного права як трансцендентного, суто потойбічного й тому малоприслатного в практичній площині феномену [12, с. 50], що обґрунтовується демонстрацією різноманітних зв'язків окремих вчень природного права із державно-правовою, соціальною та антропологічною дійсністю. Тобто йдеться про спробу інтеграції природно-правової та соціологічної концепції праворозуміння. Зважаючи на різноманітність природно-правових підходів, автор приходить до висновку, що соціологізм як концептуальний підхід виявляється *принципово сумісним* (виокремлено мною – С.Ч.) із природно-правовим типом праворозуміння» [12, с. 65], з чим, на наш погляд, важко погодитися. На нашу думку, якими би численними,

різноманітними, міцними та навіть необхідними не були зв'язки права з реальністю, вони ще не дають достатніх підстав для висновку про принципову сумісність між природним правом та соціологічним правом, оскільки ці два поняття і відповідні їм концепції утворені протилежними пізнавальними цілями, виникли та розвивалися на протилежних онтологічних та методологічних принципах, і ця протилежність між ними зберігається, якщо не сказати, є іманентною.

Можна бачити, що поняття соціологічного права охоплює фактично діючі норми поведінки, які осмислено або спонтанно створюються в соціальних союзах і протиставляються праву, встановленому державою, при тому, що ознака справедливості для соціологізму не є необхідною: його етика вражена дефектом удаваності, оскільки справжня справедливість (або легітимність – в іншій термінології) тут підмінюється тим, що фактично сприймається за справедливе та легітимне. Як наслідок стає неможливим розрізнити справжню справедливість (легітимність) від того, що учасники відносин можуть приймати як справедливе і легітимне. Хибність такого ототожнення спростовується тим, що навіть стала звичаєва практика може не відповідати моральному обов'язку, тому з часом може змінюватися і навіть відмінитися. Втім, поняття природного права, завжди містить ідею-принцип ідеального та справедливого права, яка ґрунтується на метафізичній презумпції, що ця виключна і найвища розумність не є похідною від свідомості людини. Тож, утворення поняття соціологічного права скероване метою репрезентації соціального походження та соціальної природи норм, які фактично діють та відтворюються в практиках людських союзів. І навпаки, утворення поняття природного права обумовлено протилежною пізнавальною метою – репрезентації таких ідеальних принципів поведінки, які атрибутивно справедливі, але не походять від людського розуму, не є дериватом людської розумності в тому сенсі, в якому яблуко є дериватом яблуні. Стисло кажучи, похідність від соціуму, створюваність людьми є онтологічним принципом сутності соціологічного права, втім сутність поняття природного права в будь-яких його доктринальних інтерпретаціях визначається протилежним онтологічним принципом – незалежності від людини за походженням.

Крім того, розглянуті концепції методологічно ґрунтуються на протилежних пізнавальних ідеалах – правовий соціологізм на ідеалі фактичного, а природне право на ідеалі морально повинного. Будь-які вчення, що охоплюються соціологічною концепцією, виникають із методологічної ідеї ототожнення фактичного суспільного порядку із правовим та етично правильним порядком. І це є ключовою методологічною помилкою правового соціологізму. В проекції цінностей, які слугують змістовими підставами легітимності, цей сутнісний недолік соціологічної (і взагалі емпіричної) методології, що не помічає принципову розщепленість світів ідеального і фактичного, виявляється особливо виразно. Хоча джерело ціннісного імперативу не ясне і становить складне питання, принаймні, є впевненість в

тому, що моральні цінності не виводяться із фактичного стану. Емпірична методологія на кшталт соціологічної відтворює принцип механічної причинності, який непомітно обкрадає право, підриває об'єктивність правової онтології (правових засад, принципів). Право стає наслідком конкретних фактичних дій, подій, відносин, які зумовлюють правове осмислення в кожному разі. Але вона не здатна обґрунтувати джерело моральної правильності норм та поведінки. На думку М. Вебера, соціологізм спрощує питання цінностей, задовольняється лише фіксацією певних етичних переконань, констатацією моделей поведінки, які вважаються правильними, та досліджує їх реальний вплив [13]. Дж. Мур влучно зазначив, що спроби вивести прескриптивний предикат «добре» з дескриптивно установлених фактів є натуралістичним хибним висновком, у якому підмінюється фактично бажане тим, що мало б бути бажаним, психологічний факт віддання переваги плутається з самим добром [14]. Тож, виникнення, розвиток та здійснення абсолютних моральних ідеалів-цінностей не вміщується в досвід. Це підтримує гіпотезу їх поза досвідного або над досвідного походження. Проте, будь-яке вчення про природне право виникає із методологічного засновку різкого протиставлення фактично існуючого права та права ідеально справедливого, які, хоча і можуть співпадати в законодавстві та в практиках, але ідейно завжди зберігають принципову протилежність.

До того ж, задум прибічників соціологічної методології посилити інструментальну придатність та спроможність вчення про природне право через позбавлення його метафізичності та потойбічності, на нашу думку, не досягає своєї мети. Річ у тому, що трансцендентна природа свободи та справедливості, які складають сутність природного права, і є причиною його іманентної метафізичності, в цьому сенсі, надприродності. Тож, через позбавлення природного права метафізичності воно втрачає важливу частину своєї сутності та ідентичності. Слід мати на увазі, що метафізичність природного права є одночасно і перевагою, завдяки якій воно отримує унікальну стійкість проти недосконалості права позитивного та емпіричного зла, і, разом з тим, недоліком, що викликає скептичне ставлення до нього з боку раціоналістично орієнтованої правосвідомості. Але в практичному, інструментальному аспекті, позбавлення природного права метафізичності рівнозначно втрати ним властивості джерела вищих об'єктивних засновків, що мають значення абсолютних етичних цінностей, отже позбавляє презумпції бездоганності, яка дозволяє сприймати і, що важливо, використовувати природне право як вищий трибунал по відношенню до соціальної поведінки та встановлених людьми норм. Отже, на нашу думку, постановка завдання позбавити природне право властивості йому метафізичності викликає скепсис, враховуючи те, що а) природне право не можна обґрунтувати виключно емпіричними засновками; б) при цьому втрачається його морально-етична дієвість, яка підпорядковує людські закони вищій ідеальній правильності; в) пробільність знань про

сутність природного права не заперечує можливості його практичного використання в якості критерію вищої правильності.

Висновки

Причини суперечливого ставлення до концепції природного права, передусім, походять від її методології, яка знаходиться в кризовому стані. Ідеалістичні пізнавальні підходи, що ґрунтуються на вірі, сьогодні не викликають широкої підтримки. Разом з тим, протилежний натуралістичний метод, що претендує на наукову раціональність, виявляє не спроможність вивести ідеальні, абсолютні ціннісні підстави природного права із фактичного буття. Доводиться визнати, що в питанні абсолютних етичних цінностей, що становлять онтологічні засади концепції природного права, ми стикаємось з межею людського пізнання, а значить, природне право, як і раніше, залишається загадковим явищем.

Проект соціологізації природного права, завдяки якому намагаються вирішити задачу позбавлення природного права метафізичності та потойбічності на підставі зв'язків із соціально-культурними та антропологічними чинниками, важко оцінювати як вдалий. На нашу думку, природне та соціологічне право зберігають концептуальну протилежність, що не виключає взаємодоповнюваність між ними у виконанні методологічної справи, яку вони роблять, хоча і по-своєму. Для відновлення довіри до природного права його соціологізації виявляється не достатньо, оскільки емпірична методологія соціологізму створює лише ілюзію вирішення проблеми виправдання етичних засновків правопорядку, яку концепція природного права вирішує іншим пізнавальним шляхом.

Список використаних джерел

1. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. 208 с.
2. Циппеліус Р. Філософія права. Підручник. Пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.
3. Сливка С.С. Природне та надприродне право. У 3-х частинах. Ч.1: Природне право: історико-філософський погляд. Київ: Атіка, 2005. 224 с.
4. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: навчал. посібн. Харків. Консум, 2004. 432 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-3909.html> (дата звернення: 03.02.2026).
5. Циппеліус Р. Філософія права: підручн. Пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.
6. Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука. Переклад з німецької Віталій Терлецький. Харків: Фоліо, 2018. 288 с.

7. Козюбра М.І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12-42.
8. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Т. IV-V. С. 98-106.
9. Алексі Р. Ідеальний вимір права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 2. С. 35-65.
10. Кельзен Г. Проблема справедливості. Чисте Правознавство. Пер. з нім. Київ : Юніверс, 2004. С.380 - 467.
11. Черних Є.М. Соціологізація природного права: до питання про сумісність типів праворозуміння. *Вісник Маріупольського державного університету*: Серія Право. 2024. Вип. 27. С. 163-170.
12. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
13. Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology* (Vol. 1). New York: Bedminster Press. 1968. Цит. за: Ципелліус Р. Філософія права. Пер. з нім. Київ : Тандем, 2000. С. 133.
14. Moore G.E. *Principia Ethica*. Cambridge University Press. 1903. Цит. за: Ципелліус Р. Філософія права. Пер. з нім. Київ : Тандем, 2000. С. 106.

Анотація

Природне право є важливою та дуже особливою складовою концептуальних пояснень природи права або поняття права, є ідейною протилежністю всіх інших вчень емпіричного характеру. Воно входить в теоретичний інструментарій обґрунтування вищої, ідеальної до людини морально-етичної правильності, справедливості або, в широкому сенсі, правди, що дозволяє сприймати його як теоретичну підставу прав і свобод людини, ідеї обмеження публічної влади та правової держави, принципу верховенства права в ліберальній традиції, які складають фундаментальні засновки модернового ідеалу суспільного та політичного життя. Разом з тим, внаслідок критичного ставлення до методології вчення про природне право, ця концепція у багатьох втрачає довіру. Сутнісною характеристикою природного права є презумпція його надлюдського походження, онтологічні підстави якого залишаються вкрай дискусійними.

Ідея природного права має тривалу історію, що походить до античних часів, яка відбивається в різновидах або типах природного права. В роботі характеризуються чотири основних вида (типа) теорій, в яких відбивається методологічний генезис ідеї природного права як в ідеалістичних, так і натуралістичних напрямках. Проте кожна з них і всі вони разом не дають

вичерпної відповіді щодо сутності цього концепту, враховуючи спірність його онтологічних підстав.

У зв'язку із невизначеністю сутності природного права нема єдності і в поглядах про його значення: воно сприймається і як методологічний прийом, і як історична гіпотеза, і як таке, що нібито діяло в природному стані людини, і як політичний і правовий ідеал, і як діюче та альтернативне до позитивного право. Зазначається, що значення природного права доцільно розглядати з двох сторін – теоретичної, що виявляється у моменті розмежування юридичного закону та права, та практичної, яке виявляється у використанні природного права як оціночної інстанції для політичного режиму, законодавства та правопорядку.

В роботі розглядаються критичні аргументи щодо концепції природного права та її методології, як з теоретичної, так і практичної сторін. Причини суперечливого ставлення до концепції природного права, передусім, походять від її методології, яка знаходиться в кризовому стані. Ідеалістичні пізнавальні підходи, що ґрунтуються на вірі, сьогодні не викликають широкої підтримки. Протилежний натуралістичний метод не спроможний вивести ідеальні, ціннісні підстави природного права із фактичного буття. Доводиться визнати, що в питанні абсолютних етичних цінностей, що становлять засади концепції природного права, ми стикаємось з межею людського пізнання, а значить, природне право, як і раніше, залишається загадковим явищем.

Виразною сучасною тенденцією в розвитку концепції природного права є намагання його соціологізації на підставі зв'язків із емпіричними соціально-культурними та антропологічними чинниками, щоб, таким чином, позбавити її метафізичності та повернути до неї довіру. Проте, на думку автора, такі намагання важко назвати вдалими, оскільки природне та соціологічне право зберігають концептуальну протилежність, що не виключає взаємодоповнюваність між ними у виконанні методологічної справи, яку вони роблять, хоча і по-своєму. Для відновлення довіри до природного права його соціологізації не достатньо, оскільки емпірична методологія соціологізму створює лише ілюзію вирішення проблеми виправдання етичних засновків правопорядку, яку концепція природного права вирішує іншим пізнавальним шляхом.

Information about the authors:

Chernykh Yevgeniy

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Associate Professor of Law Department

Mariupol State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3381-795X>

КАМАРДІНА Юлія

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

*Маріупольського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2295-5559>*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Вступ

Права і свободи людини та громадянина є невід'ємним атрибутом правової системи будь-якої держави, де гарантується демократична та правова організація публічної влади. В Україні створено певні умови для регулювання, охорони та забезпечення правового статусу особистості, функціонує низка важливих правозахисних інститутів. Все це незаперечно свідчить про стійкий та незворотній рух України до демократичних, правових та соціальних форм взаємовідносин між державою, суспільством і громадянами. Конституція України створила легітимну основу сучасної державності України, побудованої на демократичних принципах, заклала нову систему відносин між особистістю, органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Актуальність дослідження визначається роллю та місцем правового інституту основних прав і свобод людини та громадянина у процесі формування правової держави. Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

Конституція України також закріплює визнання, дотримання і захист прав людини і громадянина в якості обов'язків держави. Таким чином, Конституція України заклала основу системи державного захисту прав і свобод людини і громадянина.

Незважаючи на те, що провідну роль у системі забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина відіграють держава та її органи, місцеве самоврядування не можна повністю виключити з-поміж суб'єктів, які забезпечують реалізацію та захист прав і свобод. Підтвердженням цього є положення Європейської хартії місцевого самоврядування [2], яким встановлено, що органи місцевого самоврядування є однією з головних засад будь-якого демократичного устрою, а право громадян брати участь в управлінні державними справами найбільш безпосередньо може бути здійснене саме на місцевому рівні. Це передбачає не тільки необхідність дотримання основних прав і свобод людини і громадянина при здійсненні місцевого самоврядування, а й здійснення органами місцевого самоврядування деяких позитивних дій

щодо створення умов для найбільш повної реалізації прав і свобод громадян на території відповідної громади, попередження та припинення порушень прав та свобод людини та громадянина, а також відновлення порушених прав. Саме місцеве самоврядування покликане забезпечувати одночасно ефективне та наближене до населення управління місцевими справами. Звідси виникає проблема участі місцевого самоврядування у забезпеченні та захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина за місцем проживання, в межах територіальної громади.

Таким чином, місцеве самоврядування, його органи та інші інститути місцевого самоврядування, як і держава в цілому та органи державної влади, несуть певні обов'язки щодо забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Проте якщо основні проблеми функціонування системи державного захисту прав і свобод людини і громадянина виявлені юридичною наукою і при цьому робляться досить ефективні спроби їх вирішення, то теоретичне вивчення проблем забезпечення та захисту на рівні місцевого самоврядування розгорнуто недостатньо. З урахуванням того, що місцевий рівень забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина ближче до безпосереднього носія основних прав і свобод, його дослідження є важливим та необхідним.

Донедавна у вітчизняній, та й у зарубіжній літературі права людини і місцевого самоврядування, як правило, розглядалися лише як самостійні проблеми. Тим часом сама природа цих інститутів сучасної демократії, їх нормативно-правовий зміст, функціональне призначення, механізми реалізації та гарантування свідчать про тісну взаємодію, взаємопроникнення та взаємодоповнення та багато в чому врівноважують один одного (в плані поєднання принципів індивідуалізму та колективізму).

Недостатня вивченість та актуальність досліджуваної проблеми, її велика практична значимість для сучасного етапу розвитку правової системи України визначають необхідність дослідження проблем, пов'язаних із забезпеченням та захистом прав і свобод людини та громадянина органами місцевого самоврядування та іншими інститутами місцевого самоврядування.

1. Місцеве самоврядування у публічно-правовому механізмі забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина

До числа сучасних актуальних проблем науки конституційного права України відносяться питання забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, причому, не лише на державному рівні, а й на рівні місцевого самоврядування.

Оголосивши забезпечення прав і свобод людини як єдиним прямо встановленим конституційним обов'язком (ст. 3), Конституція нашої країни визначила самостійний правозахисний напрямок діяльності держави. Аналіз

норм Конституції України дає підстави виділити два рівні захисту прав і свобод людини: національний (внутрішньо-державний) і міжнародний.

Міжнародний рівень захисту прав людини зумовлений ч. 1 ст. 9 Конституції України [1], яка встановлює, що міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою її правової системи. В якості суб'єктів міжнародної правозахисної діяльності в ч. 4 ст. 55 Основного закону України зазначені між-народні судові установи з захисту прав і свобод людини і громадянина [1]. Також як суб'єкти правозахисної діяльності виступають відповідні органи міжнародних організацій (наприклад, Організація Об'єднаних націй, Європейський суд з прав людини) членом або учасником яких є Україна.

Національний захист прав і свобод людини і громадянина будується за принципами територіальності та спеціалізації (ст. 125 Конституції України) [1]. У рамках конституційного права України внутрішньодержавний захист прав і свобод людини і громадянина неодноразово виступав як об'єкт досліджень. Однак у механізмі забезпечення та захисту прав і свобод особистості важливу роль грають і органи місцевого самоврядування. Закріплюючи положення про захист прав і свобод людини та громадянина ст. ст. 140-146, Конституція України [1] не встановлюють обов'язок органів місцевого самоврядування щодо захисту прав і свобод людини та громадянина.

На міжнародному рівні захист прав людини також не віднесено до питань компетенції органів місцевого самоврядування. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 р. у ч. 1 ст. 3 містить визначення місцевого самоврядування, згідно якого місцеве самоврядування здійснюється «в рамках закону» та «в інтересах місцевого населення» [2].

Виходячи з цих норм, О.В. Батанов робить висновок, що специфіка «муніципального рівня у забезпеченні та захисті прав і свобод людини і громадянина визначається характеристикою місцевого самоврядування як недержавного інституту організації народної влади народу. Захист прав людини органами місцевого самоврядування є реалізацією людиною і громадянином права на захист з боку інститутів місцевого самоврядування різної правової природи і використання доступних їм правозахисних засобів» [3].

Дотримання прав людини, дуже часто сприймається суспільством як завдання, вирішення якого покладається виключно на національну (центральну) владу: парламент, уряд тощо. Утвердженню цього сприйняття сприяла висока централізація державної влади. Але в переважній більшості випадків порушення прав людини та запобігання таким порушенням повністю покладається на місцеві громади та органи місцевого самоврядування. Процес децентралізації ще більше посилив роль органів місцевого самоврядування в дотриманні прав людини. Крім того, більшість спорів між громадянами та владою можна вирішити на рівні обласного та місцевого суду. Тому центром діяльності сучасних неурядових організацій поступово стає так зване «приземлення» (англ. «*landing*») прав людини на рівень місцевої громади з

метою зробити права людини цінним фундаментом для побудови взаємовідносин на місцевому рівні.

Як вказує В.В. Сметана, саме існування інституту місцевого самоврядування і функціонування органів місцевого самоврядування при здійсненні своїх повноважень і основних функцій фактично створює осередок життя всередині територіальної громади і безпосередньо сприяє жителям і членам такої громади в розумінні, формуванні, реалізації та забезпеченні аспектів реалізації їх життєвого циклу, – у повсякденному житті, шляхом вирішення низки системних питань екзистенціального значення, – шляхом формування та реалізації на місцевому рівні соціуму індивідуальних, групових і колективних прав людини і свободи. Можна побачити, що існування місцевого самоврядування та діяльність інститутів місцевого самоврядування сприяють формуванню, функціонуванню та вдосконаленню локальної системи охорони та захисту прав людини та прав і свобод громадянина, тим самим сприяючи розвитку та становленню однієї з найважливіших функцій місцевого самоврядування – правозахисної та правоохоронної [4].

Важливість захисту прав людини органами місцевого самоврядування можна пов'язати, передусім, з тим, що розвиток місцевого само-врядування як особливої та відносно самостійної системи організації публічної влади був однією з важливих напрямів становлення України як демократичної держави. У науці і практиці поки що не повною мірою досліджено значення всебічного аналізу становища людини у системі місцевого самоврядування, обґрунтування самих інститутів місцевого самоврядування як вираз правової свободи особистості.

Слід зазначити, що як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі права людини та місцеве самоврядування завжди розглядалися як окремі питання. Водночас сутність, нормативно-правовий зміст, функціональне призначення, механізм реалізації та гарантії цих сучасних демократичних систем відображають тісну взаємодію, взаємопроникнення та взаємодоповнення. З огляду на вищенаведене, вважається за доцільне для встановлення цілей правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування, звернутися до конкретизації значень таких категорій як «права людини» та «захист», оскільки проблема їхньої сутності постає перед правознавцями щоразу, коли вирішуються окремі правозахисні завдання. Не менш важливим є відображення змісту такого поняття як захист прав і свобод людини інститутами місцевого самоврядування.

Звернімо увагу на те, що дослідження присвячене захисту прав людини та громадянина інститутами місцевого самоврядування, але при цьому під правами людини та громадянина, які потребують захисту, ми розумітимемо сукупність його конституційних прав, закріплених у Основному законі України. Далі зазначимо, що до терміну «захист» звертаються вчені з різних галузей знання. З юридичного боку «захист» означає:

а) набір спеціальних правових засобів: заходи захисту прав людини, юридичні засоби, які створюють у своїй сукупності систему правового регулювання відносин, що виникають у процесі здійснення захисту прав людини;

б) систему компетентних суб'єктів, які мають право на використання спеціальних юридичних засобів, та їх діяльність, спрямовану як на забезпечення нормального, безперервного здійснення прав людини, так і на припинення порушень прав людини, відновлення порушених прав, застосування заходів покарання до винних за їх порушення.

На сьогоднішній день, у науці дискусійним залишається питання про співвідношення між собою понять «права людини» та «захист». Так, О.О. Обушак та С.А. Обушак, розглядаючи питання про «захист», відзначали, що воно пов'язане не зі стандартною реалізацією прав, а лише з конкретним правопорушенням або оспорюванням прав, тобто під «захистом» розуміється передбачена законодавством діяльність відповідних публічних органів щодо поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій, внаслідок яких було завдано шкоди правам та законним інтересам суб'єктів [5, с. 75-86].

Ю.Ф. Кравченко визначає правовий захист як діяльність держави в особі її органів представницької, виконавчої і судової влади, організацій, установ і посадових осіб щодо забезпечення реалізації прав особи на використання своїх матеріальних, політичних, соціальних і духовних інтересів [6, с. 13].

Захист охоплює заходи щодо відновлення порушених прав [7, с. 69]. Захист – це заходи матеріально-правового та процесуально-правового характеру; він відображає юридично-закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правозахисного характеру [8, с. 8].

Наведені твердження відносно змісту думки щодо співвідношення категорій «захист» та «права людини» свідчать про різноманіття підходів у вирішенні цього питання. Однак, слід підкреслити, що захист прав людини доцільно розглядати передусім під кутом правового захисту. У цьому доречно погодитися з думкою В. Коваленко: «нині кожна людина розуміє, що сутність її прав та свобод полягає не так у їх декларативному проголошенні, як у забезпеченні здійснення, які матеріальні, правові та інші гарантії надають держава та її органи для їх послідовної та всебічної реалізації» [9, с. 83]. І перше, і друге націлено на те, щоб виявити та затвердити як спільний знаменник правозахисного регулювання один з основних стандартів прав людини – право на правовий захист.

На актуальність і необхідність дослідження у сфері захисту муніципальних прав людини наголошували М.О. Баймуратов та О.О. Боярський [10]. Суть захисту муніципальних прав людини полягає в розумінні того, що права людини лише тоді перетворюються на реальну цінність, коли вони надійно гарантовані та захищені. Вищевказані автори послідовно проводять

думку про обов'язкове включення до визначення загального поняття «права і свободи людини» вказівки на необхідність їх захисту. Основним доказом на користь такого розуміння прав людини виступає той факт, що захист прав людини ґрунтується на праві людини на правовий захист. «Специфіка такого «правового захисту» пов'язана з тим, що місцеві органи краще ознайомлені з проблемами конкретного регіону, адміністративно-територіальної одиниці. Крім того, місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть реагувати на виникнення конкретних життєвих проблем більш активно й оперативно, ніж центральні органи, що мають здійснювати контроль за значно ширшою територією» [11, с. 69].

Основна наукова та теоретична цінність такого підходу у розумінні прав людини полягає в тому, що вона орієнтує на пошук більш дієвих засобів та механізмів безперервного втілення прав людини у життя. Сенс цього напрямку полягає в тому, що саме поняття прав людини розглядається в нерозривному зв'язку з можливостями їхнього захисту. При цьому центральне місце посідає право на правовий захист. Реалізація цього права тягне за собою виникнення особливих правозахисних відносин. Елементами права на правовий захист є:

1) можливість людини користуватися таким благом, як правова захищеність своїх невідчужуваних прав (ст. 21 Конституції України) [1];

2) можливість людини вимагати від юридично зобов'язаних осіб здійснення ними зобов'язань, які виходять з його права на правовий захист (ч. 2 ст. 3 Конституції України) [1];

3) можливість людини у вигляді своїх дій здійснити захист належних їй прав (ч. 1 ст. 55 Конституції України) [1];

4) можливість людини залучити до здійснення свого права на правовий захист правозахисні організації, міжнародне співтовариство та громадськість (ст. 55 Конституції України) [1].

Таким чином, проведений аналіз норм і теорії права показав, що право людини на правовий захист являє собою «право на здійснення в процесі національної правозастосовної юрисдикційної діяльності заходів щодо примусового виконання обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або щодо відновлення такого права, або ж щодо попередження чи припинення його порушення» [12].

Про важливість саме правового захисту неодноразово у своїх працях вказували багато вчених, теоретиків права. Так, із цього приводу Т.В. Наливайко [13, с. 50] зауважила: конституційний механізм забезпечення основних прав і свобод виявляється у правовій захищеності, що в свою чергу є високим рівнем захисту особистості законом, який характеризується наданням особі широких конституційних прав та наявністю ефективного механізму їх правового захисту. Отже, у сфері захисту головна мета – забезпечення реалізації суб'єктивних прав, обов'язків, охоронюваних законом інтересів та свобод громадян.

Таким чином, стан захищеності прав людини виражає і загальне призначення, і головну мету всього інституту захисту прав людини. У свою чергу, цей стан досягається через визнання чи встановлення за кожною особистістю юридичного права на правовий захист. Отже, без наявності в людини права на правовий захист, не може відбуватися захист усіх його прав. Тому логічно, що формування інституту захисту прав людини починається з визнання у людини права на правовий захист і відповідно правозахисних правомочностей. Це положення знаходить своє вираження у відповідних міжнародних та національних юридичних документах: «Всі люди рівні перед законом і мають право, без жодної різниці, на рівний захист закону» [14]. А у ст. 6 Загальної декларації прав людини зазначено, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності [15].

Наявність у людини права на правовий захист покладає на державу обов'язок створити всі необхідні нормативно-правові та організаційні умови здійснення цього права. У ст. 1 Віденської декларації та Програми дій зазначено, що «Священний обов'язок усіх держав виконувати свої зобов'язання щодо заохочення загальної поваги, дотримання та захисту всіх прав людини» [16]. У ст. 3 Конституції України, що вказувалося раніше, встановлено: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини» – «обов'язок держави» [1].

Захист прав і свобод людини і громадянина інститутами місцевого самоврядування набуває особливого практичного сенсу у процесі реалізації повноважень органами місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні. Для визначення правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування, слід звернути увагу на те, що взагалі правозахисна діяльність, як стверджує В. Копча, це «діяльність суб'єктів права щодо усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, а також діяльність щодо відновлення порушеного права шляхом застосування у необхідних випадках державних примусових заходів» [17, с. 134]. А під діяльністю зазвичай мається на увазі «праця, дії людей у будь-якій галузі» [18]. Таким чином, систематична, спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина є правозахисною діяльністю інститутів місцевого самоврядування.

Розглянута діяльність орієнтується на позитивний правозахисний результат, здійснюється певними засобами, характерними для її конкретних суб'єктів і передбачає сам процес. Зміст правозахисної діяльності становить доцільну позитивну зміну ситуації з порушеннями прав людини та перетворення її на користь людини, суспільства та держави.

Повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні складаються під впливом мети, що стоїть перед ними. Ця мета повинна, з одного боку, відображати у собі сенс існування прав і свобод людини, з іншого – в ідеальній формі програмувати результат їхньої дії. Під впливом цієї мети формуються і правові засоби її досягнення.

Виходячи із запропонованого розуміння мети, стосовно повноважень органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні, її можна представити як прагнення стану реальної захищеності всього населення територіальної громади. Досягнення заявленої мети має сприяти вирішенню наступних завдань:

1) створення повноцінного правозахисного простору в рамках адміністративно-територіальної одиниці на основі загальновизнаних принципів та стандартів;

2) налагодження функціонування вже існуючих інститутів захисту, а також заснування та стимулювання створення нових необхідних правозахисних органів та організацій відповідного рівня;

3) підвищення ефективності правозахисних процедур, розрахованих на захист прав і свобод різних груп і категорій осіб.

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу щодо ролі місцевого самоврядування у сфері забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні можна припустити, що це встановлена і гарантована законом система забезпечення правового статусу особистості, що включає впорядковану діяльність органів місцевого самоврядування, реалізацію людиною та громадянином права на захист з боку інститутів місцевого самоврядування різної правової природи, спрямовану на попередження, припинення та відновлення порушених прав і свобод за умови дотримання належного балансу публічних та приватних інтересів.

2. Повноваження місцевого самоврядування у сфері забезпечення та захисту прав і свобод громадян в Україні: зміст та проблеми правового закріплення

Стан захищеності прав людини, що є метою правозахисної діяльності муніципального рівня, програмує і правові засоби його досягнення. Ці правові засоби можна представити як набір юридичного інструментарію, дія якого в обов'язковому порядку має призвести до очікуваного результату – стану правової захищеності особистості.

Правові засоби як структурно-функціональні компоненти повноважень органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні мають найрізноманітніші характеристики за формами та місцем свого існування у правовому регулюванні. Це правові розпорядження, юридичні факти, суб'єктивні права та обов'язки, правомірне поведінка, правовідносини тощо.

Особливе місце у моделі правозахисного регулювання займають такі елементи, як форми та засоби захисту. Від повноти їх закріплення у діючій системі права та їх включення до правореалізаційного процесу захисту, по суті, залежить результативність правозахисної діяльності певного рівня.

При аналізі форм захисту прав людини слід враховувати особливості їхнього взаємозв'язку як зі своїм змістом, так і із засобами захисту. Головне тут полягає в тому, що зміст, будучи визначальною стороною цілого, є єдністю всіх складових елементів об'єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч і тенденцій, а форма є спосіб його існування і виразу зовні.

У найширшому плані під формою захисту прав людини треба розуміти порядок їхнього захисту. Далі це поняття буде розглянуто докладніше. Тут же зазначимо, що у спеціальній літературі виділяють такі форми захисту прав людини, як судова та позасудова. Під судовою формою захисту слід розуміти розгляд спорів, справ про захист порушених або можливих бути порушеними прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у будь-якому суді України. Під позасудовою формою захисту прав та законних інтересів слід визнати порядок розгляду скарг, заяв, звернень адміністративними органами, органами прокуратури, Уповноваженим з прав людини, громадськими об'єднаннями.

На даному етапі роботи стоїть завдання продемонструвати реальні та потенційні можливості представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина.

Отже, у своїй діяльності органи місцевого самоврядування та їх посадові особи керуються нормами Конституції України, нормативно-правовими актами, підзаконними нормативно-правовими актами, а також муніципальними правовими актами.

Статтею 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено прийняття актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування [19].

Окремо, статтею 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено прийняття Статуту територіальної громади села, селища, міста [19]. Статут територіальної громади систематизує всі принципи та основні засади організації та діяльності місцевих органів влади, у тому числі, у правозахисному напрямку.

Статут територіальної громади надає юридичний, правовий характер фактично сформованим чи складним відносинам, які зачіпають усі сторони та сфери життя територіальної громади, пов'язані з вирішенням питань місцевого значення. Таким чином, Статут територіальної громади – це не тільки правовий засіб, що забезпечує реалізацію самостійності місцевого самоврядування, це ще й основний документ локального рівня, що закладає та засновує концепцію правозахисної діяльності. Про це свідчить обов'язкове включення до Статутів територіальних громад норм, безпосередньо пов'язаних з правами людини. До таких віднесемо норми про форму, порядок і гарантії безпосередньої участі населення у вирішенні питань місцевого значення; про повноваження виборних та інших органів місцевого самоврядування та посадових осіб місцевого самоврядування. Саме ці положення виступають гарантією реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні та окреслюють межі втручання

у права людини органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб при вирішенні питань місцевого значення.

Також слід звернути увагу на те, що в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачена система муніципально-правових актів: статут територіальної громади; рішення, ухвалені на місцевому референдумі (ст. 7); рішення сільської, селищної, міської ради (ч. 2 ст. 59); рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради (ч. 6 ст. 59) та розпорядження сільського, селищного міського голови (ч. 8 ст. 59) [19].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» структуру органів місцевого самоврядування складають представницький орган місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради (ст. 10); виконавчі органи рад (ст. 11); сільський, селищний міський голова (ст. 12); інші органи та виборні посадові особи місцевого самоврядування, передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», які мають власні повноваження з вирішення питань місцевого значення [19].

Відповідно до принципу поділу влади представницькі органи, зазвичай, не наділяються функціональними прерогативами щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина. Їх діяльність із формування чинно-го законодавства лише створює необхідні правові умови та передумови для реалізації прав і свобод. Так, на рівні місцевого самоврядування Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» прямо не закріплено за зазначеними органами та посадовими особами повноважень з охорони та захисту прав людини та громадянина. У Законі не використовується жодної зв'язки «захист прав людини». Проте розгляд окремих положень дозволяє виявити правозахисний ресурс практично в кожного органу місцевого самоврядування або його посадової особи.

Представницький орган місцевого самоврядування – це виборний орган місцевого самоврядування, який має право представляти інтереси населення та приймати від його імені рішення, що діють на території відповідної територіальної громади. У переліку його повноважень з право-захисною діяльністю необхідно пов'язувати, по-перше, затвердження Статуту територіальної громади (ч.1. п. 48 ст. 25 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [19]. По-друге, лише представницький орган територіальної громади з питань, віднесених до його компетенції Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», Статутом територіальної громади, приймає рішення, встановлює правила, обов'язкові для виконання, на території відповідної територіальної громади (ч. 1 ст. 33) [19]. По-третє, серйозним напрямом правозахисної діяльності представницького органу місцевого самоврядування можна вважати контроль над виконанням органами місцевого самоврядування та його посадовими особами повноважень з вирішення питань місцевого значення. Втручання депутатів представницьких органів як засіб захисту прав і свобод людини і громадянина на місцевому рівні

набуває різних форм, наприклад: депутатський запит, створення постійної або тимчасової комісії, розслідування тощо.

Важливе значення, з погляду правозахисної спрямованості, представляє нормотворча діяльність представницького органу місцевого самоврядування (ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). З питань, віднесених до його компетенції Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», він приймає рішення, що встановлюють правила, обов'язкові для виконання на території певної територіальної громади, а також рішення з питань організації діяльності представницького органу територіальної громади. Аналіз низки рішень представницьких органів місцевого самоврядування показав, що значна їх частина присвячена правам людини і громадянина, окремим соціальним категоріям населення і заходам, спрямованим на їх захист. На підтвердження можна навести такі приклади: Рішення Київської міської ради від 2 листопада 2023 року № 7284/7325 «Про внесення змін до Міської цільової програми забезпечення житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов, на 2022-2024 роки, затвердженої рішенням Київської міської ради від 14 липня 2022 р. № 4889/4930»; Рішення Гайсинської міської ради від 21.02.2023 № 19 рішення / 45 сесія «Про встановлення пільг щодо батьківської плати за харчування дітей у закладах дошкільної освіти та дошкільному підрозділі закладу загальної середньої освіти Гайсинської міської ради»; Рішення Бориславської міської ради Львівської області від 28 грудня 2023 р. № 348 «Про зарахування громадян на квартирний облік, внесення змін до облікових справ, створення позачергового списку з осіб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (вік 23-35 років)» та ін.

Наступним суб'єктом, що має достатній правозахисний потенціал у межах місцевого самоврядування є голова територіальної громади. Це вища посадова особа, яка наділяється Статутом територіальної громади владними повноваженнями щодо вирішення питань місцевого значення. Він підписує та оприлюднює акти, в установленому порядку прийняті представницьким органом територіальної громади. Вище було наголошено, що багато правових актів представницького органу пов'язані з охороною та захистом прав людини. Отже, голова територіальної громади, підписуючи ці акти, бере безпосередню участь у їхньому «створенні». Важливе значення у захисті прав і свобод людини у межах територіальної громади мають безпосередньо акти голови територіальної громади, які він видає у межах своїх повноважень. Акти видаються, зазвичай, у вигляді розпоряджень (ч. 8 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [19].

На сьогоднішній день особливу роль в процесі розвитку правозахисної функції інститутів місцевого самоврядування можуть зіграти про-грами місцевого цільового розвитку. Проведений аналіз таких актів показав, що вони затверджуються головою територіальної громади. Ці про-грами приймаються з найважливіших питань життя територіальної громади, проте переважна більшість із них стосується соціальної сфери (ч. 4 п. 9 ст.42) [19].

Слід акцентувати увагу на тому, що місцева програма може стати одним із найефективніших інструментів захисту прав і свобод особистості в рамках територіальної громади. Грамотний зміст місцевої програми та її реалізація повною мірою зможуть гідно забезпечити права та свободи населення територіальної громади.

Наступний напрямок правозахисної діяльності можна пов'язати з правом громадян на індивідуальні та колективні звернення до органів місцевого самоврядування (ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» [20]). Це право бере витоки у ст. 40 Конституції України і є важливим засобом захисту прав і свобод громадян, однією з організаційно-правових гарантій їх охорони. Органи місцевого самоврядування повинні створювати громадянам необхідні умови для здійснення проголошених і гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина.

Розглянуте право включає два аспекти. По-перше, звернення є однією з форм участі громадян в управлінні, у вирішенні державних та громадських справ, можливість активного впливу громадянина на діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування. У цьому випадку звернення повинно мати колективний характер – пропозиція (зауваження), торкатися місцевих проблем. По-друге, це спосіб відновлення порушеного права у вигляді скарг, заяв та клопотань.

Слід відзначити, що відповідальність органу та посадової особи за порушення законодавства про звернення громадян, передбачає цивільну (ст. 25 Закону України «Про звернення громадян»), адміністративну (ст. 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення), кримінальну (ст. 367 Кримінального Кодексу України) та дисциплінарну (ст. 24 Закону України «Про звернення громадян») відповідальність.

Звернення можуть торкатися як особистих питань, так і громадських інтересів. Звернення до відповідних органів допомагає вирішенню багатьох ситуацій, пов'язаних із порушенням прав громадян, соціальними конфліктами, попереджає масові акції протесту. Право на звернення забезпечує двосторонній зв'язок держави з людиною.

Право на звернення має на увазі і обов'язок адресата розглянути та відповідним чином відреагувати на нього. Як правильно зазначив А.В. Пехник: «Для діяльності громадянина публічно-правової сфери характерне здійснення прав і свобод шляхом самореалізації через публічні інститути» [21, с.217]. І тут слід звернути увагу на те, що, на відміну від норм приватного права, що надають громадянину можливість самому реалізувати своє право в легальних формах, що допускаються законодавством, в публічно-правовій сфері завжди виникають двосторонні відносини, і однією із сторін завжди буде виступати суб'єкт владних відносин, на якого законом покладено обов'язок сприяти здійсненню прав, свобод громадян і бути їх гарантом.

Громадянин має право оскаржити рішення, прийняте за результатами розгляду його звернення до вищого органу, вищої посадової особи або до суду у порядку, передбаченому законодавством.

Неправомірна відмова у прийнятті або розгляді звернень громадян, порушення строків та порядку їх розгляду, прийняття свідомо необґрунтованого, незаконного рішення, переслідування громадян за критику, на-дання недостовірної інформації або розголошення відомостей про приватне життя громадянина (без його згоди), а також інші порушення законодавства про звернення громадян тягнуть за собою відповідальність посадових осіб.

Наступним напрямом правозахисної діяльності у сфері місцевого самоврядування є охорона громадського порядку. Така позиція обумовлена тим, що саме поняття «охорона громадського порядку» у його конституційному закріпленні, (ч. 1 ст. 132) [1] як одного з основних предметів відання місцевого самоврядування передбачає покладання на органи місцевого самоврядування широких повноважень не лише щодо запобігання порушенням громадського порядку, відновлення порушених прав і свобод жителів територіальної громади, а й створення умов, вкладених у підтримку на відповідній території режиму законності, громадської без-пеки, дотримання прав і свобод громадян.

Наступним напрямом правозахисної діяльності інститутів місцево-го самоврядування можна визначити «забезпечення громадського поряд-ку». Така позиція обумовлена тим, що саме поняття «забезпечення громадського порядку» у його законодавчому закріпленні передбачено по-перше ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в якій закріплюються повноваження виконавчих органів місцевого само-врядування щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; а по-друге, ч. 2 ст. 19 Кодексу цивільного захисту України визначено повноваження органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту на відповідній території [22]. Отже, аналіз законодавства показав, що на органи місцевого самоврядування покладено широке коло повноважень не лише щодо запобігання порушенням громадського порядку, відновлення порушених прав і свобод жителів територіальної громади, а й створення умов, направлених на підтримку на відповідній території режиму законності, громадської безпеки, дотримання прав і свобод громадян.

Ю.М. Кириченко зазначає, що «аналіз правових норм щодо наділення повноваженнями органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян дає змогу виокремити адміністративні процедури, через здійснення яких реалізуються повноваження в зазначеній галузі – нормотворчі, установчі, дозвольно-реєстраційні, контрольно-наглядові, координаційно-погоджувальні тощо» [23, с. 254].

Реалізуючи установчу функцію, органи місцевого самоврядування, відповідно до ч.1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виключно на пленарних засіданнях вирішують такі питання, як

створення у разі необхідності органів і служб для забезпечення здійснення з іншими суб'єктами комунальної власності спільних проєктів або спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій, визначення повноважень цих органів (служб). Як приклад, з метою підвищення рівня пожежної безпеки на території відповідної громади, оперативного реагування на пожежі та надання допомоги у разі виникнення надзвичайних ситуацій, органами місцевого самоврядування можуть утворюватися місцеві пожежні частини. Також, відповідно до законодавства, органами місцевого самоврядування можуть бути створені комунальні аварійно-рятувальні служби, адміністративні комісії, комісії з питань боротьби зі злочинністю, служби у справах дітей та спостережні служби.

До інших суб'єктів забезпечення охорони правопорядку на території відповідної територіальної громади можна віднести громадські об'єднання громадян. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [24] громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому цим Законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин (далі – громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону). Статтею 3 цього ж Закону встановлено, що громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону створюються і діють у взаємодії з правоохоронними органами, Державною прикордонною службою України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, дотримуючись принципів гуманізму, законності, гласності, добровільності, додержання прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, рівноправності членів цих формувань.

Координацію діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону здійснюють відповідно місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Залучення громадян і громадських об'єднань до забезпечення місцевого правопорядку може і має зіграти позитивну роль у забезпеченні законності та правопорядку, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян у межах відповідного населеного пункту.

Отже, у підсумку слід зазначити, що закріплені у законодавстві форми захисту прав людини визначають порядок, за яким особа уповноважена здійснювати захист прав людини та використовувати засоби захисту. У цьому й полягає їхнє регулятивне значення у правозахисній діяльності.

Засоби правового захисту, як елемент правозахисної діяльності, хоч і набувають юридичної природи шляхом законодавчого закріплення тієї чи іншої форми захисту, тим не менш, мають відому самостійність і виконують у правовому регулюванні свою, властиву тільки їм функцію – функцію загальної та конкретної превенції. Тому вони мають бути порівнювані з цінностями, які захищаються ними, а їх застосування має бути невідворотним. Тільки в цьому випадку виправдовується їхнє існування у системі захисту прав людини.

Засоби правового захисту – це інструменти примусового забезпечення прав людини на правовий захист. Вони включають як заходи захисту, так і заходи юридичної відповідальності. Правозахисна діяльність у сфері місцевого самоврядування включає і правовий результат, під яким слід розуміти досягнення цілей цієї діяльності, що сягають сенсу існування прав і свобод людини. Підкреслимо, що правозахисна діяльність у сфері місцевого самоврядування актуалізується внаслідок порушення прав і свобод людини і має виражатися у своєчасному впливі суб'єктами муніципальної правозахисної структури на сферу захисту прав і свобод людини та громадянина з метою її позитивної зміни та якісного перетворення на користь людини, суспільства та держави.

Правозахисна діяльність у сфері місцевого самоврядування у процесі здійснення та вдосконалення має набути властивості прагматичної, розважливості технології. Можливості останньої значною мірою залежать від правової природи правозахисних суб'єктів, від допустимих практичних форм їхнього впливу, від здатності враховувати реальні умови та специфіку допущених порушень.

Правозахисна діяльність інститутів місцевого самоврядування, будучи ідеальною конструкцією правозахисного регулювання, дозволяє обґрунтувати систему заходів захисту та заходів юридичної відповідальності адміністративно-територіальної одиниці, зорієнтувати їх на досягнення загальної мети – здійснення сприятливого стану правової захищеності людини, і таким чином включити їх до арсеналу засобів запобігання порушення прав людини, відновлення порушених прав, а також обґрунтувати застосування покарання за винне, протиправне заподіяння шкоди особі.

3. Забезпечення захисту прав людини та громадянина органами місцевого самоврядування в умовах режиму воєнного стану

Конституція України передбачає можливість існування двох видів особливого (надзвичайного) державно-правового режиму: надзвичайний стан та військовий стан. І надзвичайний, і воєнний стан – це особливий режим діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що допускає обмеження прав і свобод громадян.

На сьогоднішній день, в Україні режим воєнного стану є особливим правовим режимом діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та організацій в Україні.

Правозахисна діяльність в умовах воєнного стану ґрунтується на ідеї інтеграції всіх форм активності державних та недержавних структур, формальних та неформальних організацій, внутрішньодержавних та міжнародно-правових інститутів, індивідуальних та групових організованих та неорганізованих дій, спрямованих на захист прав і свобод людини та громадянина від порушень та посягань.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» [25] було введено воєнний стан, на період дії якого можуть обмежуватися конституційні права та свободи людини і громадянина, передбачені ст. ст. 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [1], а на органи місцевого самоврядування покладається обов'язок щодо утворення рад оборони для забезпечення сприяння військовому командуванню у запровадженні та реалізації заходів правового режиму воєнного стану.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [26], органи місцевого самоврядування в період дії воєнного стану продовжують виконання повноважень, наданих їм Конституцією та іншими законами України, а також спільно з військовим командуванням, Міністерством внутрішніх справ України та іншими органами виконавчої влади мають забезпечити вжиття всіх необхідних заходів і повноважень для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

Правовий режим воєнного стану вимагає від органів місцевого самоврядування виконання додаткових функцій щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які передбачають, як зазначає А. Миколюк [27], такі напрями: співпраця з військовими адміністраціями та командуванням щодо порядку роботи та виконання окремих повноважень; забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; функціонування органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях. Водночас, зазначені напрями мають загальний характер і передбачають різноманітні способи забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які реалізуються органами місцевого самоврядування під час виконання відповідних завдань.

Саме завдяки співпраці з військовою адміністрацією та військовим командуванням передбачається, насамперед, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, оскільки ця співпраця дозволяє організувати оборону відповідних населених пунктів та оперативно інформувати населення. Зокрема, ця співпраця передбачає забезпечення таких основних прав і свобод людини і громадянина, як: право на життя та особисту недоторканість, право на інформацію, право знати свої права та обов'язки. Органи місцевого самоврядування спільно з військовою адміністрацією та військовим командуванням виконують функцію інформування населення про поточну ситуацію в регіонах, що в свою чергу, створює необхідну безпеку в умовах

воєнного стану. Однак, слід відзначити, що згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (п.10. ст. 9) [26] акти органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб не потребують обов'язкового оприлюднення, що суперечить Закону України «Про доступ до публічної інформації», де п. 5 ст. 15 відзначено, що невідкладному оприлюдненню підлягає будь-яка інформація про факти, що загрожують життю, здоров'ю та/або майну осіб, і про заходи, які застосовуються у зв'язку з цим [28]. Також, забезпечення права на інформацію закріплено ст. 21 Кодексу цивільного захисту України, де вказано, що громадяни мають право на отримання інформації про над-звичайні ситуації або небезпечні події, що виникли або можуть виникнути [22]. Також слід звернути увагу на те, що в умовах воєнного стану, гарантоване статтею 34 Конституції України право на збирання та поширення інформації, у забезпеченні національної безпеки обмежується. Відповідно до статті 114-2 Кримінального кодексу України (із змінами, внесеними згідно із Законом № 2178-IX від 01.04.2022) несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, пересування чи переміщення Збройних Сил України тягне за собою настання кримінальної відповідальності [29]. Таким чином, можна констатувати, що законодавчі норми стосовно права на інформацію в умовах воєнного стану, покликані забезпечити необхідний рівень безпеки для громадян і запобігти використанню інформації на шкоду заходам оборони та захисту.

Забезпечення органами місцевого самоврядування основних прав і свобод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану необхідно також пов'язувати з реалізацією ним положень Закону України «Про основи національного спротиву». Згідно ст. 4 цього Закону, передбачено створення добровольчих формувань територіальних громад (створення для них належних умов, будівництво блокпостів та інших захисних споруд) та добровольчих формувань цивільного захисту, а також забезпечення роботи сил цивільного захисту та аварійно-рятувальних служб громади [30]. Відповідно до цього Закону основними завданнями із захисту населення, що належать до компетенції органів місцевого самоврядування, визначено: повідомлення про загрозу чи надзвичайні ситуації та надання інформації у сфері цивільного захисту; забезпечення укриття населення у фондах захисних споруд цивільного захисту та організація евакуації населення у разі необхідності.

Органи місцевого самоврядування забезпечують у межах своєї компетенції забезпечення права на житло, яке відповідно до статті 64 Конституції України є особливо важливим і не може бути обмежене в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Держава гарантує громадянам, які потребують соціального забезпечення, надання житла державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступною для них платою. Громадянами, які потребують такого соціального захисту, є внутрішньо переміщені особи, якими відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [31] є громадяни України, іноземці або

особи без громадянства, які мають законні підстави та право постійно проживати в Україні та вимушені виїхати або залишити місце проживання щоб уникнути негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, масового насильства, порушень прав людини та природних чи техногенних надзвичайних ситуацій [31]. Відповідно до Закону, на органи місцевого самоврядування покладено обов'язок забезпечення та створення необхідних умов для реалізації права зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на одержання комунальних послуг.

Житловим кодексом України визначено, що до житлових приміщень фонду житла для тимчасового проживання належать жилі приміщення, переобладнані для тимчасового проживання громадян, які не мають або втратили постійне місце проживання. Громадяни мають право на надання такого приміщення у разі, якщо вони потребують додаткового захисту, а також у разі, якщо вони були вимушені залишити своє житло з причин, що загрожують умовам їх проживання та безпеці відповідного жилого приміщення) [32].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України [33], порядок формування фондів житла для тимчасового проживання передбачає діяльність органів місцевого самоврядування у межах їх компетенції щодо питань створення та надання фондів житла для тимчасового проживання та надання у користування таким тимчасовим житлом. Відповідно до п. 4 цього Порядку, фонд житла для тимчасового проживання створюється виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, міст Києва та Севастополя шляхом: будівництва нового житла, реконструкції існуючих житлових будинків і гуртожитків, переобладнання нежитлових будівель у житлові будинки; передачі житла у комунальну власність; придбання житла. Саме питання надання користування таким тимчасовим житлом покладається на органи місцевого самоврядування.

Окрім забезпечення внутрішньо переміщених осіб права на житло, органи місцевого самоврядування, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», наділяються такими повноваженнями, зокрема: інформування місцевих державних адміністрацій про місця та умови тимчасового проживання/перебування внутрішньо переміщених осіб та стан інфраструктури, довкілля цих місць, вирішення питань щодо права на отримання земельної ділянки із земель комунальної власності, забезпечення надання медичних послуг у комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням інформації про внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово проживають у відповідних населених пунктах; забезпечення влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади комунальної форми власності, соціальний захист дітей-переселенців, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; організація роботи з виявлення дітей без супроводу, які були переміщені, без присутності їхніх батьків чи законних представників та вжиття заходів для встановлення особи

цих дітей та розшуку їхніх батьків. Після отримання цієї інформації слід вжити відповідних заходів щодо передачі цих дітей на виховання родичам, прийомним батькам або закладам соціального захисту дітей.

Стосовно органів місцевого самоврядування та їхньої ролі у забезпеченні прав громадян на тимчасово окупованих територіях варто звернути увагу на рекомендації Г. Лагути [34]. Ці рекомендації наголошують на обов'язках керівників села, селища чи міста. По-перше, вони зобов'язані організувати надання послуг критичної інфраструктури мешканцям у межах громади. По-друге, вони повинні захищати та зберігати печатки та електронні підписи посадових осіб відповідної ради. По-третє, вкрай важливо правильно розпоряджатися будь-якими документами, що містять персональні дані працівників ради, виконкомів, комунальних підприємств. По-четверте, важливо публічно висловити непохитну підтримку Збройних Сил України та продемонструвати сильне бажання перемоги України. Відповідно до Конституції України, запропонований алгоритм має на меті гарантувати забезпечення основних прав людини, пов'язаних із безпекою.

Реформа децентралізації, розпочата у 2014 році зі схваленням Урядом Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [35], на сьогоднішній день дала можливість українським громадам залишатися стійкими та оперативно реагувати на виклики війни. Жодна з них не залишилася осторонь війни: одні зазнали людських жертв і значних руйнувань інфраструктури, інші забезпечували житлом, гуманітарною допомогою, медичною допомогою, наданням психологічної підтримки/допомоги; робочими місцями і допомогою внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також сприяли переміщенню бізнесу із зон бойових дій та окупованих територій. Це дозволяє їм вирішувати питання, визначені законодавством, і співпрацювати з військовими адміністраціями та командуваннями для виконання своїх обов'язків щодо захисту прав людини на їхніх відповідних територіях.

Аналіз показує, що певні права людини мають важливе значення в зусиллях органів місцевого самоврядування щодо забезпечення прав людини в правовому полі воєнного стану. До цих прав належать рівність конституційних прав і свобод, право на життя, право на недоторканність, право на інформацію, які сприяють забезпеченню безпеки населення. Крім того, органи місцевого самоврядування здійснюють різноманітні правові та організаційні заходи щодо реалізації прав на соціальний захист та житло як членів територіальної громади, так і внутрішньо переміщених осіб. Ці заходи здійснюються на виконання покладених законом обов'язків.

Правозахисна діяльність місцевого самоврядування в умовах воєнного стану є систематичною та спрямованою на захист прав і свобод людини і громадянина. Саме через взаємодію інститутів місцевого самоврядування, військовою адміністрацією та військовим командуванням відповідно до правозахисних цілей формується муніципальне правозахисне партнерство.

Стан захищеності прав людини передбачає правові засоби її досягнення. Ці правові засоби можна представити як набір юридичного інструментарію, дія якого обов'язково має призвести до очікуваного результату – стану правової захищеності особи.

Правозахисна діяльність місцевого самоврядування включає і правовий результат, під яким слід розуміти досягнення цілей цієї діяльності, що сягають сенсу існування прав і свобод людини.

Висновки

На сьогоднішній день актуальною проблемою науки конституційного права України є питання забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, причому не тільки на державному рівні, а й на рівні місцевого самоврядування. Встановлено, що забезпечення та захист прав людини інститутами місцевого самоврядування є реалізацією людиною та громадянином права на захист з боку інститутів місцевого самоврядування різної правової природи та тих, що використовують у зв'язку з цим доступні їм правоохоронні засоби. Зміст такого захисту полягає у припиненні порушення та відновлення порушеного права (законного інтересу) належними правовими засобами та заходами запобігання.

Обґрунтовано, що місцеве самоврядування у сфері забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні – це встановлена і гарантована законом система забезпечення правового статусу особистості, що включає впорядковану діяльність органів місцевого самоврядування, реалізацію людиною та громадянином права на захист з боку інститутів місцевого самоврядування різної правової природи, спрямовану на попередження, припинення та відновлення порушених прав і свобод за умови дотримання належного балансу публічних та приватних інтересів.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.02.2026).

2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р., ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.

3. Батанов О.В. Конституційно-правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері місцевого самоврядування: інституційні та функціонально-праксеологічні аспекти. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи*: тези доп. III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 21 травня 2021 р.) Львів, ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 24-29. URL:

<https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/Naukova-konf.pdf#page=24> (дата звернення: 03.02.2026).

4. Сметана В.В. Конституційно-правове забезпечення правоза-хисної діяльності у сфері місцевого самоврядування: вітчизняний та сві-товий досвід: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02/ НАН України, Ін-т держа-ви і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2020. 238 с.

5. Обушак О.О., Обушак С.А. Адміністративне регулювання у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*: зб. наук. пр. 2009. Вип. 36. С. 75-86.

6. Кравченко Ю.Ф. Актуальні проблеми реформування ОВС України (організаційно-правові питання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 1998. 19 с.

7. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: монограф. / Кол. авт.; За заг. ред. В.Б. Авер'янова. Дніпропетровськ: Ін-т держ. і права ім. В.М. Ко-рецького НАН України; Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 588 с.

8. Європейський Суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення Міністерство юстиції України. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 16 с.

9. Коваленко В.В. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 81-87.

10. Баймуртов М.О., Боярський О.О. Дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини: методо-логічні підходи до розуміння та визначення. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 31-41. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/34/pdf/pp-2019-34-04.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

11. Данильян О.Г. Роль місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод громадян. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, со-ціологія. 2015. № 3. С. 66-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2015_3_8 (дата звернення: 03.02.2026).

12. Пашук Т.І. Право людини на ефективний держав-ний захист її прав та свобод: дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2006. 210 с.

13. Наливайко Т.В. Права і свободи в Україні: конституційно-правовий механізм захисту. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 49-55. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25071/09-Nalivayko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 03.02.2026).

14. Попович О.І. Зміст поняття «стандарти прав людини» та роль Загальної декларації в його формуванні». *Загальна декларація прав людини*

ООН 1948 року: стан реалізації в Україні: матеріали круглого столу (м. Івано-Франківськ, 10 грудня 2019 року) / упорядник В. І. Розвадовський. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. С. 24-29.

15. Загальна декларація прав людини. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. № 217 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.02.2026).

16. Віденська декларація і Програма дій: міжнародний документ № 995_504 від 25.06.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504#Text (дата звернення: 03.02.2026).

17. Копча В. Правозахисна функція держави: доктринальні під-ходи до розуміння. *Публічне право*. 2018. № 3 (31). С. 132–140.

18. Великий тлумачний словник сучасної мови. <https://slovnyk.me/dict/vts/%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 03.02.2026).

19. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. (дата звернення: 03.02.2026).

20. Про звернення громадян: Закон України від 12.10.1996 р. № 394/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

21. Пехник А. В. Інститути безпосередньої демократії в аспекті забезпечення прав людини та громадянина України. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т. 1 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Др'омін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 217-219.

22. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>. (дата звернення: 03.02.2026).

23. Кириченко Ю.М. Адміністративні процедури органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 253–256.

24. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

25. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022> (дата звернення: 03.02.2026).

26. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 03.02.2026).

27. Миколюк А.В. Робота органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. № 2. С. 67-73. URL: <https://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/205/192> (дата звернення: 03.02.2026).

28. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. №2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2939-17> (дата звернення: 03.02.2026).

29. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 03.02.2026).

30. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1702-20> (дата звернення: 03.02.2026).

31. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

32. Житловий кодекс України від 30.06.1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5464-10> (дата звернення: 03.02.2026).

33. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 р. № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

34. Як діяти місцевій владі в умовах окупації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14817> (дата звернення: 03.02.2026).

35. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 03.02.2026).

Анотація

Досліджено діяльність органів місцевого самоврядування щодо забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина, їх місце та роль у конституційному механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина як інституту публічної влади. Представлено основні напрями функціонування органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав людини. Органи місцевого самоврядування забезпечують дотримання відповідних законів та інших нормативних правових актів на підвідомчій їм території. Робляться висновки про те, що місцеве самоврядування та його органи представляють

особливий недержавний рівень єдиної конституційної системи забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

У дослідженні встановлено, що з урахуванням сучасної конституційної парадигми положення про основні права людини реалізуються органами місцевого самоврядування та набувають особливого значення в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено питанню забезпечення та реалізації права на інформацію в контексті безпеки членів територіальної громади в Україні в умовах воєнного стану. У дослідженні розкрито основні аспекти таких напрямів діяльності: взаємодія з військовими адміністраціями та командуванням щодо порядку роботи та виконання окремих повноважень, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та функціонування органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях. Основна увага приділяється підвищенню ефективності захисту прав людини та активізації ініціатив у цій сфері. Акцентовано увагу на основних видах прав людини, гарантованих органами місцевого самоврядування. Основним завданням є забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема щодо соціального захисту та житла. Однак ці права поширюються не лише на внутрішньо переміщених осіб, а за необхідності охоплюють більш широке коло мешканців територіальної громади. Крім того, функціонування органів місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях має вирішальне значення для забезпечення права на життя та забезпечення безпеки.

Визначені перспективи подальшої активізації місцевого самоврядування у системі забезпечення та захисту прав і свободи людини і громадянина в Україні в умовах правової системи воєнного стану. Обґрунтовано, що місцеве самоврядування у сфері забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні – це встановлена і гарантована законом система забезпечення правового статусу особистості, що включає впорядковану діяльність органів місцевого самоврядування, реалізацію людиною та громадянином права на захист з боку інститутів місцевого самоврядування різної правової природи, спрямовану на попередження, припинення та відновлення порушених прав і свобод за умови дотримання належного балансу публічних та приватних інтересів.

Information about the authors:

Kamardina Yuliia

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,

Mariupol State University,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2295-5559>

БРАЖКО Олена

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та
адміністрування Навчально-наукового
інституту управління
Маріупольського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5909-4481>*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКО-МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Вступ

Право на соціальний захист, як один з фундаментальних прав, визнане міжнародною спільнотою та закріплене в основних міжнародно-правових документах, реалізується завдяки національним зусиллям та міжнародному співробітництву. Україна, яка прагне до повноправного членства в Європейському Співтоваристві, потребує якісних механізмів соціального захисту, що відповідають міжнародним стандартам і гарантують гідний рівень та якість життя. Водночас, враховуючи стан економіки, демографічні, соціально-політичні та інші особливості, системи соціального забезпечення, що створюються для реалізації цього права, мають національний характер [1, с. 61]. Тому проблема пошуку та інтеграції нормативних стандартів, що адекватно відображають специфіку національного економічного розвитку та рівень імплементації європейсько-правових стандартів у сфері соціального захисту громадян, залишається актуальною.

Крім того, незворотні демографічні зміни мають один з найбільш глобальних наслідків для сучасної соціальної політики в розвинених і колишніх соціалістичних країнах, її викликів і потенційних можливостей. Тому, враховуючи міжнародний досвід, нагальною потребою є суттєві зміни через розширення соціальних послуг та вдосконалення правових механізмів соціального захисту. За три десятиліття незалежності України законодавча влада не спромоглася належним чином імплементувати європейські принципи та стандарти у вітчизняне законодавство, зокрема у соціальне. Національна галузь соціального захисту, незважаючи на задекларовані принципи та рішення, все ще залишається незавершеним і страждає від багатьох проблем. Європейське співтовариство, членом якого вважає себе Україна, визнає права людини та їх захист, цінність людського життя і здоров'я, задоволення соціальних та економічних потреб суспільства своїми пріоритетами та основою своєї діяльності [2, с. 44]. Тому сьогодні Україна стоїть перед глобальним викликом необхідності системного реформування соціальної сфери відповідно до європейських правових принципів і стандартів.

Основними складовими адаптації є нормативно-правова база, а також правові інструменти, методи здійснення та відповідні теоретичні засади. Зважаючи на смислове навантаження поняття, дослідження сутності адаптації соціального права України до права ЄС фактично є основою для формування правового розуміння цього явища, а також одним із засобів гармонізації національного права з правом ЄС.

Отже, від початку незалежності України соціально-економічна ситуація, стан дотримання прав людини, в тому числі в соціальній сфері, механізми правового регулювання соціального забезпечення та розвиток соціальної політики залежали від того, хто перебував при владі, тому програми, плани та стратегії розвитку використовувалися насамперед не для подолання системних дисбалансів у державі та суспільстві, а для швидкого реагування на нагальні загрози та виклики. Водночас, досягнення певної задоволеності та балансу між державними та індивідуальними інтересами є досить складним завданням. Для цього необхідно розробити концепцію суспільного розвитку, яка б відповідала сучасному періоду трансформації економіки та враховувала її кінцеві цілі, якої, на жаль, в Україні поки що немає. У Європейському співтоваристві, членом якого є Україна, визнання і захист прав людини, цінність людського життя і здоров'я та необхідність задоволення соціально-економічних потреб населення є основоположними. Тому перед Україною сьогодні стоїть низка викликів, пов'язаних з необхідністю комплексного реформування вітчизняної соціальної сфери. Вивчення європейських соціальних стандартів є одним з інструментів гармонізації законодавства України та Європейського Союзу.

З огляду на вищевикладене, видається доречним зазначити, що в Україні законодавці не в змозі регулювати соціальну сферу у спосіб, що відповідає європейським стандартам. Європейське соціальне законодавство в повному обсязі ще не ратифіковано, а існуючі проблеми соціального законодавства України регулярно аналізуються на науковому рівні. У цьому контексті необхідність вивчення європейських соціальних стандартів пов'язана з тим, що ефективність процесу європейської інтеграції безпосередньо залежить від стану національного законодавства та його гармонізації з європейськими стандартами.

Враховуючи той факт, що українське соціальне законодавство не повною мірою відповідає європейським стандартам, питання соціального захисту в контексті імплементації європейських правових стандартів залишається актуальним для дослідження.

1. Важливість європейських міжнародних стандартів в контексті права на соціальний захист громадян України

Європейська інтеграція ґрунтується на історичній ідентичності та почутті партнерства з європейськими країнами, а також є каталізатором реформ, заснованих на демократичних цінностях і соціальній справедливості [3, с. 98]. В

процесі європейської інтеграції важливим аспектом є визначення європейських соціальних стандартів як частини національного соціального законодавства України [3, с. 99]. Соціальні стандарти є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, які спрямовуються на їх реалізацію, вони дають змогу втілити у життя стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг [4, с. 21-22].

Запровадження європейських міжнародних стандартів вимагають також нові зміни в українській та міжнародній ситуації, які безпосередньо пов'язані зі зростанням кількості біженців та мігрантів у світі та Європі, а також явищем внутрішньо переміщених осіб в Україні. Тому одним із правових інструментів європейської інтеграції є гармонізація внутрішнього законодавства України зі стандартами, розробленими Радою Європи та основними європейськими міжнародними організаціями, зокрема ЄС, з метою покращення ситуації у сфері соціального захисту в Україні [5, с. 95].

Між тим, соціальний захист є фундаментальним елементом функціонування розвинених країн. Знову ж таки, це поняття виникло на початку ХХ століття і в загально соціологічному сенсі вперше з'явилося в США в 1930-х роках і поступово поширилося в західній соціології, де стало означати систему економічних і соціальних обмежень, пов'язаних з втратою доходу або різким його зниженням через безробіття, хворобу, народження дитини, нещасний випадок на виробництві тощо. Це система заходів, спрямованих на захист громадян від економічних і соціальних обмежень, спричинених втратою доходу або різким його зниженням через безробіття, хворобу, народження дитини, нещасний випадок на виробництві тощо.

До речі, тривалий час категорія «соціальний захист» не використовувалася ні в науковій, ні в офіційній літературі. В українському законодавстві вона ніколи не використовувалася для опису соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві. Вперше цей термін з'явився в публікаціях, присвячених переходу України до ринкових відносин, а згодом став невід'ємною характеристикою соціальних процесів. Загалом виділяють три основні моделі соціального захисту:

□ романо-германська модель, що базується на системі соціального страхування з частковим відрахуванням внесків від роботодавців та працівників;

□ скандинавська модель, що базується на забезпеченні базового соціального захисту громадян за рахунок коштів як місцевого, так і державного бюджету, акумульованих через прогресивну систему оподаткування працівників;

□ англосаксонська модель, де держава забезпечує гарантований соціальний захист лише найбільш вразливим верствам населення [6.].

Водночас усі три моделі призначені забезпечити соціальний захист громадянам і зафіксовані в офіційних документах Європейської комісії. Що стосується місця соціального захисту в системі суспільних процесів і відносин, то за станом соціального захисту індивідів у певному суспільстві можна оцінити моральний вимір цього суспільства, тобто соціальні чинники в певному сенсі є мірилом зрілості цього суспільства, рівня його моральних і правових норм. З цієї точки зору, соціальний захист розуміється як система суспільних відносин, в якій індивіди відчувають себе соціально захищеними, а метою певної соціальної політики держави є забезпечення, за допомогою правових заходів, задовільного соціального захисту. Гарантувати за допомогою правових заходів задовільне або принаймні комфортне життя, особливо для груп людей, які перебувають у скрутному економічному становищі і не можуть поліпшити своє становище без зовнішньої допомоги. У цьому сенсі соціальний захист практично ідентичний ширшій системі гарантій прав людини.

У вітчизняних наукових працях існує багато трактувань поняття «соціальний захист», наприклад, Е.М. Лібанова розглядає це поняття як матеріальну забезпеченість і належні умови життя всіх без винятку громадян, не нижче соціального рівня [7, с. 12]. Соціальний захист означає, що люди мають певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто підтримку доходів і захист добробуту. Соціальний захист в Україні – це система відносин між державою, економічною структурою, з одного боку, і громадянами, з іншого, за якої фінансові ресурси створюються за рахунок частини валового внутрішнього продукту і використовуються для матеріальної підтримки та обслуговування окремих категорій і груп громадян.

Відсутність концептуальних положень побудови соціальної та правової держави призводить до того, що законодавці регулюють певні суспільні відносини на власний розсуд і мають підстави для прийняття законів у цій сфері, водночас приймають надмірну кількість нормативно-правових актів, нормативні положення часто суперечать одне одному, а іноді порушують принцип верховенства права, наприклад, велика кількість нормативно-правових актів, що дублюють один одного. Не вирішивши загальних положень, не можна сподіватися на ефективність розв'язання окремого. Система галузі права є ключовим чинником, який у взаємозв'язку з іншими зумовлює ефективність галузі, забезпечуючи її структурну зрозумілість, економічність і доцільність, іншими словами, здатність мінімумом правових норм врегулювати весь комплекс необхідних суспільних відносин.

Низький рівень економічного розвитку України, безсумнівно, є однією з головних перешкод на шляху побудови в країні соціальної держави. Зокрема, такі проблеми України, як бідність, злочинність та демографічна криза, можуть бути успішно вирішені лише за умови правильного аналізу ситуації та вибору правильного напрямку подолання соціальних проблем. Сьогодні науковці, політики та відомі громадські діячі говорять про необхідність соціальної стратегії в Україні, про необхідність побудови соціальної держави не

формально, а по суті. Відсутність єдиного розуміння ролі та функцій соціальної держави в ринковій економіці загострює існуючі та створює нові протиріччя не тільки в суспільстві в цілому, але й на рівні різних гілок влади [8, с. 145]. Загалом, соціальна держава зосереджується на створенні умов, які гарантують гідне життя та вільний розвиток особистості, беручи до уваги як добробут суспільства в цілому, так і добробут кожної окремої людини. Положення соціальної держави реалізуються через соціальну політику, нормативно-правова база якої повинна відповідати міжнародним стандартам. Основою соціальної політики є соціальний захист, соціальне забезпечення та соціальна робота.

На конституційному рівні зміст права на соціальний захист потребує оновлення, щоб відобразити сучасні концепції прав людини, тісно пов'язані з теорією соціальної держави та механізмами гарантування позитивних прав, включаючи право на соціальний захист. Іншими словами, соціальний захист – це система правових, соціально-економічних та організаційних заходів, що гарантуються і здійснюються державою з метою досягнення гідного рівня життя, тобто матеріального забезпечення не нижче рівня сучасного суспільного розвитку. Соціальна важливість державного соціального захисту вимагає зміцнення людського капіталу та реалізації потенціалу. Таким чином, рівень соціального захисту є мірилом того, як громадськість оцінює уряд та його дії щодо забезпечення соціальних прав та реалізації соціального добробуту. Задоволеність населення якістю соціальної політики також є точним індикатором ефективності та результативності соціальної держави в цілому.

Питання соціального захисту сьогодні стоїть на порядку денному міжнародної спільноти і країни докладають значних зусиль для виявлення існуючих проблем та вироблення спільних підходів до їх вирішення. Імплементация Україною міжнародних соціальних стандартів є невід'ємним елементом участі нашої держави в міжнародних правових інституціях та виконання нею міжнародно-правових зобов'язань у цій сфері.

Існуюча міжнародна система соціального права містить правові норми та соціальні стандарти у сфері соціального захисту населення, які є дуже важливими для національної соціальної політики для задоволення матеріальних потреб людей та розробки відповідних правових механізмів. Міжнародні соціальні стандарти повинні застосовуватися послідовно та універсально, оскільки вони є еталонами та орієнтирами. Загалом, міжнародне право встановлює широкий спектр законів, що стосуються стандартів соціального захисту. Вони традиційно поділяються на загальні та специфічні категорії, залежно від характеру та деталізації зобов'язань, взятих на себе державами. Загальні стандарти соціального забезпечення закріплені в міжнародному праві прав людини на універсальному та регіональному рівнях і включають право на соціальне забезпечення, але не визначають умови реалізації та рівень гарантованої соціальної підтримки. Специфічні стандарти включають міжнародні зобов'язання держав з таких питань, як види соціальних ризиків;

види, умови та рівні (охоплення) соціального захисту; процедури надання соціального забезпечення.

Клименко А., пояснюючи, що таке міжнародний соціальний стандарт, вказує, що складність цього питання полягає не в тому, що міжнародні соціальні стандарти не містяться в єдиному міжнародно-правовому документі, а в тому, що вони розкидані по цілому ряду документів, таких як договори, конвенції та звичаї. [9, с. 27]. З іншого боку, міжнародні соціальні стандарти – це сукупність норм, закріплених у міжнародних правових документах, які визначають гідні умови життя людей і забезпечують індивідуальний розвиток та соціальний захист. Ці стандарти мають бути інкорпоровані в законодавство кожної країни через підписання та ратифікацію міжнародних конвенцій, а потім розвинуті та адаптовані до національного контексту [10, с. 19].

Таким чином, у світі намітилася тенденція до систематичного просування прав людини, що призвело до встановлення стандартів щодо прав особистості на міжнародному рівні та зміцнення міжнародно-правових інструментів. Підтвердженням цього є визнання соціальних прав як невід'ємної частини міжнародних стандартів прав людини в сучасній світовій юридичній літературі. Соціальні права мають на меті, з одного боку, гарантувати гідні умови життя для всіх, а з іншого – встановлюють обов'язок держави надати кожному, хто цього потребує, мінімальні соціальні можливості та соціальне забезпечення, необхідні для збереження його гідності та забезпечення нормального задоволення його матеріальних і моральних потреб. Доцільно зазначити, що на відміну від національних норм, формулювання міжнародних норм є дещо складнішим. Перш за все, міжнародні норми повинні не тільки відображати поточні тенденції в національних правових системах, а й передбачати майбутній розвиток прав людини в міжнародному співтоваристві. Сьогодні міжнародні соціальні стандарти – це сукупність норм, закріплених у міжнародних правових актах, які допомагають визначити гідні умови життя людей, забезпечують індивідуальний розвиток і соціальний захист. Ці соціальні стандарти мають бути інкорпоровані в національне законодавство через підписання та ратифікацію міжнародних конвенцій, а потім розвинуті та адаптовані до умов, що існують в конкретній державі [11, с. 4].

Однак міжнародні соціальні стандарти повинні захищатися та впроваджуватися не лише національним законодавством, але й приватними інституціями. Тому важливою гарантією соціальних прав є розвиток ефективних механізмів соціального захисту, які є функцією як суспільства, так і держави. Безумовно, в ситуаціях соціального ризику має бути гарантований (а точніше, відновлений) соціальний статус, досягнутий людиною раніше або притаманний усім громадянам суспільства, а також дотримані не підлягають обговоренню, загальноновизнані соціальні права людини, тобто умови, що органічно випливають з міжнародних соціальних стандартів [11, с. 5].

Держава, безперечно, відіграє найважливішу роль у формуванні систем соціального захисту. Як держава-учасниця міжнародних конвенцій, що

встановлюють соціальні стандарти, саме вона зобов'язана вживати заходів для забезпечення повного виконання цих стандартів, наскільки це можливо і за допомогою всіх наявних ресурсів, а також створити ефективну систему (структурну і функціональну) для такого захисту. Ця вимога впливає насамперед із положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [12]. Слід мати на увазі, що держава зобов'язується гарантувати реалізацію права на соціальний захист через соціальне забезпечення і соціальне страхування і з цією метою встановлює мінімальні гарантії. Однак існує також колективна взаємодопомога, наприклад, між групою працівників, де береться до уваги соціально-трудове становище окремої особи. Звичайно, індивідуалізація захисту може підтримувати певний рівень добробуту (вже досягнутий) і навіть гарантувати його зростання. Слід додати, що методи, які використовуються в цьому випадку, відрізняються за ступенем захисту, який гарантується населенню.

Таким чином, згідно із загальною економічною моделлю, ступінь захисту прямо пропорційний ступеню фінансової інклюзії індивідів та обернено пропорційний ступеню перерозподілу доходів.

Безумовно, враховуючи тенденцію до побудови соціальної держави, що спостерігається останніми роками, і, як наслідок, впровадження певних стандартів у міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів міжнародного співтовариства, існує об'єктивна необхідність виокремити з цього переліку окрему групу, а саме – міжнародні соціальні стандарти.

Складність міжнародних соціальних стандартів полягає в тому, що вони не містяться в одному міжнародному правовому документі, а розкидані по цілому ряду правових документів, таких як договори, конвенції та звичаї.

Розглядаючи це питання, слід зазначити, що, виходячи з поширеного принципу поваги до прав і свобод людини, можна виходити, а точніше відштовхуватися від тези про те, що норми міжнародного права, в тому числі стандарти в соціальній сфері, автоматично належать до загальноновизнаних норм і принципів. Це пов'язано з тим, що поява міжнародних документів щодо прав і свобод людини в соціальній сфері вже продемонструвала їхню дієвість і визнала необхідність конкретних змін в існуючому порядку діяльності держав на міжнародному рівні. Як згадувалося раніше, не існує єдиного тлумачення цих понять, і це призвело до неоднозначності, розпливчастості та іноді неточних визначень у конвенціях і рекомендаціях МОП як у теорії, так і на практиці [13].

Крім того, довільне використання термінів, надання різних значень одному й тому ж поняттю та відсутність необхідних визначень негативно впливають на якість міжнародно-правових документів. Тому існує нагальна потреба виробити єдиний підхід до розроблення юридичної термінології та концептуальних засад, які додали б ясності та зрозумілості положенням конвенцій і рекомендацій МОП. Це стосується і таких широко використовуваних понять, як «соціальний захист» і «соціальне забезпечення».

Це пов'язано з тим, що тільки на основі чітко сформульованих визначень стає можливим встановити взаємозв'язок між ними.

Для повноти картини слід зазначити, що конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці останнім часом передбачають низку заходів на міжнародному, регіональному та національному рівнях, спрямованих на підтримку прогресу в таких сферах, як охорона здоров'я, житло, харчування, охорона дитинства, освіта, становище жінок, умови праці, захист прав трудящих-мігрантів, поліпшення умов життя в сільській місцевості та соціальний захист.

У цьому контексті доречно згадати Конвенцію МОП № 117 «Про основні цілі та критерії соціальної політики», ухвалену 46-ю сесією Генеральної конференції МОП у Женеві 22 червня 1962 р. Цей міжнародно-правовий документ встановлює такі загальні принципи соціального захисту: кожна політика повинна бути спрямована насамперед на забезпечення добробуту і розвитку населення та сприяння його прагненню до соціального прогресу; політика більш загального застосування повинна визначатися з урахуванням її впливу на добробут населення. На основі дослідження низки правових положень і норм можна сформулювати визначення поняття «міжнародні стандарти у сфері соціального забезпечення», а саме це передбачені міжнародним правом параметри надання особам певних видів забезпечення, які є рекомендаційними або обов'язковими, за умови ратифікації, для держав та імплементуються через національне законодавство. До таких параметрів належать

- ступінь соціального ризику, на випадок якого надається відповідний вид соціального захисту;
- охоплення осіб, які потребують захисту;
- вид соціального захисту (грошова, натуральна, періодична, тимчасова);
- спосіб розрахунку періодичних грошових виплат (соціальні виплати, пов'язані з тривалістю страхування, або фіксована сума, що виплачується відповідно до матеріального становища особи);
- період, в якому ці виплати отримуються.

Ці стандарти встановлюють мінімальні соціальні норми і стандарти, а це означає, що охоплення певними видами соціального забезпечення не може бути нижчим, ніж це передбачено міжнародним правом. Безумовно, з огляду на зміни та перетворення, що відбуваються зараз в Україні, необхідно не тільки знати результати різних країн, які на практиці апробували процес розвитку соціального захисту, але й вивчати можливості його впровадження в нашій країні. Крім того, на основі міжнародного досвіду українське суспільство зможе відповісти на таке складне питання, як взаємодія ринкових відносин із соціальним розвитком.

Слід додати, що національна система державних соціальних стандартів і нормативів, встановлених з метою забезпечення соціальних прав і державного

соціального захисту, як це передбачено Конституцією України, створена з урахуванням загальноновизнаних принципів. Однак, враховуючи вектор розвитку України, особливого значення набувають європейські соціальні стандарти. Це легко пояснюється тим, що вже понад півстоліття ЄС впроваджує найсучаснішу соціальну політику, яка відповідає розвитку інтеграції: Висока ефективність інститутів соціальної політики ЄС, зокрема стійка тенденція до зростання Індексу людського розвитку протягом останніх десятиліть, майже десятикратне скорочення бідності, висока якість соціальних послуг. Звичайно, ні в кого не викликає сумнівів, що для врахування досвіду Європейського Союзу необхідні подальші дослідження, за результатами яких мають бути підготовлені конкретні рекомендації та внесені зміни в українське законодавство для забезпечення ефективного функціонування моделі національних інститутів соціальної політики [14, с. 15].

По-перше, важливо зазначити, що ця остання система політики ЄС базується на концепціях держави загального добробуту та соціальної ринкової економіки. Виходячи з цього, основні ідеї соціальної політики визначаються незмінним характером соціальних інститутів, серед яких визнання соціальних прав громадян і взяття державою на себе соціальних зобов'язань; соціальна підтримка всіх членів суспільства; наявність системи соціального захисту, що забезпечується державою; відповідальність держави за добробут своїх громадян та наявність інститутів громадянського суспільства, включаючи соціальний діалог [15, с. 221].

Звернімося до соціальних стандартів життя в країнах ЄС. Соціальні стандарти життя чітко сформульовані для визначення мінімальних соціальних норм, які гарантують суспільству достатній рівень життя. Наразі існує 14 різних типів, які використовуються ООН для розрахунку Індексу людського розвитку для кожної країни, а також для аналізу та оцінки соціальної та політичної ситуації в країні. Такий широкий спектр соціальних експертиз дозволяє проводити універсальну та системну соціальну експертизу суспільства і виявляти «слабкі місця» в соціальній структурі, тобто сфери, де негайно необхідне державне або наднаціональне регулювання.

Слід зазначити, що на європейському рівні постійно здійснюється не лише моніторинг дотримання країнами встановлених рівнів соціальних стандартів, а й аналіз соціальних процесів у суспільстві з точки зору безпеки для розвитку суспільства та запобігання загостренню соціальних суперечностей [16]

Однак, розглядаючи соціальні критерії, що містяться в нормативно-правових актах, експерти говорять про соціальні критерії держави, не використовуючи термін «державні». Таким чином, соціальні критерії – це, з одного боку, міра соціально-економічних потреб громадян, визнаних державою, а з іншого – економічна спроможність держави гарантувати соціальні права. Це означає, що процес формулювання міжнародних стандартів є більш складним, оскільки він має насамперед гіпотетично враховувати не

лише сучасні тенденції розвитку національних правових систем, а й закономірності та перспективи розвитку прав людини у світовому співтоваристві. Міжнародні стандарти завжди відображають тенденції та потреби суспільного прогресу і універсального статусу людини. Таким чином, якщо міжнародний стандарт включений до правового регулювання, він автоматично набуває правового значення, але навіть неправові «стандарти» можуть набути правового значення, будучи включеними до правових норм або легітимізованими та обґрунтованими міжнародними організаціями чи національними органами влади, які беруть участь у законотворчості.

Останні події, в яких права особистості знову вийшли на перший план і питання реалізації цих прав вийшло на перший план, підтверджують важливість і необхідність для кожної держави гарантувати соціальні права своїх громадян. У зв'язку з цим міжнародне співтовариство встановило соціальні стандарти цих прав. Їх можна трактувати як сукупність норм, закріплених у міжнародно-правових актах, які визначають сприятливі умови життя людей і гарантують індивідуальний розвиток та соціальну захищеність. Ці норми мають бути відображені в національному законодавстві держав відповідно до їхніх міжнародно-правових зобов'язань.

Соціальний захист в Україні здійснюється не відповідно до норм міжнародного права, а згідно з національним законодавством, зокрема, Конституцією та Законом України «Про державний бюджет України на відповідний рік». Порівняння з нормами міжнародних документів показує, наскільки Україна відповідає положенням міжнародних правових документів у сфері соціального забезпечення [17, с. 497]. Питання про державні соціальні стандарти потребує розгляду з огляду на їх комплексне соціально-економічне і правове значення. Завдання економістів, соціологів і демографів – визначити сферу дії стандартів та їхній фінансовий зміст, а також визначити їхню роль у підвищенні добробуту громадян України.

У цьому контексті правові дослідження мають бути зосереджені на з'ясуванні правової природи соціальних стандартів, їх місця в правовій системі держави та ступеня їх кодифікації в законодавстві. Наприклад, законодавство про соціальний захист має розвиватися шляхом визначення місця і ролі соціальних стандартів у праві соціального забезпечення та застосування соціальних стандартів у регулюванні правовідносин, пов'язаних із наданням окремих видів соціального захисту. Крім того, соціальні стандарти сприяють створенню ефективного й оптимального механізму реалізації конституційних положень щодо найвищих цінностей, таких як права і свободи людини і громадянина та умови, які гарантують гідне життя і вільний розвиток кожної людини, права громадян, відповідно до Основного закону України [18].

Експерти та науковці стверджують, що державні інститути, безумовно, мають прагнути соціальної справедливості, яка може бути досягнута шляхом розроблення та впровадження соціальних стандартів як механізму реалізації конституційних соціальних гарантій. Метою запровадження національних

мінімальних соціальних стандартів є оптимізація забезпечення тих, хто потребує, матеріальними благами та послугами, а також використання їх як механізму національної політики щодо забезпечення соціальної захищеності населення.

Зрозуміло також, що проголошені в Конституції параметри соціальної держави спрямовані на створення умов для достатнього життєвого рівня для всіх і не повинні обмежуватися мінімальними соціальними стандартами держави. Саме тому сучасні правознавці поділяють думку про важливість застосування інституційних та змістовних особливостей економічного і соціального законодавства та їх зв'язку з основоположними конституційними принципами і високими правовими цінностями в умовах сьогодення.

Ратифікація державами міжнародних договорів з прав людини, їх подальше законодавче закріплення та імплементація розглядається як єдиний процес, покликаний формулювати, визнавати та впроваджувати нормативні міжнародні правила поведінки, які є стандартними завдяки їх нормативному, типологічному, стереотипному та прескриптивному характеру, відтворюваності та передбачуваності припущень. Водночас є багато причин шукати законодавчо визнані соціальні стандарти, такі як споживчий кошук, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, квоти на працевлаштування інвалідів та молоді, норми житлової площі для розрахунку субсидій на оплату житлово-комунальних послуг. Усі вони розрізнені й потребують систематизації в загальному плановому та галузевому контексті, а також розгляду як правових соціальних критеріїв. Отже, міжнародні стандарти соціального забезпечення сприяють справедливому розвитку суспільних відносин, рівному доступу до основних соціальних послуг та гідного рівня життя.

Формулювання та встановлення міжнародних соціальних стандартів є елементом механізму міжнародно-правового регулювання соціального забезпечення на стадії створення правових норм, які спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань держави, враховують міжнародну практику та регулюють суспільні відносини у сфері соціального забезпечення відповідно до міжнародних стандартів соціального забезпечення і знаходять своє відображення в національних механізмах правового регулювання. Відображається в національних нормативно-правових механізмах.

Такі нормативні акти слід розглядати як добровільне та обов'язкове доповнення до національного законодавства про соціальне забезпечення на підставі ратифікації міжнародних організацій, учасником яких є Україна, або конвенцій та інших актів таких організацій.

Входження України до світового співтовариства та її інтеграція в європейські та глобальні структури неможлива без використання узагальненого досвіду європейських країн та забезпечення ефективного застосування норм міжнародного права у сфері соціального захисту. Це можливо зробити шляхом визначення та закріплення місця і ролі міжнародних соціальних стандартів у праві соціального забезпечення та застосування їх у регулюванні правовідносин

з надання окремих видів соціального забезпечення. Крім того, соціальні стандарти, які сприяють створенню ефективних та оптимальних механізмів реалізації конституційних положень про найвищі цінності прав і свобод людини і громадянина та прав, закріплених у Основному Законі України, є умовами, що гарантують гідне життя та вільний розвиток для всіх.

2. Взаємодія європейсько-міжнародного та національного законодавства у забезпеченні захисту соціальних прав громадян під час війни

Конституція України надає громадянам можливість вживати заходів для захисту своїх прав і свобод. Наприклад, вони можуть захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань; об'єднуватися у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги і демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні звернення до органів державної влади; захищати свої права і свободи в суді; звертатися за захистом, у тому числі до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Президент України посідає особливе місце в системі гарантій і зобов'язаний сприяти створенню належних механізмів контролю та гарантування реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також створювати умови, за яких порушення цих прав і свобод не залишалися б безкарними [18].

Закріплення соціальних прав людини в Основному Законі України не є ключовою характеристикою соціальної держави. Існує значна суперечність між положеннями, проголошеними в головному документі, та їхньою реалізацією на практиці, тому що гарантії прав і свобод людини і громадянина не можуть обмежуватися їх закріпленням в Конституції. Для його ефективності необхідна низка передумов, зокрема соціальна стабільність, економічний розвиток, наявність державних інститутів та інших організацій, орієнтованих на розв'язання соціальних проблем. Гарантіями реалізації прав громадян у сфері соціального захисту є права та обов'язки, серед яких: право громадян на вибір видів, умов і порядку реалізації своїх прав на окремі види соціального захисту; захист матеріальних інтересів громадян, що реалізуються у цій сфері, від порушень, що виникають внаслідок незнання законодавства або винних дій осіб, на яких покладено обов'язок сприяти реалізації прав громадян; збільшення розміру виплат у зв'язку зі зміною показників, за якими оцінюється трудове (страхове) навантаження одержувачів соціального забезпечення; збереження та періодичне підвищення рівня соціального захисту; гарантії, що обмежують підстави для припинення соціальних виплат.

Повномасштабна збройна агресія сьогодні є чи не найголовнішою причиною порушень прав і свобод людини і громадянина не лише тому, що вносить певні корективи у використання прав людини в обороні, а й тому, що регулярно завдає матеріальної та моральної шкоди громадянам, порушуючи та руйнуючи нормальний спосіб життя українських громадян. В умовах

безперервної російської військової агресії неможливо притягнути до відповідальності всіх винних, але всі порушення прав і свобод громадян мають бути задокументовані.

Офіційна нормативно-правова база соціального захисту в умовах збройного конфлікту складається з елементів міжнародного права, національних конституцій, статутів, загальних законів, а також існуючих національних або специфічних для конкретної країни політико-правових рамок. Поняття соціального захисту є широким і охоплює соціальне забезпечення, соціальну допомогу та програми соціальної підтримки. Право на соціальний захист закріплено в документах ООН і Ради Європи. ООН закріплює це право в ключових договорах з прав людини, таких як Конвенція про ліквідацію расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенція про права дитини. Однак найбільш чітко воно виражене в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Комітет Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних і культурних прав, який стежить за виконанням державами Міжнародного пакту, давно визнав, що держави мають юридичне зобов'язання створювати системи соціального захисту і що це зобов'язання безпосередньо впливає з права на соціальне забезпечення, закріпленого в Міжнародному пакті і Загальній декларації прав людини [12;19].

У законодавстві Ради Європи Європейська соціальна хартія (переглянута) гарантує право на соціальний захист у низці своїх положень, зокрема, право на соціальне забезпечення, право на соціальну та медичну допомогу, право на доступ до послуг соціального забезпечення, право жінок, які працюють, на захист материнства, право сімей на соціальний, правовий та економічний захист і права дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист, а також право на захист від бідності та соціальної ізоляції [20]. Ці положення закликають державу до позитивних дій як у мирний час, так і під час війни.

Деякі з вищезазначених положень передбачають певні права на соціальну допомогу, які може бути важко або неможливо реалізувати у воєнний час. Крім того, правові положення є обмеженими. Наприклад, не існує універсального юридичного права на екстрену допомогу. Женевські конвенції також містять конкретні положення про право на екстрену допомогу, але навіть тут зобов'язання надавати допомогу третім особам є обмеженим, а дозвіл на використання приватних засобів правового захисту зазвичай залежить від згоди воюючих сторін [21]. У воєнний час програми соціального захисту повинні враховувати не лише ризики, з якими стикається людина у повсякденному житті, але й, що ще важливіше, форми незахищеності під час збройного конфлікту. Програми соціального захисту слід розглядати як частину ширшої програми безпеки людини, включаючи захист від залякування і репресій. У багатьох випадках вони також передбачають забезпечення доступу всіх громадян до основних товарів і послуг.

Існує також низка демографічних наслідків, які зазвичай спричиняють збройні конфлікти. До них належать збільшення кількості жінок, які очолюють домогосподарства, та дітей-сиріт, а також втрата чоловічої робочої сили. Ці фактори слід враховувати в програмах соціального захисту, оскільки вони безпосередньо пов'язані з коефіцієнтом залежності домогосподарств і ступенем їхньої вразливості [22]. Держави-учасниці виділяють кошти на компенсацію доходів та іншу допомогу і підтримку особам і сім'ям, які постраждали від війни, відповідно до їхніх зобов'язань за Статутом ООН і Хартією Європейських співтовариств щодо надання адекватного соціального забезпечення та соціальної і медичної допомоги тим, хто її потребує. Ресурси мають бути належним чином розподілені між найбільш вразливими групами населення. Вимоги до доступу не повинні бути надмірно складними, бюрократичними або виключними. Масштаби різних пільг повинні бути адекватними, а їхня тривалість не повинна бути занадто обмеженою [23].

Що стосується українського законодавства та його реалізації, то варто зазначити, що Конституція України передбачає широкий спектр соціальних прав. Серед них - право на соціальний захист. Право на соціальний захист включає в себе право на одержання допомоги в разі повної, часткової або тимчасової непрацездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, у зв'язку зі старістю та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується обов'язковим державним соціальним страхуванням, що фінансується за рахунок страхових внесків, бюджетів та інших коштів соціального забезпечення громадян, підприємств, установ і організацій, а також створенням мережі державних, комунальних і приватних закладів по догляду за інвалідами. Пенсії та інші внески і допомоги із соціального забезпечення мають бути основним джерелом засобів для існування і гарантувати рівень життя, що не опускається нижче встановленого законом прожиткового мінімуму [18]. Право на життя, найфундаментальніше право людини, часто є вразливим під час війни. Збройні військові напади безпосередньо порушують як право на життя, так і право на гідність і недоторканність, спричиняючи насильство, включаючи вбивства, поранення, викрадення і депортацію на окупованих територіях, катування і нелюдське поводження та згвалтування. Крім того, порушення права на доступ до медичної допомоги є заподіяння шкоди здоров'ю внаслідок поранення або відсутності доступу до неї. Пошкодження або знищення майна, порушення права власності через конфіскацію майна, обмеження прав людини на окупованих територіях, розлучення дітей з батьками та порушення права на освіту. На жаль, цей перелік порушень не є вичерпним, але існуючі правові форми та системи захисту можуть допомогти відновити порушені права та компенсувати збитки. Система захисту прав людини у воєнний час включає правові заходи, передбачені національним та міжнародним законодавством. У 2022 році було прийнято нову Постанову Кабінету міністрів України про «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним

особам» [24]. Слід підкреслити, що якщо до війни в Україні не існувало спеціальних державних соціальних пільг чи виплат, окрім житлової допомоги, то з початком війни міжнародні організації та фонди почали активно надавати додаткові заходи соціальної підтримки. Наприклад, з метою надання соціальної допомоги найбільш вразливим верствам населення Уряд України спільно з міжнародними партнерами розробив програму підтримки вразливих сімей з дітьми, які постраждали внаслідок війни в Україні та потребують фінансової підтримки.

Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй спільно з Мінісоцполітикою України започаткували багатоцільову програму «Спільно», яка фінансується Європейським союзом, італійським урядом, Шведським агентством міжнародного розвитку (*Acquired Immune Deficiency Syndrome (SIDA)*) та Центральним фондом реагування на надзвичайні ситуації (*Common European Framework of Reference (CERF)*) [25]. Програма покликана забезпечити основу для її реалізації. Співпраця в рамках нової програми закріплена в постанові Кабінету міністрів України «Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення» [26]. Ця допомога надається незалежно від статусу ВПО, регіону проживання сім'ї або іншої допомоги, включаючи допомогу на житло для ВПО. Єдиним реальним обмеженням є отримання іншої фінансової допомоги від ЮНІСЕФ або інших міжнародних гуманітарних організацій після 24 лютого 2022 року. Допомога ЮНІСЕФ надається одноразово у розмірі 2 200 грн на сім'ю на місяць [25]. Однак, окрім ЮНІСЕФ, інші агентства ООН, що реалізують програму, також мають право надавати фінансування у розмірі 2200 грн на місяць, при цьому кожна організація має власні критерії для отримання допомоги. Так, низка міжнародних агентств та агенцій ООН надали фінансову допомогу жертвам війни в Україні. Уперше міжнародні організації працювали в тісному контакті з державними установами та офіційно оформили свою співпрацю шляхом укладення окремих спеціальних меморандумів про взаєморозуміння, а в деяких випадках і ухвалення резолюцій Кабінету міністрів України. Уряд, в свою чергу, надає необхідну інформацію та перевіряє дані, надані тими, хто звертається по фінансову допомогу.

Міжнародні організації та фонди, а також національні неурядові та волонтерські організації надають гуманітарну та благодійну допомогу в натуральній формі в різних регіонах України. Водночас, зважаючи на те, що міжнародна допомога зосереджена переважно на наданні фінансової та натуральної допомоги, міжнародні донори притім, мають фінансувати програми розміщення, включаючи санаторно-курортні заклади, для інвалідів та осіб похилого віку, чиї будинки були, є або будуть зруйновані, пошкоджені, переміщені, перепрофільовані та включені в систему надання відповідних соціальних послуг [27]. Міжнародні форми і процедури захисту прав людини у

воєнний час закріплені в нормах міжнародного гуманітарного права. Це галузь міжнародного права, яка визначає основні норми та принципи захисту прав людини, включаючи обмеження на застосування насильства під час збройного конфлікту, і встановлює такі вимоги. По-перше, допомагати тим, хто не бере безпосередньої участі або більше не бере участі у бойових діях; по-друге, обмежувати насильство до рівня, необхідного для досягнення цілей конфлікту [28, с. 287]. Формування сучасного міжнародного гуманітарного права базується на взаємодії двох джерел: Гаазького та Женевського права. Гаазьке право (право війни) регулює права та обов'язки воюючих сторін під час військових дій та обмежує вибір засобів заподіяння шкоди. Ратифікація Україною Женевських конвенцій створює додаткове підґрунтя для імплементації положень Кримінального кодексу України, що регулюють відповідальність за воєнні злочини. Вважаємо за необхідне зазначити, що під час війни загрози безпеці людини мають тенденцію до генералізації, важливо розрізняти інституції, які допомагають вразливим особам і домогосподарствам впоратися з втратою доходу та іншими потрясіннями, пов'язаними зі збройним конфліктом, та інституції, які допомагають всьому населенню, громадам і групам вижити і відновитися після різних потрясінь, пов'язаних з війною. Рівень і тип вразливості у воєнний і післявоєнний час значною мірою залежить від характеру і тривалості конфлікту, його впливу на людей і структури, а також від того, як конфлікт завершиться. Конфлікти створюють нові форми бідності та соціальної ізоляції, які, в свою чергу, створюють нові вразливі групи, що потребують більшого захисту та допомоги. Однією з таких груп є демобілізовані військовослужбовці, які стають нижчим класом і потенційним джерелом небезпеки. Наприклад, за даними Міжнародної організації праці (МОП), основними проблемами, з якими стикаються демобілізовані військовослужбовці, є відчуження від цивільного життя, брак інформації та консультацій, проблеми з доступом до землі та її розподілом, а також проблеми з пошуком стійких засобів до існування та можливостей працевлаштування [13]. Констатовано, що успішна реінтеграція колишніх комбатантів залежить від індивідуальної мотивації, визнання і підтримки з боку громади, а також від заходів щодо забезпечення зайнятості та отримання доходу. Прогрес в інших галузях політики, включно із земельною реформою, може мати ключове значення для успіху або невдачі програм реінтеграції. Для успішної реінтеграції важлива низка конкретних заходів соціального захисту, таких як професійне навчання і виплати тим, хто повернувся на роботу. Іншою важливою вразливою групою в цьому контексті є біженці та внутрішньо переміщені особи, які повертаються до своєї країни або місця проживання. Тут проблема соціальної ізоляції може бути пов'язана з причинами від'їзду, умовами повернення та можливістю повернутися на батьківщину. Крім перерахованих вище груп, допомога також має бути спрямована на задоволення потреб у соціальному захисті вдів, сиріт і людей, які стали інвалідами внаслідок війни або наземних мін. Особливо в період після збройних конфліктів рівень інвалідності дуже

високий, і постраждалі піддаються різним формам соціальної ізоляції, а також обмежені в можливостях працевлаштування та отримання засобів до існування. У деяких випадках необхідно надавати реабілітаційні послуги та програми допомоги, особливо колишнім солдатам, які втратили працездатність [13].

Окрім необхідності надання допомоги широкому колу постраждалих осіб, важливим було і залишається питання продовження отримання соціальних виплат, допомог та пенсій: у березні 2022 р. Кабінет міністрів України прийняв постанову «Про деякі питання здійснення державних соціальних виплат в умовах воєнного стану». Основною метою цієї постанови було врегулювання цього питання, тобто продовження призначення та виплати соціальних виплат і допомог після оголошення воєнного стану. Вона також передбачала продовження всіх виплат, раніше призначених особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю під час воєнного стану, а також у разі, коли термін перерахунку виплат настає через місяць після закінчення або скасування воєнного стану [29]. Відсутність необхідного фінансування та проблема фінансування всіх виплат і пільг у системі соціального захисту погіршують ситуацію в різних аспектах. Наприклад, проблема компенсації за надання соціальних послуг, особливо для внутрішньо переміщених осіб, вже є очевидною. Оскільки фінансування здійснюється з місцевих бюджетів, доступ до соціальних послуг під час переміщення практично неможливий, оскільки вони не фінансуються приймаючими громадами. Відсутність механізмів оплати та фінансування цих соціальних послуг не вирішує проблему в громадах, які приймають значну кількість ВПО. Міністерство соціальної політики повідомило про процес реструктуризації Фонду соціального страхування і розглядає можливість централізованого надання соціальних послуг.

Рада ООН з прав людини у квітні 2023 року ухвалила оновлену версію Резолюції [30] яка передбачає розслідування всіх вірогідних порушень і пригнічень прав людей, порушення міжнародного гуманітарного права та пов'язані з ними злочини в рамках російської агресії, а також з'ясування фактів, обставин і першопричин. Ключові елементи резолюції включають заклики до росії припинити незаконне примусове переміщення або депортацію цивільних та інших осіб, які перебувають під захистом, зокрема дітей (у тому числі дітей в установах, неповнолітніх без супроводу дорослих та розлучених дітей) в межах України або в російську федерацію, включає і вимагає безперешкодного, безперервного і безпечного доступу, надання достовірної та повної інформації про кількість і місцезнаходження цих цивільних осіб, а також забезпечення гідного поводження з ними та їхнього безпечного повернення.

Говорячи про захист дітей у збройних конфліктах згідно з міжнародним правом, слід зазначити, що діти, вимушені зростати в умовах війни, захищені низкою норм міжнародного гуманітарного права як представники цивільного населення. До речі, до основних міжнародно-правових норм, на яких ґрунтується захист дітей доцільно віднести Конвенцію ООН про права дитини, Женевську конвенція про захист жертв війни та Додатковий протокол до неї;

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини під час збройних конфліктів, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований Україною, Римський статут Міжнародного кримінального суду та низка резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, Конвенцію МОП № 182 [31, с. 95]. Варто також зазначити, що згідно з опублікованою Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) доповіддю про депортацію і примусову міграцію українських дітей, росія порушує багато міжнародних норм, зокрема Конвенцію ООН про права дитини. 13 резолюцій ООН визначили шість серйозних порушень прав дітей у збройних конфліктах: вербування та використання дітей, викрадення, вбивства, зґвалтування та інше сексуальне насильство, напади на школи та лікарні, а також відмова в гуманітарному доступі [31, с. 100]. Оцінивши численні порушення прав дітей, на наш погляд, цей вид воєнних дій є серйозним порушенням прав дітей на життя, медичну допомогу, освіту, сімейне виховання, захист від усіх форм насильства, участь у бойових діях і збройних конфліктах, вибір місця проживання. Ці діти мають право на особливий захист і допомогу з боку держави.

Так, у статті 39 Конвенції про права дитини зазначено, що держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дітей, які стали жертвами відсутності піклування, експлуатації, зловживань, тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та покарання або збройного конфлікту. Закон говорить наступне: «таке відновлення та соціальна реінтеграція мають відбуватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу та гідність дитини» [32, с. 100].

Для того щоб суттєво знизити загрозу життю та здоров'ю дітей на окупованих або активно ворожих територіях, державі необхідно посилити механізми евакуації. Батьки мають чітко пояснити дітям правила поведінки в небезпечних зонах і сховищах під час дії попередження про повітряну тривогу. Медичні та психологічні послуги також мають надаватися тим, хто цього потребує, і необхідно подбати про те, щоб діти, які перенесли фізичну або психологічну травму, позбавлення волі, незаконну депортацію, сексуальне або психологічне насильство, отримали відповідну реабілітацію. Зазначимо, що Рада ООН з прав людини закликала Російську Федерацію забезпечити всім військовополоненим, насильно затриманим і депортованим особам негайний доступ до представників міжнародних правозахисних і гуманітарних механізмів. Безсумнівно, всі ці правопорушення мають бути предметом належного судового розгляду, а винні у воєнних злочинах мають бути притягнуті до відповідальності. Система відповідальності за воєнні злочини є самостійним елементом правового механізму захисту прав і свобод людини. Підкреслимо, що Україна наразі не є учасником міжнародної конвенції у сфері індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права, але відповідно до частини 6 статті 124 Конституції, вона

може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду за умов Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Якщо в нормах міжнародного гуманітарного права обов'язок держав переслідувати воєнні злочини закріплений у тексті Конвенції, то в європейському праві прав людини обов'язок переслідувати винних у найсерйозніших порушеннях прав людини сформульований у практиці Європейського суду з прав людини відповідно до статей 2 і 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У ньому закріплено основні права і свободи людини та кримінально-процесуальні гарантії їх дотримання та реалізації. Він включає зобов'язання проводити ефективні розслідування порушень істотних аспектів цих норм. Суд також безпосередньо посилається на кримінально-правовий елемент цього процесуального зобов'язання [34, с. 5].

Європейський суд з прав людини не визнає ситуації збройного конфлікту як аксіому для застосування міжнародного гуманітарного права. Єдине питання, яке може розглядати Європейський суд з прав людини – чи порушила держава Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Таким чином, Європейський суд з прав людини застосовує лише міжнародне право в галузі прав людини і не зобов'язаний відповідно до Конвенції визначати, чи діяла держава відповідно до Женевської конвенції про захист жертв війни або Додаткових протоколів до неї [35, с. 142]. До речі, у період воєнного стану процедура встановлення та продовження інвалідності була значно спрощена. Як зазначалося вище, особи з інвалідністю не зобов'язані проходити повторний огляд для підтвердження інвалідності з метою отримання соціальних виплат. Діти та дорослі з інвалідністю продовжують отримувати всі соціальні виплати, пільги, реабілітаційні послуги, допоміжні засоби та освітні послуги. Індивідуальні програми реабілітації також було продовжено на час дії воєнного стану. Для підприємств і громадських організацій інвалідів право на використання податкових пільг було продовжено на період дії воєнного стану і на два календарні квартали після закінчення або скасування воєнного стану (якщо термін дії їхнього дозволу закінчився після 24 лютого) [35].

Гарантії соціального і правового захисту, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», поширено на інші категорії (учасників територіальної оборони, під час участі в навчальних заходах добровольчих сил територіальної громади та під час виконання завдань територіальної оборони [36]. Життєво важливим питанням залишається доступ до всієї інформації для тих, хто потребує такої допомоги. Для надання допомоги постраждалим та особам, які були змушені змінити місце проживання через російську агресію, створено єдину цифрову платформу «єДопомога» [37]. Платформа містить інформацію за трьома основними напрямками: фінансова допомога від держави, надання та отримання допомоги від волонтерських організацій, допомога від міжнародних організацій. Щодо допомоги від міжнародних організацій, то в розділі платформи викладено умови та критерії виплати допомоги, розмір виділених коштів, необхідні

контакти, номери телефонів, відповідних донорів (міжнародні організації, міжнародні донори) та інші дані про донорів у всіх організаціях, які співпрацюють з українською владою та підписали відповідні меморандуми про співпрацю, також регулюється можливість звернення за допомогою.

За спільної ініціативи Офісу Президента України, Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України держава створила та підтримує єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини російською федерацією [38]. Ця міжурядова платформа створена з метою збору доказів для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН. Будь-яка особа, щодо якої було вчинено злочин чи інше діяння або порушено права і свободи, гарантовані національним чи міжнародним законодавством, представники правозахисних організацій, експерти з прав людини, представники академічної спільноти, всі, кому відомо про порушення прав людини, або свідки порушень прав людини можуть повідомити про такі порушення та подати необхідні докази. Тому інформація про надання та отримання державних соціальних виплат буде додаватися, але вже зараз на одній платформі зібрано багато корисної інформації, щоб постраждалі могли зрозуміти, за якими видами допомоги вони можуть звернутися, отримати всі необхідні консультації, а в деяких випадках, наприклад, одразу звернутися до міжнародної організації / домовитися про допомогу з міжнародними організаціями або подати заявку на отримання волонтерської допомоги. Належне функціонування системи соціального захисту та надання підтримки постраждалим від війни залишається одним із викликів, що стоять перед Україною в надзвичайно складних економічних умовах, спричинених російською збройною агресією. Від початку широкомасштабної російської окупації України перед системою соціального захисту постали два основні виклики: збереження соціальних виплат, допомог та пенсій, передбачених чинним законодавством; забезпечення надання соціальних послуг та допомоги внутрішньо переміщеним особам та особам, які постраждали внаслідок збройної окупації.

На нашу думку, існує нагальна потреба модернізувати систему соціальної допомоги, зробити її відкритою, прозорою та передбачуваною, уникнути подвійної допомоги одним особам і групам, з одного боку, та неадекватної підтримки інших, з іншого. Рекомендується переглянути підхід до реалізації програм і замінити нинішній підхід, що базується на статусі, на підхід, що базується на потребах. Це краще відповідатиме реальним потребам тих, хто отримує соціальну підтримку. Для того, щоб впровадити цю зміну, слід провести опитування з оцінки потреб, щоб визначити потреби людей.

Соціальна допомога теж потребує координації на міжнародному рівні. Громадянам України рекомендується розглянути можливість підписання двосторонніх угод з країнами, з яких вони втекли від війни, щоб уникнути подвійних виплат і забезпечити доступ до базових пільг для всіх. Також рекомендується проводити негайну оцінку потреб осіб з інвалідністю та осіб

похилого віку, які не перебувають в установах і знаходяться під опікою інших осіб, з метою виявлення осіб, від яких відмовилися їхні законні опікуни і які переїхали в інші регіони або країни без своїх опікунів, а також для забезпечення належного захисту тих, хто залишився без опіки.

Існує нагальна потреба у створенні скоординованої системи міжнародної донорської допомоги громадянам України та уникнення ситуації, коли одна категорія людей отримує допомогу з кількох джерел, тоді як інша категорія людей не отримує жодної допомоги взагалі. Таким чином, жодних фундаментальних змін або нововведень у системі соціального захисту не відбулося. Винятком є заміна щомісячної адресної допомоги ВПО на прожитковий мінімум та фактичне скасування раніше існуючих критеріїв для отримання допомоги. До національного законодавства були успішно внесені і негайно впроваджені зміни, що дозволили зберегти право на раніше надані соціальні виплати, пільги та допомоги, а також продовжити термін дії деяких медичних довідок, наприклад, про встановлення групи інвалідності.

Крім того, український уряд успішно створив систему розподілу міжнародної допомоги постраждалому населенню, щоб максимально охопити вразливі групи населення в усіх регіонах і обмежити можливість отримання допомоги лише від одного агентства ООН. Незважаючи на дублювання та невідповідність критеріїв і категорій одержувачів допомоги, така координація була здійснена вперше.

Для максимального поширення інформації серед постраждалих від війни було розроблено унікальну електронну платформу «Допомога», яка вже надає всю інформацію, консультації, реєстрацію та заявки на отримання соціальної допомоги. Іншими словами, навіть під час війни в країні триває процес цифровізації. Однак низка проблем залишається: зокрема, існують проблеми з продовженням отримання пенсій та соціальних виплат за кордоном; незрозумілою є державна політика щодо фінансування закладів для розміщення або постійного проживання дітей, осіб з інвалідністю та осіб похилого віку, а також їх виселення; обмежена тривалість фінансування від міжнародних організацій.

Таким чином, аналізуючи правові механізми захисту прав людини у воєнний час, можна констатувати, що правова система містить національні та міжнародні форми і методи захисту прав людини, і всі вони доступні для тих, хто піддається протиправним діям. Важливо визнати необхідність гарантування прав людини в усіх ситуаціях, особливо коли населення є найбільш вразливим через тотальний конфлікт. З метою документування всіх порушень прав людини, що відбулися на території України, державні органи влади створили доказову базу злочинних дій держави-агресора шляхом заснування незалежної міжурядової платформи для збору доказів кожного злочину та інших правопорушень, скоєних в результаті збройної агресії. Такі нововведення сприяють спрощенню офіційної процедури звернення громадян за захистом

своїх прав, порушених під час війни, та відповідають цілям європейської інтеграції України.

3. Конституційні гарантії та принципи у сфері соціального захисту в процесі інтеграції до Європейського співтовариства

Визначення та фактична реалізація державних гарантій в умовах європейської інтеграції набуває особливого значення для захисту соціальних прав громадян. Оскільки захист цих прав є однією зі складових юридичних гарантій, вони тісно пов'язані між собою, тому взаємозв'язок між ними слід розглядати як загальну складову. Базовими умовами повноцінної інтеграції України у сферу міжнародного права є не лише формальне приєднання до європейських інтеграційних систем, таких як Рада Європи та Європейський Союз, до яких вона має намір приєднатися найближчим часом, але й фактичне прийняття європейських демократичних цінностей і, насамперед, перетворення країни на демократичну правову державу. Останнього можна досягти лише шляхом реструктуризації державної правової системи таким чином, щоб вона була повністю сумісною з європейською правовою системою та неухильного дотримання загальновизнаного основоположного принципу верховенства права.

Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина це сукупність методів (наприклад соціальних, економічних, правових та інших), які забезпечують здійснення та реалізацію прав людини і громадянина, закріплених у Конституції країни. По суті, конституційно-правові гарантії – це умови, які держава повинна створити для того, щоб громадяни могли повною мірою користуватися своїми правами і свободами. Гарантії прав і свобод людини можуть бути реалізовані як у внутрішньодержавному аспекті визнання і закріплення в Основному законі, інших законах, підзаконних та нормативно-правових актах України, так і в міжнародному аспекті підготовки й ухвалення міжнародних документів, які містять стандарти прав людини, приєднання до міжнародних договорів та їх затвердження. Таким чином, нормативно-правове забезпечення права на соціальний захист можна розглядати як систему нормативних гарантій на конституційному, міжнародному і галузевому рівнях.

Закріплені в законі права людини в царині соціального захисту не реалізуються самі по собі, а потребують відповідної, так би мовити, організаційної підтримки. Іншими словами, ці права реалізуються через постійну практичну діяльність установ, підприємств та організацій, спеціально створених для цієї мети. Організаційні гарантії пов'язані з практичними функціями державних і недержавних органів щодо надання допомоги громадянам у безперешкодній реалізації їхніх прав на соціальне забезпечення. Важливими організаційними гарантіями є моніторинг стану соціального захисту населення, виявлення нових категорій осіб, визначення необхідності нових або скасування деяких видів соціального захисту, чи, навпаки,

встановлення додаткових послуг і заміна одних іншими. Своєчасне реагування на виклики часу гарантує право на отримання певних видів матеріальної допомоги. Правове забезпечення – це система юридичних методів, за допомогою яких людина може вільно реалізовувати свої права у сфері соціального захисту. Ознаками правового забезпечення є нормативність, системність, комплексність, сталість, юридична надійність, реальність і загальність [39, с. 38]. Зазначимо, що громадяни України мають право на міжнародний захист своїх соціальних прав. Міжнародними організаційно-правовими гарантіями соціальних прав людини в Україні є відповідні органи міжнародних організацій, членом яких є Україна або до яких вона приєдналася: Рада Організації Об'єднаних Націй: комісія з прав людини, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Женевський центр з прав людини, Європейська комісія та Європейський суд з прав людини та ін. Крім національних гарантій, Основний Закон України передбачає можливість використання міжнародно-правових інструментів для забезпечення прав громадян.

Слід звернути увагу на соціальну солідарність усіх учасників системи соціального захисту, що виражається в перерозподілі коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами. Соціальна солідарність у системі соціального захисту населення включає три компоненти:

1. Соціальна солідарність забезпечується об'єднанням застрахованих і незастрахованих ризиків (правила перерозподілу коштів із Фонду соціального страхування України, Пенсійного фонду України та бюджетів різних рівнів пов'язані зі спільною соціальною метою – захистити жителів України в разі виникнення складних життєвих умов).

2. Для цієї системи характерний міжособистісний перерозподіл, згідно з яким кошти перерозподіляються безпосередньо між найбагатшими і найбіднішими соціальними групами, між застрахованими і незастрахованими в системі соціального захисту.

3. Держава відповідає за дві основні функції: сплату єдиного соціального податку (його адмініструванням займається Державна фіскальна служба) та перерозподіл його коштів до Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду, а також перерозподіл податкових надходжень до бюджетів державного та місцевого рівнів. Держава виконує функцію координації, акумулювання та перерозподілу коштів на соціальні видатки [41, с. 253].

До речі, ефективність системи гарантування права на соціальний захист залежить від низки факторів, серед яких (рис. 3.1.).

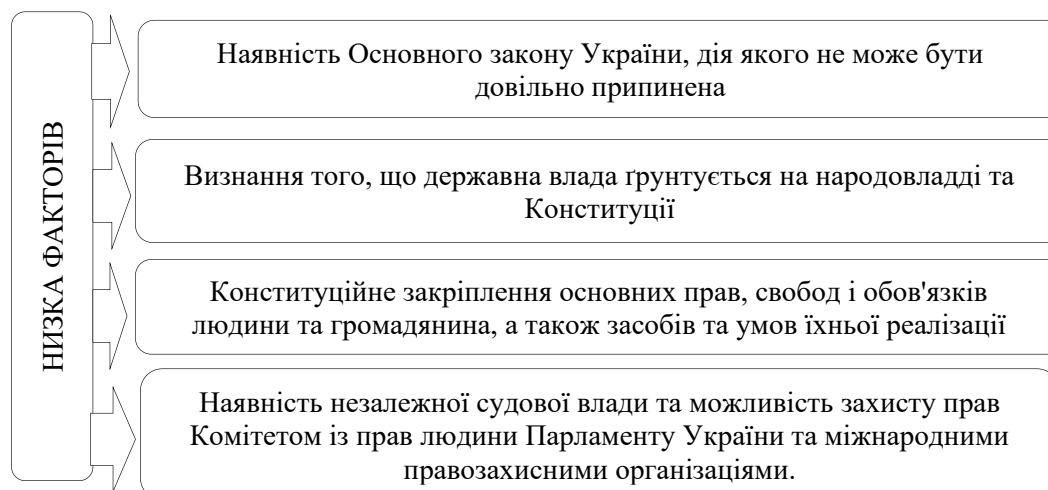

Рис 3.1. Фактори ефективності системи гарантування права на соціальний захист [42]

Зміст права на соціальний захист трактується як забезпечення всіх фізіологічних, соціальних і духовних потреб, необхідних для гідного життя, задекларованих міжнародним співтовариством і гарантованих державою в разі настання соціального ризику. Перелік соціальних ризиків включає національне та міжнародне законодавство. Стаття 46 Конституції України перераховує такі соціальні ризики: втрата працездатності (повна, часткова або тимчасова), безробіття, втрата засобів до існування та старість. Звичайно, цей перелік не є вичерпним і регулюється та доповнюється положеннями національного законодавства в кожній галузі. Розширення переліку ґрунтується на нормах окремих міжнародно-правових документів з соціальних питань. Зокрема, Європейська соціальна хартія (переглянута) та Європейський кодекс соціального забезпечення охоплюють такі соціальні ризики, як хвороба, інвалідність, вагітність і пологи, витрати сім'ї на догляд за дітьми, безробіття, старість, смерть, вдівство, нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання, бідність, потреба в сторонньому догляді через самотність, потреба в догляді та утриманні для дітей-сиріт та непрацездатних сімей [43]. Соціальні проблеми, спричинені тотальним вторгненням в державу та зміною принципів і організації системи соціального захисту в Україні, призвели до появи нових соціальних ризиків, а саме низькі доходи, бідність, безробіття тощо. Оскільки види соціальних ризиків є різноманітними і різною мірою впливають на різні групи населення, організаційно-правові форми захисту від них також є різними. Тому метою сучасної соціальної держави є не лише забезпечення соціального захисту, але й захист громадян від різноманітних соціальних ризиків [44, с. 56].

Акцентуємо увагу на тому, що у першій половині ХХ століття в цивілізованих країнах світу було запроваджено принцип організації соціального захисту. Принципи за своєю природою є узагальненим відображенням об'єктивних законів суспільного розвитку. Саме

універсальність, загально значимість і верховенство, властиві принципам, визначають їхню особливу роль у структурі права [45, с. 133]. Принципи – одна з основних категорій права всіх країн континентальної Європи. Той факт, що в багатьох європейських країнах правові та соціальні принципи включені до конституцій, свідчить про те, що їхня соціально-економічна політика також заснована на принципах, а саме:

□ визнання прав підприємців або їх об'єднань, найманих працівників і профспілок на економічну свободу і тарифну автономію на основі соціального партнерства;

□ віра в регулюючу роль ринку через попит і пропозицію, ціноутворення і конкуренцію, а також відповідальність держави за реалізацію ринкових принципів і створення умов для впорядкованого перебігу економічного і соціального життя з метою забезпечення добробуту населення;

□ соціальна справедливість і солідарність у суспільстві, зокрема перерозподіл доходів від багатих до бідних через оподаткування та участь працездатних у трудовому процесі, а також соціальна відповідальність працездатних перед тими, хто не може працювати;

□ участь працівників в управлінні та розподілі продукції, а також у громадському та державному житті через розвиток різних форм економічної демократії [46, с.66].

Проаналізовані принципи глибоко розкривають зміст права і безпосередньо виявляють сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, соціальні тенденції та потреби. З одного боку, вони виражають закономірність, з іншого – поширюються на всю сферу правового регулювання і є найбільш загальними правилами, що застосовуються до всіх суб'єктів. Ці правила або прямо передбачені в законі, або впливають із загального змісту закону. Призначення принципів – забезпечувати однакове формулювання правових норм, впливати на суспільні відносини у формі правових приписів та інших юридичних наслідків, визначати шляхи розвитку правових норм і слугувати орієнтиром для законодавця. У найзагальнішому розумінні принципи – це керівні ідеї, які характеризують зміст, сутність і призначення права в суспільстві.

Що стосується організаційних принципів, то вони впливають безпосередньо із законів та статутів про управління. У фаховій юридичній літературі не вироблено єдиного підходу до формулювання організаційних принципів. Деякі дослідники трактують певні закони як принципи і підносять принципи до рівня закону. На думку більшості дослідників, принципи – це оптимальні правила, які сформульовані людьми і мають об'єктивний характер. Організаційні принципи відображають об'єктивні закономірності управлінської практики та визначають вимоги конкретної системи, структури чи організації, в якій формуються органи управління, встановлюються відносини між різними рівнями, організаціями та державами, застосовуються певні методи управління. Економічне життя суспільства не є статичним, воно постійно змінюється, і

принципи організації змінюються в міру того, як змінюються реалії управління [47, с. 75-77]. В Україні закладено правові та інституційні основи системи соціального захисту, яка має такі характеристики.

1. Конституція декларує право громадян на соціальний захист і забезпечує державні гарантії його реалізації.

2. Прийнято численні закони про соціальний захист, які передбачають механізм надання грошових виплат та соціальних послуг громадянам у певних ситуаціях, які в міжнародній правовій практиці називаються «соціальним ризиком».

3. У системі поки що немає єдиного закону, який би виражав загальні принципи соціального захисту, але такі закони мають інституційну структуру та функціональне групування, спрямовані на захист громадян у разі настання несприятливих наслідків, спричинених соціальними ризиками.

4. Інституційно національна система соціального захисту включає всі інституційні, фінансові та правові форми, через які безпосередньо здійснюються соціальні виплати та надаються соціальні послуги громадянам у разі настання соціальних ризиків [48, с. 95-99].

Система соціального захисту є ефективною лише тоді, коли вона дотримується основних принципів побудови соціального захисту. Правові ідеї та тенденції можуть бути визнані основоположними принципами інститутів соціального захисту лише в тому випадку, якщо вони відповідають певним вимогам. Правові принципи повинні відображати засади державної політики у сфері соціального захисту, тобто регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту та регламентацію поведінки учасників цих відносин. При цьому кожен правовий принцип повинен знайти своє вираження в законодавстві про соціальний захист або прямо, або опосередковано в конкретних правових нормах [49, с. 200].

Принцип організації соціального захисту не сформульовано в загальних рисах ні в Основному Законі, ні в законодавствах України про соціальний захист. Однак він може бути виведений з аналізу загальних і найбільш важливих особливостей сучасного змісту законодавства про соціальний захист. Об'єктивна закономірність у соціальному захисті проходить через усю систему соціального захисту, відображаючи модель економічного розвитку держави та основні цілі економічної політики. Виокремимо кілька найважливіших принципів і спробуємо пояснити деякі з них.

Принцип універсальності соціального захисту означає, що право на захист мають не тільки громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства, біженці та трудові мігранти. Цей принцип також закріплено в Законі про надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми [50]. Інклюзивний принцип соціального захисту означає захист осіб у всіх ситуаціях соціального ризику. Українське законодавство визнає і захищає всі соціальні ризики, в тому числі визнані міжнародним законодавством, такі як хвороба, безробіття, вихід на пенсію, інвалідність внаслідок загального захворювання,

нещасного випадку на виробництві, професійного захворювання, народження дитини, необхідність догляду за малолітніми дітьми, втрата працездатності. Ці соціальні ризики є, так би мовити, звичними для всіх країн світу.

Відповідно до Конституції України, громадяни мають конституційно рівні права і свободи та всі рівні перед законом. Ці конституційні принципи є важливим підґрунтям для визнання принципу рівності в законодавстві про соціальний захист. Це особливо важливо для соціального захисту, оскільки він спрямований на забезпечення рівності в економічному становищі осіб, схильних до соціальних ризиків. Недискримінація як принцип права, в тому числі права на соціальний захист, проголошена як на міжнародному, так і на національному рівні. Основний Закон України передбачає, що не визнаються привілеї чи обмеження за ознаками раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за службовими або іншими ознаками [18].

Принцип градації умов та рівнів соціального захисту полягає у з'ясуванні особливих умов та відповідних рівнів соціального захисту для окремих категорій населення. Застосовуються різні критерії залежно від віку, статі, кількості дітей, виду суспільно корисної діяльності, страхового стажу, розміру минулих доходів, проживання в спеціальній зоні, майнового стану тощо. Цей принцип дає можливість регулювати споживання окремих товарів на основі цих критеріїв.

Принцип науково-економічної обґрунтованості означає, що розмір соціальних виплат має відповідати індивідуальним потребам і забезпечувати їх. Для реалізації цього принципу запроваджено систему соціальних стандартів, одним із основних є прожитковий мінімум, який визначає, відповідно до Закону України, вартість набору продуктів харчування, достатнього для нормального функціонування людського організму та підтримання здоров'я, а також задоволення основних соціальних і культурних потреб людини [51].

Принцип недопустимості звуження змісту та обсягу соціальної допомоги і послуг при прийнятті нових законів впливає з положень статті 22 Конституції України. Це положення передбачає, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається скасування прав і свобод людини і громадянина, а також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Слід зазначити, що цей принцип часто порушується в законодавстві про соціальне забезпечення. Як правило, з прийняттям чергового Закону України про Державний бюджет на кожен рік призупиняється дія значної кількості законів про виплати з бюджету на соціальні потреби. При цьому не вносяться зміни до законів, які передбачають право на отримання певних пільг та соціальних виплат [18]. Принцип гарантування державою закріплених прав у сфері соціального захисту потребує не лише декларування на законодавчому рівні, а й створення де-факто правових механізмів його реалізації. Необхідно визначити в законі, в яких випадках і за яких умов держава братиме на себе пряме фінансування встановлених соціальних виплат.

Необхідно визначити застосовні обсяги та конкретних відповідальних осіб в особі відповідних державних органів.

На думку деяких науковців, принципи організації соціального захисту мають включати:

□ забезпечення мінімального рівня життя членів суспільства; надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує з об'єктивних причин; захист від факторів, що знижують рівень життя;

□ створення необхідних умов для того, щоб громадяни могли вільно заробляти собі на життя у спосіб, що не суперечить закону та умов, що гарантують задоволення мінімальних потреб громадян (у межах суспільних можливостей та з урахуванням національних та історичних особливостей) у сферах освіти, охорони здоров'я тощо.

□ фінансову забезпеченість, достатність і стійкість для задоволення основних потреб громадян та компенсації втраченого доходу у сфері соціального забезпечення. Реалізується через обов'язкову участь усіх членів суспільства у фінансуванні соціального забезпечення, розширення обсягів соціальної допомоги, зміну умов, принципів та джерел фінансування, забезпечення найбільш повного, адекватного та прозорого використання бюджетних коштів;

□ керованість: досягається шляхом чіткого розмежування функцій, повноважень, відповідальності та ресурсів різних суб'єктів, створення відповідної матеріальної, інформаційної та кадрової бази;

□ наукова обґрунтованість: забезпечується використанням соціальних технологій, розроблених з урахуванням емпірично підтверджених норм і стандартів, позитивного національного та міжнародного досвіду [52;53].

Хотілося б відзначити чинники, які призвели до ухвалення значної кількості законів у сфері соціального захисту населення:

а) виникла потреба у виробленні самостійної державної політики у сфері соціальних відносин;

б) відсутність цілісної, науково обґрунтованої концепції державної соціальної політики, що призвело до збільшення кількості нормативних правових актів, правове регулювання яких подекуди стосувалося одних і тих самих питань;

с) низька якість розробки соціального законодавства, що змусило внести низку змін до відповідних законів;

д) політична нестабільність у країні, яка, як правило, призводить не тільки до дострокових виборів, а й до ухвалення популістських, так званих передвиборчих соціальних законів, що створюють прецедент необґрунтованого розширення правових гарантій соціального захисту в економічному аспекті.

Таким чином, прийняття значної кількості соціальних законів не є необхідною умовою для повноцінного захисту державою соціальних прав і гарантій громадян, а лише ускладнює процедури їх імплементації. Без вирішення цих соціально-правових проблем подальший розвиток України як

соціально справедливої держави неможливий. Для того, щоб докорінно змінити ситуацію, необхідно розробити та прийняти Соціальний кодекс України. Це фундаментальний законодавчий акт, який складає основу правового регулювання відносин, спрямованих на реалізацію соціальних прав громадян, і дає поштовх до реформування всієї соціальної сфери.

Ще у 2019 році, президентом було зазначено, що Україні потрібен Соціальний кодекс, який забезпечить основні засади реалізації соціальних прав і гарантій людини і громадянина, закріплених Конституцією України, створення належних умов життя та захисту інтересів окремих вразливих соціальних груп. На сьогодні система соціального захисту є досить складною і включає в себе такі елементи, як пенсійне забезпечення, державна соціальна допомога та соціальне страхування. Отже, складність предмета правового регулювання та різноманітність соціальних проблем спричиняють певні труднощі в узгодженні правових норм. Як наслідок, виникають неузгодженості між різними законами з одного і того ж питання, що ускладнює їх безпосереднє застосування [54]. Уряд мав на меті розробити Соціальний кодекс України у 2023 році, який охоплював би всі соціальні аспекти та враховував би філософію адресності та подолання складних життєвих обставин. Наразі триває спільна робота над розробкою «Соціального кодексу України», який має замінити чинну систему соціального забезпечення відповідно до зобов'язань України щодо імплементації Європейської соціальної хартії (переглянута версія) [54].

Соціальний кодекс України має передбачати суспільні відносини з метою забезпечення соціального захисту у разі, якщо особа втрачає здатність самостійно утримувати себе і свою сім'ю та потребує підтримки з боку суспільства і держави та визначати основні засади реалізації соціальних прав і гарантій, закріплених у Конституції України, створення належних умов життя та гарантованого захисту інтересів окремих вразливих соціальних груп населення.

Також кодекс має регулювати соціальні та пов'язані з ними відносини, що стосуються таких питань: організація соціального захисту та управління ним; забезпечення повної реалізації соціальних прав людини; використання ефективних видів і форм соціального захисту; особливості застосування соціального захисту до окремих категорій громадян; державний нагляд і контроль за дотриманням соціального законодавства; забезпечення захисту соціальних прав людини судовими органами.

Тому Соціальний кодекс України має ґрунтуватися на принципах універсальності, доступності, пріоритетності, добровільності, рівності, гарантованості видів і розмірів соціального захисту, різноманітності та диференціації соціальних прав громадян. Кодифікація такого широкого соціального кодексу дозволить уніфікувати всі вимоги правового регулювання соціальної сфери та створити єдиний понятійний апарат, на якому воно базуватиметься. Закон має врегулювати питання систем соціального захисту, ієрархії та дії соціального права залежно від часу, місця та особистого

середовища, а також покласти край маніпуляціям, спрямованим на обмеження соціальних зобов'язань держави. Необхідно на нормативному рівні оптимізувати соціальні зобов'язання та фінансові можливості держави, щоб не допустити фактичного зниження рівня життя населення.

Останні події в країні, політичні та економічні негаразди суттєво вплинули на рівень соціального захисту населення, а якість пенсій, соціальних виплат та соціальних послуг значно знизилася. Ефективність реалізації соціальних прав залежить насамперед від рівня економічного розвитку країни та стану державного бюджету. Індикатором, який визначає, чи існують соціальні права насправді, є розмір відповідних бюджетних видатків (а не їх наявність). Таким чином, право на соціальний захист є фундаментальним суб'єктивним правом, яке є невід'ємним від особи і не може бути відчужене. Воно має міжнародне та конституційне визнання і регулюється галузевим законодавством щодо умов отримання соціальних виплат та надання соціальних послуг.

Висновки

Доведено, що ратифікація державами міжнародних договорів з прав людини, їх подальше законодавче закріплення та імплементація розглядається як єдиний процес, покликаний формулювати, визнавати та впроваджувати нормативні міжнародні правила поведінки, які є стандартними завдяки їх нормативному, типологічному, стереотипному та прескриптивному характеру, відтворюваності та передбачуваності припущень. З'ясовано, що входження України до світового співтовариства та її інтеграція в європейські та глобальні структури неможлива без використання узагальненого досвіду європейських країн та забезпечення ефективного застосування норм міжнародного права у сфері соціального захисту. Це можливо зробити шляхом визначення та закріплення місця і ролі міжнародних соціальних стандартів у праві соціального забезпечення та застосування їх у регулюванні правовідносин з надання окремих видів соціального забезпечення. Крім того, соціальні стандарти, які сприяють створенню ефективних та оптимальних механізмів реалізації конституційних положень про найвищі цінності прав і свобод людини і громадянина та прав, закріплених у Основному Законі України, є умовами, що гарантують гідне життя та вільний розвиток для всіх.

Аналіз правових механізмів захисту прав людини у воєнний час, надав змогу констатувати, що правова система містить національні та міжнародні форми і методи захисту прав людини, і всі вони доступні для тих, хто піддається протиправним діям. Важливо визнати необхідність гарантування прав людини в усіх ситуаціях, особливо коли населення є найбільш вразливим через тотальний конфлікт. З метою документування всіх порушень прав людини, що відбулися на території України, державні органи влади створили доказову базу злочинних дій держави-агресора шляхом заснування незалежної

міжурядової платформи для збору доказів кожного злочину та інших правопорушень, скоєних в результаті збройної агресії. Такі нововведення сприяють спрощенню офіційної процедури звернення громадян за захистом своїх прав, порушених під час війни, та відповідають цілям європейської інтеграції України.

Рекомендовано запровадити Соціальний кодекс України, який має ґрунтуватися на принципах універсальності, доступності, пріоритетності, добровільності, рівності, гарантованості видів і розмірів соціального захисту, різноманітності та диференціації соціальних прав громадян. Кодифікація такого широкого соціального кодексу дозволить уніфікувати всі вимоги правового регулювання соціальної сфери та створити єдиний понятійний апарат, на якому воно базуватиметься. Закон має врегулювати питання систем соціального захисту, ієрархії та дії соціального права залежно від часу, місця та особистого середовища, а також покласти край маніпуляціям, спрямованим на обмеження соціальних зобов'язань держави. Необхідно на нормативному рівні оптимізувати соціальні зобов'язання та фінансові можливості держави, щоб не допустити фактичного зниження рівня життя населення.

Список використаних джерел

1. Чернописька В. З., Баран А. В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту людей похилого віку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки 2019. С. 61-68.
2. Герасимов Т. До проблеми адаптації українського соціального законодавства до законодавства європейського союзу: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 43-50.
3. Малюга Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.05. Київський нац. університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020 . 414 с.
4. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, Господарство і Право*. 2017. № 3. С. 95–97.
5. Костюк В.Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 68-73.
6. Льоля Д. С. Імплементация міжнародних стандартів щодо соціальних ризиків в українське законодавство: проблеми та перспективи. *Правове забезпечення соціальної сфери*: зб. Матеріалів IV Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених. Одеса : Фенікс, 2023. С. 373-376.
7. Лібанова Е. М., Палій О. М. Ринок праці та соціальний захист. Київ : С. Павличко „Основи”, 2014. 491 с.

8. Андрієнко І. С. Міжнародні стандарти соціального забезпечення в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. ч. 1. С. 142-147.

9. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія. Харків: Юрайт, 2019. 176 с.

10. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. 121 с.

11. Орзіх М. П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні. *Право України*. 2019. № 4. С. 3–9

12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 03.02.2026).

13. Міжнародна організація праці (МОП). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2609-labour> (дата звернення: 03.02.2026).

14. Ковбасюк Ю. В. Європейські соціальні стандарти: перспективи для України (політико-дипломатичний контекст). *Науковий вісник дипломатичної академії України*. 2014. Вип. 21(2). С. 13–21.

15. Петроє О. М. Вплив соціального діалогу на показники соціально-економічного розвитку країни: зарубіжний досвід. *Вісник НАДУ*. 2010. № 4. С. 216-225.

16. Потехін О., Врадій О. Україна – Європейський Союз: соціальний вимір. URL : <http://срсfrp.org.ua/projects> (дата звернення: 03.02.2026).

17. Борисенко К. В. Міжнародно-правові стандарти соціального захисту сімей з дітьми. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф.* (25-26 квіт. 2013. м. Київ) Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 495–500.

18. Конституція України від 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 03.02.2026).

19. Загальна декларація прав людини від 1948 року № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.02.2026).

20. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 1996 року № 994_062. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 03.02.2026).

21. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 1949 року № 995_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 03.02.2026).

22. Дж. Дарсі. Конфлікт і соціальний захист: соціальний захист в умовах насильницького конфлікту та його наслідків. URL: <https://cdn.odi.org/media/documents/1704.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

23. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 1989 року № 994_044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення: 03.02.2026).

24. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова КМУ від 2022 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-п#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

25. Програма грошової допомоги «Спільно» від ЮНІСЕФ для українців. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers> (дата звернення: 03.02.2026).

26. Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки найбільш вразливих категорій населення: постанова КМУ від 2022 року № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2022-п#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

27. Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги: Постанова «від 7.03.2022 № 224 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF> (дата звернення: 03.02.2026).

28. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. №4(22). 2022. С. 280–291.

29. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: постанова КМУ № 214 від 07.03.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-п#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

30. Ситуація з правами людини в Україні внаслідок російської агресії: оновлена резолюція, схвалена Радою ООН з прав людини від 05 квітня 2023 року. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/news/rada-oon-z-prav-lyudini-shvalila-opovlenu-rezolyuciyu-situaciya-z-pravami-lyudini-v-ukr> (дата звернення: 03.02.2026).

31. Ніколайчук С. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 94–105.

32. Швець Я. І., Соколова І. О. Порушення прав дітей під час війни Російською Федерацією. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2022. Випуск 71. С. 99-103.

33. Гнатовський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини, Київ. 2017. 22 с.

34. Розумовський О.С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право.* 2022. Вип.70. С. 141-145.

35. Деякі питання користування пільгами з оподаткування для підприємств та організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану на території України: постанова КМУ від 19 березня 2022 р. № 323. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/323-2022-п#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

36. Трудові відносини в умовах воєнного стану: Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=316d6215-7fd2-4e9b-b6a5-e8833d29f065&tag=TrudoviVidnosiniVUmovakhVonnogoStanu> (дата звернення: 03.02.2026).

37. Платформу створено Міністерством соціальної політики за підтримки Міністерства цифрової трансформації та ПРООН за фінансової підтримки Швеції. URL: <https://patriotua.global/2023/04/02/edoromoga> (дата звернення: 03.02.2026).

38. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини російською федерацією. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoju-federaciye> (дата звернення: 03.02.2026).

39. Сташків Б. І. Гарантії права на соціальне забезпечення : навч. видан. Чернігів : Чернігів. Держ. ін-т права, соц. технологій та праці. 2011. 100 с.

40. Ситницька О. А. Юридичні гарантії права на працю та права на відпочинок за трудовим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 16 с.

41. Заболотна Н.Я. Європейські міжнародні стандарти у сфері соціального захисту та соціального забезпечення населення як орієнтир для розбудови української соціальної системи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 252-255.

42. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 261 с.

43. Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text (дата звернення: 03.02.2026).

44. Синчук С. М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України.* 2003. № 3. С. 55–59.

45. Петришин О. В. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право. 2014. 368 с.

46. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.

47. Монастирський Г. Л. Теорія організації: навч. посібник. Київ : Знання, 2018. 319 с.
48. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ, 2015. 381 с.
49. Бурка А.В. Багатосторонні міжнародні договори як гарантія реалізація права потерпілим працівником на належне соціальне забезпечення у разі трудового каліцтва чи професійного захворювання. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2018. Вип. 49. Т. 1. С. 199-203.
50. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 1993 року № 2811-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 03.02.2026).
51. Про прожитковий мінімум : Закон України від 1999 р. № 966-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> (дата звернення: 03.02.2026).
52. Балтачєєва Н. А. Напрями системної трансформації соціальної політики в Україні. *Економіст*. 2022. №8. С. 29–32.
53. Туленков М. В., Шайгородський Ю.Ж. Політика соціального захисту : монографія. Київ : Центр соціальних комунікацій. 2021. 184 с.
54. В державі готується Соціальний кодекс України, який змінить систему соціального забезпечення відповідно до зобов'язань України щодо імплементації Європейської соціальної хартії. Юридичний вісник України. Щотижнева загальнонаціональна правова газета. ON-LINE ВЕРСІЯ. URL: <https://yvu.com.ua/v-derzhavi-gotuyetsya-sotsialnyj-kodeks-ukrayiny-yakuj-zminyt-systemu-sotsialnogo-zabezpechennya-vidpovidno-do-zobov-yazan-ukrayiny-shhodo-implementatsiyi-yevropejskoji-sotsialnoyi-hartiyi/> (дата звернення: 03.02.2026).

Анотація

Визначено важливість європейських міжнародних стандартів в контексті права на соціальний захист громадян України. Наголошено, що запровадження європейських міжнародних стандартів вимагають також нові зміни в українській та міжнародній ситуації, які безпосередньо пов'язані зі зростанням кількості біженців та мігрантів у світі та Європі. Тому одним із правових інструментів європейської інтеграції є гармонізація внутрішнього законодавства України зі стандартами, розробленими Радою Європи та основними європейськими міжнародними організаціями, зокрема ЄС, з метою покращення ситуації у сфері соціального захисту в Україні. Досліджено взаємодію європейсько-міжнародного та національного законодавства у забезпеченні захисту соціальних прав громадян під час війни та виявлено, що правова система містить національні та міжнародні форми і методи захисту прав людини, і всі вони доступні для тих, хто піддається протиправним діям. Важливо визнати необхідність гарантування прав людини в усіх ситуаціях, особливо коли населення є найбільш вразливим через тотальний конфлікт.

Обґрунтовано Конституційні гарантії та принципи у сфері соціального захисту в процесі інтеграції до Європейського співтовариства та рекомендовано запровадити Соціальний кодекс України, який має ґрунтуватися на принципах універсальності, доступності, пріоритетності, добровільності, рівності, гарантованості видів і розмірів соціального захисту, різноманітності та диференціації соціальних прав громадян. Нормативно-правове забезпечення права на соціальний захист можна розглядати як систему нормативних гарантій на конституційному, міжнародному і галузевому рівнях. Гарантії прав і свобод людини можуть бути реалізовані як у внутрішньодержавному аспекті визнання і закріплення в Основному законі, інших законах, підзаконних та нормативно-правових актах України, так і в міжнародному аспекті підготовки й ухвалення міжнародних документів, які містять стандарти прав людини, приєднання до міжнародних договорів та їх затвердження. Запроваджено принцип організації соціального захисту, який за своєю природою є узагальненим відображенням об'єктивних законів суспільного розвитку.

Information about the authors:

Brazhko Olena

Doctor of Public Administration, Professor,

Mariupol State University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5909-4481>

КНЯЗЬКОВА Любов

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри права

Маріупольського державного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6681-980X>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Вступ

23 червня 2022 року країни члени Європейського Союзу проголосували за надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Обрання курсу на інтеграцію до Європейського співтовариства та наближення української правової системи до європейських та світових стандартів, необхідність введення до законодавства України положень, які певний час існують у Європейському законодавстві актуалізували необхідність дослідження Європейських соціальних стандартів. Приєднання України до міжнародних конвенцій, урахування міжнародної судової практики є одними із умов забезпечення стабільності та розвитку прав людини і застосування визнаних міжнародних стандартів в сфері прав людини та громадянина.

Євроінтеграція є конституційним курсом нашої держави, який передбачає зближення з Європейським Союзом та стратегічний план щодо вступу до інтеграційного об'єднання. Вона передбачає проведення реформ, тому з моменту проголошення цього курсу законодавство України послідовно реформується, враховуючи принципи та стандарти європейського законодавства. Сутність цих процесів полягає в тому, що одні й ті самі правові явища слід розуміти та врегульовувати однаково в Україні та в країнах-учасниках Європейського співтовариства. Вважаємо, що адаптація національного соціального законодавства до законодавства ЄС є однією з першочергових умов євроінтеграції України, оскільки для європейських держав одне з найголовніших завдань високий рівень соціального захисту населення та забезпечення належних стандартів матеріального забезпечення населення при настанні соціальних ризиків.

Сучасний стан законодавства та тенденцій розвитку адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС є актуальним та важливим і з огляду на те, що система соціального захисту в Україні має недоліки. Деякі нормативні акти у галузі соціального забезпечення приймаються без врахування фінансових можливостей держави, що ускладнює механізм реалізації соціальних прав громадян. Невиконання нормативних актів, які встановлюють пенсії та соціальні виплати не виконуються, що спричиняє звернення громадян до суду. Лише у 2019 р. до місцевих адміністративних

судів надійшло майже 73 тисячі позовних заяв у спорах з приводу реалізації публічної політики у сфері праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян. Більшу частину з них становлять позови щодо обов'язкового державного пенсійного страхування – приблизно 50 тисяч справ, а це 68 відсотків усіх соціальних спорів. Варто звернути увагу і на велику кількість справ щодо внутрішньо переміщених осіб. На розгляд суди отримали понад 10 тисяч справ. На жаль, не втрачають актуальності спори щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. За результатами статистичного аналізу за рік до судів надійшло майже 9 тисяч справ цієї категорії. Суди першої інстанції задовольняють приблизно 84 % позовів у соціальних спорах. Це досить високий показник, який свідчить про масовість порушення державою прав громадян [1, с. 11]. Тому для України важливо якомога швидше наблизити систему соціального захисту населення до тих моделей, які традиційні для європейських держав. У рамках цієї політики важливо продовжити подальшу адаптацію соціального законодавства України до законодавства ЄС.

Слід відзначити, що у Європейській спільноті, частиною якої бачить себе Україна, права людини та їхній захист, цінність людського життя і здоров'я, усвідомлення необхідності задоволення соціально-економічних потреб населення є фундаментальними, тому на сьогодні перед державою постає низка викликів, пов'язаних із необхідністю комплексного реформування вітчизняної соціальної сфери згідно з європейськими принципами і стандартами права. Тож дослідження європейських соціальних стандартів один з інструментів гармонізації законодавств України та Європейського Союзу [2, с.2].

Для юридичної науки не новим є інтерес дослідників до питань європейських стандартів та соціального законодавства нашої держави у контексті його проблем та напрямів удосконалення. Тому загалом у вітчизняній правовій доктрині багато вчених приділяли увагу питанню європейських соціальних стандартів, такі як: К.В. Бориченко, Н.Б. Болотіна, Н.М. Вапнярчук, О.В. Гуріна О.В., І.О. Іртищева, К.П.Коваль, Л.Ю. Малюга, Я.Я. Мельник, А.В. Міщенко, В.В. Новицький, О.М. Работін, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, М.М. Шумило, О.І. Ярошенко та ін. Однак, вважаємо, що на підставі вагомих здобутків вчених та з урахуванням розвитку суспільства необхідне поглиблення наукових знань, доповнення існуючих досліджень та встановлення нових висновків та результатів, що сприятиме імплементації Європейських соціальних стандартів у законодавство України.

Враховуючи зазначене, мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, законодавства та судової практики щодо захисту соціальних прав виявити рівень відповідності законодавства України Європейським соціальним стандартам і сформулювати теоретико-практичні пропозиції щодо оптимізації адаптації законодавства України до соціального законодавства Європейського Союзу.

1. Соціальні права в системі прав людини

Як кандидат на вступ до Європейського Союзу, Україна повинна чітко усвідомлювати необхідність зміни пріоритетів соціальної політики та формувати власну модель соціального розвитку з урахуванням її адаптації до сучасних тенденцій, дотримуючись при цьому основних європейських принципів справедливості, запобігання дискримінації та підтримка рівних можливостей. Перебуваючи у важких соціально-економічних умовах, що посилюються військовою агресією Росії та втратою значної частини економічного й людського потенціалу, основними завданнями соціально-економічного розвитку є формування дієвої системи соціального захисту, боротьба з бідністю й розвиток людського капіталу на основі соціального консенсусу і балансу між різноспрямованими цілями соціального забезпечення й економічної ефективності господарюючих суб'єктів [3, с.6].

Захист соціальних прав громадян досліджується вченими всього світу, адже саме соціальні права декларують права людини на працю, гідний рівень життя, соціальне забезпечення, соціальний захист, тощо. Що стосується України, то проблема захисту соціальних прав має свої особливості. Проголошені державою соціальні права не завжди гарантовані надійним механізмом їх реалізації. В євроінтеграційних умовах питання захисту саме соціальних прав потребує належної уваги, оскільки можливість ефективного судового захисту є умовою до вступу України в європейське співтовариство, умовою розвитку демократії та становлення України як соціальної держави [4, с.4].

Право на соціальний захист належить до соціальних прав людини, механізм забезпечення яких розроблений для створення умов гідного життя кожної особи, створення належних умов для розвитку особистості, підтримання належного рівня добробуту, забезпечення підтримки й розвитку людської гідності. Забезпечення права на створення для людини належного рівня життя є визначальною ознакою соціальних прав людини. Значення соціальних прав визначено у Загальній декларації прав людини 1948 р., відповідно до Преамбули якої права людини мають сприяти соціальному прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі особи, при цьому їх здійснення залежить від структури й ресурсів кожної держави [5].

В Конституції України визначено, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека. Згідно з основним Законом України, проголошення і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6]. Аналіз зазначених положень свідчить про те, що держава не тільки слідкує за реалізацією прав і свобод громадян, а навпаки, приймає активну участь у реалізації цих прав.

Слід відзначити, що соціальні права мають міжнародне значення, про що свідчить те, що основні з них встановлені міжнародними пактами. Так Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

підкреслює роль соціальних та економічних прав у забезпеченні правового статусу особи: «ідеал вільної людської особистості, вільної від страху і нужди, може бути здійснений, тільки якщо будуть створені такі умови, при котрих кожний може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами так само, як і своїми громадянськими і політичними правами» [7].

Визначення соціальних прав міститься у словнику-довіднику термінів з Європейської інтеграції, у якому соціальні права визначаються як: 1) сукупність прав індивіда у соціальній сфері, що полягають у можливості набуття соціальних благ, володінні, користуванні та розпоряджанні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у соціальній сфері; 2) сукупність конституційних прав індивіда, що визначають юридичні можливості людини претендувати на отримання матеріальних благ від держави за настання певних умов; 3) правові норми, які визначають місце людини в соціальній сфері суспільства, забезпечують їй можливість мати, користуватися і розпоряджатися соціальними благами [8, с. 286].

На думку В. Крижної соціальні права та свободи людини громадянина – це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я. До них належать: право на охорону здоров'я, право на житло, право на матеріальне забезпечення в старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло) [9, с.70].

Відомий теоретик України професорка О.Ф. Скакун визначає що, «соціальні права людини – це можливості (свободи) особи вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або згідно з трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, нешкідливі умови праці, гарантований мінімальний розмір заробітної плати тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо» [10, с. 196].

Погоджуємося з позицією відомого вченого у галузі теорії права П.М. Рабіновича, який визначає соціальні права як «певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку у конкретно історичних умовах, зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними, рівними для всіх людей» [11, с. 14].

На нашу думку, соціальні права – по-перше, це такі права людини, які забезпечують саме існування людини, можливості людини перш за все розвиватися фізично та реалізувати себе у житті суспільства. Соціальні права відображають взаємовідносини між людьми у сфері праці та соціального захисту, а також характеризують основні умови існування. Такі права ґрунтуються на ідеях рівності та справедливості. Значущість соціальних прав, їх юридичне закріплення розкривається саме у здатності привносити у право людину як соціальну цінність. Вважаємо, що соціальні права виникають у

результаті саме взаємодії людини і держави, їх спільної взаємодії з метою досягнення певних соціальних стандартів. Отже, на нашу думку, соціальні права передбачають не стільки обов'язок держави утримуватися від тих чи інших дій, а навпаки – її обов'язок створювати належні умови для соціального розвитку людини, її соціального захисту і соціальної безпеки, у зв'язку з чим для їх реалізації необхідна наявність комплексного і взаємоузгодженого законодавства, яке б чітко регламентувало порядок призначення соціальної допомоги, пенсій-ного забезпечення, надання соціальних послуг. Однак, слід відзначити, що соціальні права людини та рівень їх забезпечення тісно пов'язані з рівнем економічного розвитку держави, а також з її об'єктивною спроможністю здійснювати соціальну допомогу людині у всіх випадках, коли вона цього потребує. Проголошення соціальних прав без створення надійного механізму їх реалізації не сприяє матеріальному добробуту у суспільстві, а навпаки створює у людини недовіру до влади та може викликати неповагу до приписів держави.

Якщо розглядати історію виникнення і розвитку прав людини, то соціальні права відносяться до прав другого покоління прав людини. На відміну від прав першого покоління соціальні права є результатом узгодженості між суспільством і владою, тому що можливість забезпечення тих чи інших соціальних прав залежить від економічних можливостей держави, від співвідношення працюючих та тих громадян, які потребують соціального забезпечення. Держава допомагає працюючим громадянам отримати та примножити їхні блага, а разом з цим і коло прав. Що стосується громадян, які з об'єктивних причин не здатні самостійно утримувати себе, держава зобов'язана надати їм певний матеріальний мінімум матеріальних благ. Реалізація соціальних прав громадян безпосередньо залежить від стану економіки і ресурсів суспільства. Ступінь захищеності цих прав залежить не тільки від наявності досконалого правового механізму їх реалізації, а й від відповідності цієї категорії прав економічному потенціалу суспільства. І для кожної країни цей показник різний, тому друге покоління прав людини вважають менш універсальним. Натомість самі по собі соціальні права відрізняються від громадянських і політичних ще й меншою визначеністю і чіткістю формулювань. Фундаментом багатьох соціально-економічних нормативів слугують досить загальні й широкі поняття, такі як «справедливий», «гідний», «задовільний», «розумний» і т. п [12, с. 783-785].

Саме реалізація соціальних прав, забезпечення надійного механізму їх охорони сприяє створенню соціальної держави, досягненню стабільності, забезпечує належний рівень соціальної безпеки держави.

До соціальних прав відносяться: право на працю; право на відпочинок; право на страйк; право на освіту; право на доступ до культурних цінностей; право на безпечне навколишнє середовище; право на створення сім'ї; право на свободу світогляду і віросповідання; право на до-статній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на охорону здоров'я; право на соціальний захист; право

на доступ до досягнень науки і культури; право на свободу пересування; право на медичне обслуговування; право працівників на справедливі безпечні та здорові умови праці; право на рівну винагороду незалежно від статі, походження, кольору шкіри, право працівників на рівні можливості та рівне ставлення до них у вирішенні питань щодо працевлаштування без дискримінації за ознакою статі; право працівників на проведення соціального діалогу на підприємстві; право на участь в управлінні виробництвом, право працівників на об'єднання у професійні спілки; право працівників та роботодавців на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, та ін.

Система соціальних прав визначається Європейською соціальною хартією (переглянутою), яка виділяє наступні соціальні права: на працю (ст. 1); на справедливі умови праці (ст. 2); на безпечні та здорові умови праці (ст. 3); на справедливу винагороду (ст. 4); на створення організацій (ст. 5); на укладання колективних договорів (ст. 6); право дітей та підлітків на захист (ст. 7); право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8); на професійну орієнтацію (ст. 9); на професійну підготовку (ст. 10); на охорону здоров'я (ст. 11); на соціальне забезпечення (ст. 12); на соціальну та медичну допомогу (ст. 13); на користування послугами соціальних служб (ст. 14); право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства (ст. 15); право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16); право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17); на захист від бідності та соціального відчуження (ст. 30); на житло (ст. 31) [13].

Європейські країни у основних законах закріплюють основні соціальні права. Отже, Конституція Польської Республіки у Розділі 2 «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина», закріплює наступний перелік соціальних прав і свобод: право на працю (ст. 65); право на безпечні гігієнічні умови праці та відпочинок (ст. 66); право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності та після досягнення пенсійного віку (ст. 67); право на охорону здоров'я (ст. 68) [14]. Конституція Португалії передбачає: право на соціальне забезпечення та солідарність (ст. 63); право на охорону здоров'я (ст. 64); право на житло (ст. 65); право на гідні умови життя (ст. 66); права щодо захисту сім'ї (ст. 67); права щодо захисту батьківства та материнства (ст. 68); права на захист дитинства та молоді (ст. 69, ст. 70); права інвалідів (ст. 71) та права осіб похилого віку (ст. 72) [15].

Аналізуючи проблему соціальних прав, ми дійшли висновку, що спори серед науковців щодо визначення правової природи соціальних прав людини мають результатом відсутність чітко визначених гарантій їх захисту. Таке становище зумовлено тим, що більшість соціальних прав, у тому числі й право на соціальний захист, повинні лише визнаватися державою і нею гарантуватися, тим не менше, такі права підлягають не лише фіксації, а й детальній правовій регламентації та розробці дієвого механізму їх здійснення, охорони та захисту.

Вони не реалізуються автоматично, а потребують значних коштів і відповідних рішень компетентних органів.

Право на соціальний захист належить до соціальних прав людини, механізм забезпечення яких розроблений для створення умов гідного життя кожної особи, забезпечення підтримки й розвитку людської сутності. Спрямування права на забезпечення людині достойного рівня життя є визначальною ознакою соціальних прав людини. Значення соціальних прав визначено у Загальній декларації прав людини 1948 року, відповідно до Преамбули якої права людини мають сприяти соціальному прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі особи, при цьому їх здійснення залежить від структури й ресурсів кожної держави [5].

Актами ООН, МОП, Ради Європи на держав-членів співтовариства покладаються зобов'язання забезпечувати, право на соціальний захист за допомогою національних ресурсів і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і зусиль кожної держави, повне дотримання права на соціальний захист усіма належними способами у максимальних межах наявних ресурсів. Але слід відзначити, що такі зобов'язання є надто розмитими, а оцінка їх виконання має ознаки суб'єктивізму. Як наслідок, цілком логічним є висновок про відсутність закріплених на національному та міжнародному рівнях чітко визначених та ефективних гарантій права на соціальний захист. Відсутність чітких формулювань у визначенні змісту окремих компонентів права на соціальний захист (права на грошові виплати, права на соціальне обслуговування тощо) має наслідком наявність значних перешкод у можливості їх реалізації з огляду на обмеженість економічних ресурсів. Прикладом цього може стати закріплене ст.63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 р. [16] право на перерахунок пенсії військовослужбовців та працівників органів внутрішніх справ. Починаючи з 01.01.2016 р. пенсіонери органів внутрішніх справ відстоювали свої права щодо перерахунку пенсій спочатку у зв'язку з реорганізацією міліції та створенням нової інституції – Національної поліції України, а з 01.12.2019 р. – у зв'язку зі збільшенням грошового забезпечення поліцейським.

На сьогодні органами Пенсійного фонду України при перерахунку пенсій за вислугу років працівникам органів внутрішніх справ у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення поліцейських з 01.12.2019 р. склалась практика обмеження максимального розміру пенсій десятьма прожитковими мінімумами на підставі Закону України від 08.07.2011 р. № 3668-VI «Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [17].

Обмеження граничного розміру пенсії десятьма прожитковими мінімумами введено в дію Законом України від 08.07.2011 р. № 3668-VI «Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», яким внесені зміни у статтю 43 [16]. Однак така практика не відповідає статті 17 Конституції України, адже норми-принципи частини п'ятої статті 17

Конституції України щодо забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей є пріоритетними та мають безумовний характер. Тобто заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, зокрема у зв'язку з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами не можуть бути скасовані чи звужені. Обмеження максимального розміру пенсії, зазначеної категорії осіб порушує основні конституційні гарантії щодо безумовного забезпечення соціального захисту осіб, передбачених частиною п'ятою статті 17 Конституції України, які зобов'язані захищати суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України. Також слід відмітити, що відсоткове співвідношення, встановлене статтею 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 р. № 2262-ХІІ [16], уже призначеної пенсії до складових грошового забезпечення (окладу) є сталим, оскільки визначається на день призначення пенсії, а не перерахунку раніше призначених. Крім того обмеження розміру пенсії десятима прожитковими мінімумами порушує принцип незворотності нормативно-правових актів у часі, що передбачений статтею 58 Конституції України. Водночас ухвалою Верховного Суду від 30.11.2022 р. у справі № 380/24477/21 колегія суддів передала справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду з метою відступу від сформованої позиції, що аргументовано, зокрема, таким. Гарантією належного пенсійного забезпечення осіб, які отримують пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 р. № 2262-ХІІ, є право на безумовний перерахунок розміру пенсії у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за Законом № 2262-ХІІ, на умовах, у порядку та розмірах, передбачених Кабінетом Міністрів України. У разі якщо внаслідок перерахунку пенсій, розміри пенсій звільненим із служби військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, є нижчими, зберігаються розміри раніше призначених пенсій. Таке право за своєю суттю направлене на збільшення розміру виплачуваної пенсії, а гарантія дотримання конституційного права на соціальний захист, зокрема щодо недопущення зменшення такого розміру у випадку перерахунку пенсії, забезпечена виплатою пенсії в раніше встановленому розмірі [18, с.127-128].

Крім того, Європейський суд з прав людини зауважив, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який, між іншим, вимагає щоб при остаточному вирішенні справи судами їх рішення не викликали сумнівів (рішення ЄСПЛ від 28 листопада 1999 р. в справі «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) № 28342/95, § 61) [19]. Якщо конфліктна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, тим самим підриває принцип правової визначеності та послаблює довіру

громадськості до судової системи (рішення ЄСПЛ від 29 листопада 2016 р. «Парафія греко-католицької церкви міста Люпені та інші проти Румунії» (*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*), № 76943/11, § 123) [20]. Судові рішення повинні бути розумно передбачуваними (рішення ЄСПЛ від 22 листопада 1995 р. «С.В. проти Сполученого Королівства» (*S.W. v. The United Kingdom*), № 20166/92, § 36) [21].

Надана судам роль в ухваленні судових рішень якраз і полягає в розвіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які існують, оскільки завжди існуватиме потреба в з'ясуванні неоднозначних моментів і адаптації до обставин, які змінюються [22].

Тим не менше, не дивлячись на теоретичні та практичні проблеми у сфері забезпечення права на соціальний захист, варто відзначити його значну соціальну спрямованість, яка полягає у створенні для людей, які опинилися у станах матеріальної незабезпеченості чи соціального неблагополуччя, зумовлених соціальним ризиком, достойного рівня життя [23, с. 75].

Слід відзначити, що соціальні права, як правило, мають похідний характер від так званих класичних прав. Цілком погоджуємося з думкою І.Я. Сенюти про те, що «право на охорону здоров'я є конкретизацією права на життя як природного права особи, оскільки відображає загальнолюдські цінності турботи про збереження фізіологічного та психологічного здоров'я особи, слугує фундаментом для формування людини у фізичному й психоемоційному відношенні» [24, с. 125]. Аналогічного висновку можна дійти під час характеристики права на соціальний захист.

Конституція України закріплює соціальні права у статті 46, яка визначає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [6].

Серед міжнародних документів, які закріплюють право громадян на соціальний захист необхідно виділити також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [25]; Декларацію про право на розвиток [26]; Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [27]; Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва [28]; Конвенцію про статус біженців [29] тощо.

Але слід відзначити, що соціально-економічна ситуація в Україні, стан забезпечення прав людини в соціальній сфері й розвиток правового регулювання соціальної політики за роки незалежності трактувались переважно як політичні категорії, що приймаються здебільшого для швидкого реагування на прямі загрози в соціальній сфері, а не для подолання системних диспропорцій, що сформувалися у державі й суспільстві [30, с.166-167].

Таким чином, з метою відповідності законодавства України про соціальне забезпечення європейським соціальним стандартам, а також для узгодження та

ліквідації протиріч та прогалин вважаємо за необхідне провести кодифікацію нормативних актів, що регулюють соціальні права громадян України.

При прийнятті Закону України «Про державний бюджет» враховувати видатки на забезпечення соціальних прав громадян України з метою їх належної реалізації.

2. Європейські соціальні стандарти: поняття та правовий зміст

Проголошення України не тільки правовою, але й соціальною державою, прагнення міжнародного співтовариства до всесвітнього та системного розвитку прав людини знайшли своє втілення у формуванні на міжнародному рівні та закріпленні міжнародно-правовими засобами стандартів прав людини. Однак у зв'язку із впровадження в міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів світової спільноти доктрини соціальної держави виникла об'єктивна необхідність виділити серед переліку міжнародних стандартів самостійну групу – міжнародні соціальні стандарти.

Саме вони знайшли своє закріплення у таких важливих міжнародних актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Європейська соціальна хартія 1961 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., низка конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, присвячені соціальному забезпеченню та страхуванню, та інші документи. Для з'ясування сутності міжнародних соціальних стандартів необхідно визначити що розуміється під стандартом. Поняття «стандарт», у широкому розумінні, – взірець, еталон, модель, норма, зразок. Але стандарт – не тільки зразок, а й норма і це означає, що він потребує закріплення у нормативно-правовому акті. У законодавстві України термін «стандарт» використовується у багатьох нормативних актах. Наприклад, згідно Закону України «Про вищу освіту» стандартом вищої освіти є сукупність норм, які визначають зміст вищої освіти і навчання, засіб діагностики якості вищої освіти та нормативний строк навчання [31]. У ст. 1 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» соціальні стандарти визначено як встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [32]. Однак вищезазначений Закон передбачає лише один державний соціальний стандарт: прожитковий мінімум, який визнано базовим соціальним стандартом. На його основі визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Закон визначає державні соціальні стандарти як соціальні норми і нормативи, які визначено як показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами. А державні

соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий прожиткового мінімуму. Крім того законодавчого закріплення набув прожитковий мінімум. Прожитковий мінімум – це вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

У світовій практиці люди, які мають рівень доходів, менший за прожитковий мінімум, вважаються бідними. Наприклад, у країнах ЄС бідною вважається особа, чий дохід становить менше 60 % від середнього доходу на душу населення по країні Євросоюзу, де вона проживає [33, с.654].

Слід зауважити, що законодавство України прожитковим мінімумом визначає мінімум за межами якого неможливо підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно зумовлених нормативів. Однак світова наука визначає бідність як неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Таким чином, відмінність, у розумінні прожиткового мінімуму полягає в тому, що за першим – бідними вважаються всі ті, хто живе нижче за визначений суспільством мінімальний рівень, а за другим – ті хто живе нижче за певний фактичний середній стандарт суспільства.

Перш ніж перейти до розгляду європейських стандартів необхідно розглянути міжнародні соціальні стандарти, оскільки європейським стандартам притаманні ознаки міжнародних стандартів. Однак європейські стандарти обмежені регіональною ознакою.

Світова наука під міжнародним соціальним стандартом розуміє закріплені у міжнародному нормативному акті або договорі загальнови-знаний рівень реалізації прав у сфері праці, соціального забезпечення та освіти. Міжнародні соціальні стандарти – це норми, які закріплені в між-народно-правових актах, що визначають належні умови життєдіяльності людей, забезпечують соціальний розвиток особи та соціальний захист. Міжнародні стандарти мають бути сприйняті законодавством кожної держави шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, а у подальшому повинні бути розвинені і пристосовані до існуючих в цій країні умов.

Слушною є думка О.М. Рудневої, яка вказує на те, що «саме у міжнародних стандартах відображається якісний рівень розвитку право-вих цінностей, досягнутий світовою цивілізацією та нерозривно пов'язаний із правовою культурою людства [34, с.13].

На думку Т.М. Слінько міжнародні стандарти, це «загально-визнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус

особи і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження» [35, с. 31].

У цілому запропоновані визначення міжнародних стандартів прав людини є досить змістовними, але, на нашу думку, не можна погодитись із твердженням Т.М. Слінько щодо встановлення всіма міжнародно-правовими актами меж звуження прав людини, так як досить часто ними передбачена лише можливість обмеження закріпленого обсягу прав законодавством конкретної держави [36, с. 19]. Прикладом може слугувати Конвенція ООН про права дитини 1989 р. [37], де у частині другій ст. 6 передбачається, що держави-учасниці забезпечують виживання і здоровий розвиток дитини у максимально можливій мірі. Тобто у документі не закріплено мінімального переліку заходів, які повинна вживати держава для забезпечення дитині первинного права на життя, вони визначаються з огляду на національні можливості.

Більш конкретизоване поняття міжнародних стандартів прав людини сформульовано в наукових працях П.М. Рабіновича, який у його зміст включив майже всі ключові ознаки цієї правової категорії. Так, на думку вченого, «міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру» [38, с. 24].

Різновидом міжнародних стандартів прав людини є міжнародні стандарти права на соціальний захист, які М.М. Шумило пропонує також називати «міжнародні стандарти у сфері соціального захисту» та визначає як «соціальний мінімум, що встановлюється міжнародними нормативно-правовими актами, який є обов'язковим для країн-підписантів та дає можливість непрацездатним особам реалізувати свої права та свободи у повному обсязі на рівні з працездатними» [39, с. 244].

А.М. Юшко та Н.М. Швець пропонують міжнародні стандарти права на соціальний захист визначати в якості «комплексу норм, який закріплений в міжнародно-правових актах, що визначають гідні умови життєдіяльності людей, забезпечують розвиток особи та соціальну захищеність» [40, с. 95]. Вказані стандарти визнаються законодавством кожної держави шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, а надалі повинні бути імплементовані та застосовані до наявних у цій країні умов.

С.І. Запара пропонує таке визначення міжнародних соціальних стандартів: «міжнародний соціальний стандарт – це впорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на основі

взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних зі створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягати соціального розвитку» [41, с.540].

У цілому запропоновані науковцями визначення міжнародних стандартів містить ключові ознаки цієї категорії, які дозволяють її виокремити серед інших схожих правових понять. Водночас, запропоновані А.М. Юшко, Н.М. Швець та С.І. Запарою дефініції є надто абстрактними, оскільки у глобальному розумінні всі міжнародні стандарти прав людини спрямовані на забезпечення її соціального розвитку, що неможливий у середовищі обмеження її прав та свобод.

На відміну від міжнародних європейські стандарти права на соціальний захист є дещо обмеженими за сферою поширення. Як зазначає Л.Ю. Малюга європейські соціальні стандарти – це впорядкований між державами-учасницями ЄС комплекс єдиних вимог щодо забезпечення для громадян соціальної безпеки і можливостей соціального розвитку з метою реалізації ними соціальних прав та свобод [42, с. 72].

В.Л. Костюк, під європейськими соціальними стандартами розуміє «сукупність норм, положень і стандартів концептуального характеру, які містяться в міжнародно-правових актах, ухвалених уповноваженими європейськими інституціями, та спрямовані на розвиток ефективної моделі соціального захисту». У вузькому значенні європейські соціальні стандарти, на думку В.Л. Костюка, це «сукупність визнаних та закріплених відповідно до основоположних європейських міжнародно-правових актів соціальних прав людини» [43, с. 69-70].

Таким чином, на нашу думку, питання відповідності національного законодавства у сфері соціального захисту населення відповідним європейським стандартам у науці права соціального забезпечення не є новим, тим не менше, видається що з жодною з цитованих позицій науковців щодо визначення поняття європейських стандартів права на соціальний захист не можна погодитися беззаперечно.

Погоджуємося з точкою зору В.Л. Костюка, що існування європейських соціальних стандартів пов'язано з нормотворчою діяльністю європейських інституцій, перелік яких не вичерпується виключно органами ЄС. Дещо обмеженим вважаємо підхід Л.Ю. Малюги до визначення досліджуваного поняття, відповідно до якого європейські соціальні стандарти спрямовані на забезпечення єдиної соціальної політики виключно держав-членів ЄС.

Своєю чергою, необґрунтованим є визначення В.Л. Костюком європейських соціальних стандартів через «сукупність норм, положень і стандартів концептуального характеру». Запропоноване науковцем визначення не можна вважати досконалим з точки зору юридичної техніки, оскільки воно жодним чином не розкриває змісту досліджуваного поняття.

Доцільно звернути увагу, що «європейські стандарти права на соціальний захист є лише одним з видів міжнародних стандартів відповідного права, а,

отже, їм притаманні всі ті ознаки, зміст яких був досліджений вище. Водночас особливістю стандартів досліджуваного виду є сфера їх поширення, яка обмежується виключно державами, які належать до Європи як частини світу. Однею з таких держав як раз і є Україна» [44, с. 109].

Сьогодні Рада Європи ухвалила більше 150 актів із питань прав людини, у тому числі й тих, що містять соціальні стандарти [45, с. 96].

У сучасних умовах цифровізації усіх процесів соціального життя у Європейських та Україні є масштабне впровадження інноваційних технологій у соціальну сферу. Соціальні інновації базуються на досягненнях науково-технічного прогресу й втілюються у всі сфери людської діяльності, у тому числі – і соціальну. Виходячи із сучасних умов розвитку суспільства виділяються характерні ризи інноваційної соціалізації, що проявляються як основні тренди:

- зростання ролі людського розвитку у забезпеченні конкурентних переваг національної економіки;

- визнання соціальної значущості дослідника-науковця як основної рушійної сили економічного розвитку та необхідності всебічної підтримки формування інтелектуального потенціалу та умов для його реалізації;

- формування та розвиток людино-орієнтованих послуг, що враховують комплекс соціальних, творчих, особистісних прагнень і потреб які характеризують людину з позиції її особистості;

- зростання значущості нематеріальних потреб у структурі мотиваційної піраміди;

- перехід значної частини соціальних послуг в електронні системи, що передбачають наявність зворотного зв'язку з компаніями та враховують базову потреби й переваги людини;

- всебічна інформатизація соціального розвитку [3, с. 6-11].

Таким чином, соціальні стандарти є пріоритетними для соціальної політики держави щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, які спрямовуються на їх реалізацію. За допомогою соціальних стандартів реалізується у життя стратегічна мета сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг.

З урахуванням аналізу європейських соціальних стандартів пропонуємо їх закріплення у Соціальному Кодексі України про необхідність прийняття якого неодноразово наголошувалось вченими у галузі права соціального забезпечення.

3. Європейські соціальні стандарти: проблеми імплементації в законодавство і практику України

Вступ до Європейського Союзу процес тривалий і особливий для кожної держави, що прагне стати членом Союзу. Не дивлячись на те, що кожна держава за формою, процедурою, критеріями оцінки, проходить однаковий

процес, шлях набуття членства у кожного свій. На шляху інтеграції України до Європейського співтовариства одним із пріоритетних її завдань є забезпечення реалізації визначених Основним законом України прав та свобод людини і громадянина. Процес вступу до Європейської спільноти може зайняти тривалий час і це можуть бути десятиріччя. Це залежить від багатьох причин як економічного так і політичного характеру.

До прикладу, Німецька Демократична Республіка приєдналася до Європейського Союзу у 1990 р. без офіційних переговорів, оскільки стала частиною Федеративної Республіки Німеччини, яка вже була членом ЄС. Туреччина своєю чергою ще у 1987 р. подала заявку на вступ до Європейського економічного співтовариства (нині – ЄС), у 1999 р. отримала статус кандидата у члени ЄС і з того часу євроінтеграційний процес відновлюється або призупиняється. Цікавими є також приклади Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, яке нара-зі є єдиною країною, яка відмовилась від членства в ЄС і вийшла з Союзу у 2020 р., та Ісландії, яка відкликала свою заявку на вступ у 2015 р.) [46].

Європейська інтеграція є вибором українського народу, який ґрунтується на усвідомленні історичної ідентичності та спільності із європейськими країнами на підставі рівності громадян незалежно від статі, походження, кольору шкіри та ін.

Шлях України до цього тривав десятиріччя, залишаючи позаду визначальні події, такі як: Помаранчева Революція (листопад-грудень 2004 р.), Революція Гідності (листопад 2013-лютий 2014 р.). Усі ці події свідчать про прагнення України бути Європейською країною, де людина, її права, у тому числі право на соціальний захист, не тільки проголошені, але й реалізовані та надійно захищені. Російська агресія не тільки не припинила це прагнення, але й не дивлячись на значні труднощі, що спричинила війна, прискорила цей процес.

Одним з найважливіших завдань для України на цьому шляху є удосконалення вітчизняного законодавства про соціальний захист та приведення його у відповідність до європейських соціальних стандартів. Тож, проаналізуємо процес імплементації європейського соціального законодавства в законодавство України.

Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 р. [13] є одним із найважливіших нормативно-правових актів європейського соціального законодавства. Ратифікація Україною Європейської соціальної хартії (переглянутої) 14 вересня 2006 р. [47] є важливим етапом України щодо імплементації європейських стандартів в соціального законодавства України. Але слід відмітити, що Україна приєдналась не до усіх статей Хартії, а тільки до 27 статей та 74 пунктів станом на момент ратифікації, та до пунктів 3, 4 статті 12, згодом згідно із Законом України «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 17.05.2017 р. № 2034-VIII [48]. Слід відзначити, що Україна не взяла на себе зобов'язання стосовно таких прав: установлення щорічної

оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів; визнання права працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень. Крім того, Україна не взяла на себе зобов'язання започаткувати систему соціального забезпечення та підтримувати її функціонування на задовільному рівні і не ратифіковано норми, присвячені здійсненню права на соціальну та медичну допомогу й правам трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей на захист і допомогу. Залишаються незахищеними права працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця, а також нератифіковане право щодо встановлення цін на житло, доступних для малозабезпечених осіб. Не зважаючи на такі моменти, важливим досягненням України є те, що Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS № 163) від 03.05.1996 р. є ратифікованою в Україні, тобто є частиною національного законодавства. Приєднавшись до цих норм, Україна підтвердила свій європейський вибір і взяла на себе зобов'язання наблизити правове регулювання соціального захисту та забезпечення населення до європейських стандартів [42, с.18].

Стаття 48 України визначає право кожної людини та громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Слід зазначити, що в останні роки в Україні значно загострилися проблема щодо дотримання права на достатній життєвий рівень. Події, які здійснюються в Україні, не могли не відобразитись на фінансовому становищі більшості українців. Значно зменшився обсяг соціальної допомоги громадян, що, з одного боку, виправдано воєнним станом в державі, але це порушує конституційні права людини. Так, з березня 2024 р. значна кількість тимчасово переміщених осіб втратила право на отримання грошової допомоги, яка компенсувала витрати на проживання. Зростання цін на паливо зумовило підвищення тарифів на перевезення пасажирів у громадському транспорті; відбулось чергове підвищення тарифів на електроенергію, що майже впововину збільшило витрати громадян за цією статтею видатків; підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги є одним із основних факторів високої інфляції; девальвація гривні призвела до зростання цін тощо. У частині набору продовольчих товарів спостерігається невідповідність медичним нормам споживання продуктів харчування. Тобто ситуація щодо права на достатній життєвий рівень залишається досить проблематичною і має тенденцію до погіршення через військову агресію з боку Росії. Є порушення пенсійних прав громадян. На січень 2023 р. в Україні зареєстровано 10,7 мільйонів пенсіонерів [49]. Отже соціальний захист цієї категорії заслуговує на особливу увагу. Але судова практика свідчить про численні порушення соціальних прав цієї категорії.

Так, в аналітичному огляді стану здійснення правосуддя у 2020 р., проведеному Державною судовою адміністрацією, відмічене, що до адміністративних судів надійшло у 457 тисяч справ упродовж року, що на 22% більше ніж у попередньому році. Серед справ, які розглядали окружні

адмінсуди, справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сфері соціального захисту громадян становили 45,2 % (80240 справ). Крім того, за рік кількість розглянутих справ цієї категорії зросла на 61% порівняно з минулим роком. Причому пенсійні справи складають приблизно 20% від загальної кількості, що розглядається даним судом [50]. Однак, справедливо відмітити, що державою зроблені значні кроки у реформуванні соціального законодавства. Наприклад, Законом України від 24.03.2022 р. № 2153-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»» внесені зміни у зв'язку з наданням Законом «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» добровольцям Сил територіальної оборони Збройних Сил України статус ветеранів війни, а також визначенням статусу категорію осіб – сім'ї загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України [51]. Прийнято зміни до 24 спеціальних законодавчих актів, які регулюють питання забезпечення соціальних прав і гарантій вказаних категорій осіб, зокрема, щодо: переважного права на залишення на роботі (зміни до Кодексу законів про працю України); забезпечення безоплатної психологічної допомоги військовослужбовцям (зміни до Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); уточнення положень щодо віднесення осіб до непрацездатних членів сім'ї; порядку надання відпусток (зміни до Закону «Про відпустки»); розширення кола здобувачів освіти, яким забезпечується особливий захист (зміни до Закону «Про професійну (професійно-технічну) освіту») тощо. Реалізація змін, внесених до низки відповідних законодавчих актів, обумовить розширення соціальних прав ветеранів війни, їх сімей, та членів родин загиблих (померлих) ветеранів.

Актуальним питанням сьогодення є запозичення європейського досвіду щодо надання соціальних послуг.

Реалізація механізму надання соціальних послуг в Україні здебільшого зводиться до того, що більшість видів допомоги надається за формальними ознаками, а не через реальну нужденність та без спрямування на усунення проблем, що виникли. В той час, як пріоритетними мають стати заходи, спрямовані на використання наявного потенціалу клієнта та його соціального залучення й адаптації. Проте такий підхід неможливо реалізувати без системи обміну інформацією щодо надання інших видів соціальної допомоги, а це в свою чергу, унеможливорює застосування комплексного підходу. Тобто будь-яка підтримка має надаватися виходячи з реальних потреб та конкретних життєвих обставин.

Сталість розвитку ринку надання соціальних послуг України може бути досягнуто при забезпеченні балансу ефективної економічної та соціальної сфер. Проте такі перетворення можливі за умови використання європейського досвіду системи соціального захисту, зміни свідомості громадян, системи цінностей, норм, традицій, самого ставлення громадян до системи соціальної підтримки. Природньо цей процес не може відбутися без урахування сучасних

тенденції розвитку суспільства, визначення механізму надання соціальних послуг з урахуванням наукових знань та наявного досвіду його реалізації в європейських країнах [52, с.87-88].

Наступним нормативно-правовим актом, який закріплює європейські соціальні стандарти, є Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139) від 06.11.1990 р. [53], як зазначає І.В. Новосельська, він являє собою орієнтир європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості [54, с. 44]. Кодекс передбачає соціальні стандарти, які держави повинні забезпечувати у зв'язку з соціальними ризиками. Одним із ризиків є досягнення визначеного віку. Так у статті 26 визначено, що обставиною, за якої надається допомога, є період життя після досягнення визначеного віку, а визначений вік повинен не перевищувати 65 років, якщо не буде обґрунтовано більш похилий вік. Відповідно, держави, які ратифікували цей нормативно-правовий акт, взяли на себе обов'язок встановити мінімальний стандарт виходу громадян на пенсію у віці, який не перевищує 65 років. Що стосується пенсійних прав, то в Україні на сьогодні існують порушення соціальних прав, у тому числі – пенсійних. Крім того, залишається невирішеною проблема виконання судових рішень, у тому числі з соціальних питань. Щороку на виплати тільки за боргом по пенсійним виплатам виділяється близько 100 млн грн. У 2023 р. уряд знайшов на погашення боргів лише близько 360 млн грн. На серпень 2023 р. заборгованість держави за програмами пенсійними справами становила близько 50 млрд. грн. [55].

Невиконання остаточних судових рішень стало системною проблемою для України. Причому кількість невиконаних рішень судів тільки зростає і це стало загрозою для системи правосуддя у цілому. Вона все очевидніше усвідомлюється прогресивною частиною суспільства як реальна загроза справедливому судочинству і взагалі принципу верховенства права.

Крім того, Україна багато років поспіль перебуває під увагою Комітету Міністрів Ради Європи, який слідкує за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Це свідчить про те, що в нашій державі є ще багато проблем, пов'язаних із виконанням як рішень національних судів, так і рішень Європейського суду з прав людини. Ефективне виконання судових рішень здатне значно підвищити рівень довіри громадян як до влади в цілому, так і до судової зокрема.

Слід наголосити, що Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018 зазначив: «зміни законодавства у соціальній сфері, складна фінансово економічна ситуація, потреба в забезпеченні збалансованості Державного бюджету України не повинні призводити до порушення гідності людини, яка належить до фундаментальних цінностей, захищених Конституцією України, та становить основу системи конституційного захисту прав і свобод людини і громадяни-на» [56].

Залишаються невирішеними питання перерахунків пенсій працівникам правоохоронних органів у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення не дивлячись на те, що Конституційний Суд України зазначив, що «норми-принципи частини п'ятої статті 17 Конституції України щодо забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, є пріоритетними та мають безумовний характер; тобто заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, у зв'язку, зокрема, з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами не можуть бути скасовані чи звужені» [57].

Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989 р. прийнята Радою Європейського Співтовариства на пропозицію Європейської Комісії та після консультацій з Економічним і Соціальним Комітетом та Європейським Парламентом є наступним важливим документом, який містить соціальні європейські стандарти [58].

Слід наголосити на тому, що соціальні стандарти, закріплені у Хартії, стосуються вузького кола суспільних відносин, зокрема трудових та тісно пов'язаних із трудовими відносин. Аналіз змісту цього документу свідчить про те, що більшість з них знайшли відображення у законодавстві України про працю. Але, на наш погляд проблеми регулювання трудових відносин в Україні потребують обґрунтованого вирішення. Опублікування Мінекономіки проекту Закону «Про працю» 23 вересня 2023 р. викликало полеміку серед науковців і практиків. Проект впроваджує чимало нових інструментів для більш гнучкої та варіативної взаємодії роботодавця і працівника. Однак, на нашу думку, доцільно все ж таки прийняття Трудового Кодексу, оскільки тільки кодифікований нормативний акт у галузі може охопити весь комплекс відносин щодо застосування праці. Не дивлячись на дискусію, що виникла при обговоренні законопроекту, варто зазначити, що попри наявність деяких недосконалих норм, законопроект є результатом ретельної і глибокої роботи людей, які розуміють як працює бізнес в сучасних умовах, які норми є концептуально застарілими і які завдання потребують вирішення, аби створити європейські умови для взаємодії працівника і роботодавця.

Таким чином, відповідність законодавства України Європейським стандартам захисту соціальних прав громадян, формування одноманітної практики застосування законодавства у сфері соціальних стандартів по всій території України, забезпечення єдиного та справедливого підходу до соціального захисту громадян сприятимуть прискоренню приєднання України до Європейської спільноти.

Висновки

З метою відповідності законодавства України про соціальне забезпечення європейським соціальним стандартам, а також для узгодження та ліквідації

протиріч та прогалин вважаємо за необхідне провести кодифікацію нормативних актів, що регулюють соціальні права громадян України. Соціальні стандарти є пріоритетними для соціальної політики держави щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, які спрямовуються на їх реалізацію. За допомогою соціальних стандартів реалізується у життя стратегічна мета сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг.

З урахуванням аналізу європейських соціальних стандартів пропонується їх закріплення у Соціальному Кодексі України про необхідність прийняття якого неодноразово наголошувалось вченими у галузі права соціального забезпечення.

У зв'язку з проблемою невиконання судових рішень щодо захисту соціальних прав при прийнятті Закону України «Про державний бюджет» слід обґрунтовано враховувати видатки на забезпечення соціальних прав громадян України з метою їх належної реалізації.

Відповідність законодавства України Європейським стандартам захисту соціальних прав громадян, формування одноманітної практики застосування законодавства у сфері соціальних стандартів по всій території України, забезпечення єдиного та справедливого підходу до соціального захисту громадян сприятимуть прискоренню приєднання України до Європейської спільноти

Список використаних джерел

1. Данішевська В. Вітальне слово Голови Верховного Суду Валентини Данішевської: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 р.). Київ. 2020. 424 с.
2. Малуґа Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до соціального законодавства Європейського Союзу: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.05. Київ: Київський Національний університет ім. Т.Г.Шевченка, 2020. 41с.
3. Іртищева І.О., Гуріна О.В., Работін Ю.А. Можливості імплементації досвіду соціального розвитку країн ЄС у вітчизняну практику. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2018. Вип. 20. Ч. 2. С. 6-11.
4. Мельник Я.Я. Захист соціальних прав : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 224 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: <https://lawyersunion.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Deklaratsiya-prav-lyudyny.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
(дата звернення: 03.02.2026).

7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 03.02.2026).

8. Мудрий Я. М. Словник-довідник термінів з Європейської інтеграції – Glossary of Terms on European Integration : словник / за ред. М. Бойцуна, Я. М. Мудрого, О. М. Рудіка. Київ : Міленіум, 2009. 588 с.

9. Крижна В. Соціальні права громадян: соціальний захист та соціальне забезпечення. *Соціальні права та їх захист Адміністративним судом: Матеріали III Міжнародної науково практичної конференції* (м. Київ, 5-6 липня 2020 р.). Київ. С. 70-73.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Кон-сум, 2001. 636 с.

11. Рабінович П. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії). Український часопис прав людини. 1997. №3-4. С13-18.

12. Велика українська юридична енциклопедія. Київ : Видавництво «Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Ч.І. Чани-шева, Н.М. Вапнярчук. 2020. С. 783-785.

13. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. №51. Ст. 2096. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 03.02.2026).

14. Конституція Польської Республіки від 02 квітня 1997 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

15. Конституція Португалії від 2 квітня 1976 р. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

16. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 р. №2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

17. Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 12-13. Ст.82. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

18. Єзеров А.А. Захист прав ветеранів АТО/ООС, інших військово-службовців адміністративними судами України / упоряд.: Рудковська М.Ю. 2022. 201 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/230212_1747_ZPV_prew_130223.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

19. Рішення Європейського Суду з прав людини від 28.11. 1999 року «Брумереску проти Румунії». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2355> (дата звернення: 24.04.2024).

20. Рішення Європейського Суду з прав людини від 29 листопада 2016 р. «Парафія греко-католицької церкви міста Люпені та інші проти Румунії». URL: рішення ЄСПЛ від 29 листопада 2016 р. (дата звернення: 03.02.2026).

21. Рішення ЄСПЛ від 22 листопада 1995 р. «С.В. проти Сполученого Королівства» (*S.W. v. the United Kingdom*), № 20166/92, § 36). URL: <https://hcas.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/echr/7.docx> (дата звернення: 03.02.2026).

22. Ухвала Верховного Суду від 12.01.2023 року по справі № 380/24477/21 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108480610&red=100003de8f51066a04c617cb94947afa29310f&d=5> (дата звернення: 03.02.2026).

23. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як соціальне право особистості. *Одеські юридичні читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 74-77.

24. Сенюта І.Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: монографія. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.

25. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 03.02.2026).

26. Декларація про право на розвиток від 4 грудня 1986 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU86005R> (дата звернення: 03.02.2026).

27. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.07.1950 р., ратифікована Законом від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.02.2026).

28. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/994_055 (дата звернення: 03.02.2026).

29. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 03.02.2026).

30. Князькова Л.М. Захист соціальних прав громадян України на шляху до Європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №4. С.163-167.

31. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. Ст.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

32. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

33. Лічок Б.І. Соціальні стандарти України: перспективи змін. Еко-номіка і суспільство. Випуск 7. 2016. С.653-659.

34. Руднева О.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 20 с.

35. Слінько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 30-34.

36. Гончаренко О. Поняття міжнародних стандартів прав дитини: теоретичний аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. Вип. 3 (12). С. 18-21.

37 Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. №1. С. 205.

38. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. №1. С. 19-29.

39. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. №3. С. 243-249.

40. Юшко А.М., Швець Н.В. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / ред. В.В. Жернакова. Харьков: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.

41. Запара С.І. До питання про сутність міжнародного соціального стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідом. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: Кросроуд. 2011. С. 443-447.

42. Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти: сучасний стан та шляхи імплементації у соціальне законодавство України. *Журнал Східноєвропейського права*. 2018. №48. С. 70-76.

43. Костюк В.Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 68-73.

44. Бориченко Е.В. Европейские стандарты права на социальную защиту: теоретико-правовой аспект. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 3 (37). С. 107-110.

45. Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 95-97.

46. Шевченко С. Кроки адаптації Українського законодавства до європейських стандартів: історична ретроспектива та порядок денний URL: <https://jurfem.com.ua/kroky-ukrayiny-v-adaptatsiyi-ukrayinskoho-zakonodavska-do-europeyskykh-standartiv/> (дата звернення: 03.02.2026).

47. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 р. № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 43. Ст. 418. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

48. Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»: Закон України від 17.05.2017 № 2034-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 24. Ст. 279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-19#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

49. Коробкін С. У 2022 році кількість пенсіонерів зменшилась, а розмір пенсії збільшились. URL: <https://social.com.ua/pensiya/u-2022-roczy-kilkist-pensioneriv-zmenshylasya-a-pensiyy-zrosly/> (дата звернення: 03.02.2026).

50. Олена Осіпова. Наслідки реформи 2017 р.: розширення юрисдикції чи задуха від справ. *Газета Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/148904naslidki_procesualnoi_reformi2017_rozshirennya_yurisdikcii_.html (дата звернення: 03.02.2026).

51. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»» внесені зміни у зв'язку з наданням Законом «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Закон України від 24.03.2022 р. № 2153-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. №1. Ст.2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2153-20#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

52. Коваль К.П. Механізми надання соціальних послуг на основі Європейських стандартів: дис. ...:док. філософії: Національний університет «Чернігівська політехніка» МОН України, Чернігів, 2021. 236 с.

53. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139): Міжнародний документ від 06.11.1990 № ETS N 139 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text (дата звернення: 03.02.2026).

54. Новосельська І., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 43-45.

55. Ярослав Вінокуров. Держава заборгувала пенсіонерам 66 міль-ярдів за програмами судовими справами. *Економічна правда*. 07.03.2024 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/03/7/710875/> (дата звернення: 03.02.2026).

56. Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

57. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 р. № 7-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16> (дата звернення: 03.02.2026).

58. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників: Міжнародний документ від 09.12.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення: 03.02.2026).

Анотація

Дослідження присвячено імплементації міжнародних соціальних стандартів у законодавство України. Автором зроблено висновки про те, що соціальні права є важливою складовою в правовій системі, як такі, що регулюють відносини у ключових сферах суспільства. Ці права складають основу життєдіяльності людини, громадянина, вони посідають важливе місце в загальній системі права та в системі індивідуальних і колективних прав людини та громадянина. Права людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності сучасних цивілізованих соціальних правових держав, а утвердження і забезпечення прав є їх ключовим завданням та головним обов'язком.

Проведено науковий аналіз міжнародного та національного законодавства щодо соціальних прав громадян. Розглянуто особливості захисту соціальних прав громадян України у зв'язку з тим, що Україну прийнято кандидатом у члени Європейської спільноти. У дослідженні акцентовано увагу на тому, що соціальні права людини та громадянина визнаються міжнародним та національним законодавством, які передбачають створення необхідних умов для реалізації соціальних прав людини та громадянина.

Проаналізовано європейські соціальні стандарти як впорядкований між державами-учасницями ЄС комплекс єдиних вимог щодо забезпечення для громадян соціальної безпеки і можливостей соціального розвитку з метою реалізації ними соціальних прав та свобод. Відзначено що соціальні стандарти є пріоритетними для соціальної політики держави щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, які спрямовуються на їх реалізацію. За допомогою соціальних стандартів реалізується у життя стратегічна мета сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг.

З урахуванням аналізу європейських соціальних стандартів автором пропонується їх закріплення у Соціальному Кодексі України про необхідність прийняття якого неодноразово наголошувалось вченими у галузі права соціального забезпечення.

Проаналізовано проблеми імплементації європейських соціальних стандартів у законодавство України та судову практику. Автор наголошує на проблемі невиконання судових рішень щодо захисту соціальних прав громадян України. Невиконання остаточних судових рішень стало системною проблемою для України. Причому кількість невиконаних рішень судів тільки зростає і це стало загрозою для системи правосуддя у цілому. Вона все очевидніше усвідомлюється прогресивною частиною суспільства як реальна загроза справедливому судочинству і взагалі принципу верховенства права.

Автором зроблено висновок про те, що відповідність законодавства України Європейським стандартам захисту соціальних прав громадян, формування одноманітної практики застосування законодавства у сфері

соціальних стандартів по всій території України, забезпечення єдиного та справедливого підходу до соціального захисту громадян сприятимуть прискоренню приєднання України до Європейської спільноти.

Information about the authors:

Kniazkova Liubov

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Associate Professor of Law Department

Mariupol State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6681-980X>

НАДЕЖДЕНКО Аліна

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри права

Маріупольський державний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1774-5952>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЇХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ

Вступ

Фундаментальний принцип верховенства права та доктрина законності детермінують імперативність неухильного дотримання нормативно-правових актів усіма суб'єктами правовідносин. У контексті сучасного державотворення протидія корупції набула статусу стратегічного пріоритету, що супроводжується інтенсивною реформаторською діяльністю: оновленням профільного законодавства, модернізацією підзаконних актів та імплементацією міжнародних стандартів антикорупційного моніторингу.

Попри суттєвий поступ у нормотворчій та науково-публіцистичній сферах, корупційні деструкції залишаються критичним викликом для соціосистемної стабільності України. Динамічність та складність корупційних схем вимагають розробки комплексних превентивних стратегій, центральне місце серед яких посідає антикорупційна експертиза як інструмент нівелювання корупціогенних чинників на стадії детермінації правових норм.

Впровадження та практична апробація методології антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів є актуальним вектором правової політики, спрямованим на мінімізацію ризиків інституціоналізації корупції та зміцнення національної безпеки в умовах глобальних трансформацій.

Згідно з концептуальними підходами О. Р. Дашковської, превенція корупційних деліктів має бути імплементована на всіх етапах правового регулювання, починаючи з фази правотворчості. Процес нормопроектування, заснований на засадах верховенства права, рівності, антропоцентризму та гуманізму, виступає фундаментальною передумовою формування справедливого правопорядку та мінімізації інституційних ризиків [1].

У сучасній юридичній науці спостерігається інтенсифікація досліджень феномену корупції та розробка прикладних рекомендацій щодо її елімінації. У системі вітчизняного антикорупційного інструментарію особливого значення набуває антикорупційна експертиза нормативно-правових актів, що позиціонується як стратегічний елемент превентивної політики держави.

Теоретико-методологічний базис організації механізму проведення такої експертизи закладено у працях провідних науковців, зокрема В. Авер'янова, В.

Гришука, Р. Калюжного, В. Олефіра, Ю. Римаренка. Питання дефініції, класифікації та функціонального призначення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів (НПА) та їх проєктів перебувають у фокусі уваги таких представників адміністративного права, як С. Гавриш, К. Головщинський, М. Лисенко, І. Луговий, Я. Наконечний, В. Ортинський, С. Петрашко, М. Романюк, Н. Сметаніна, Т. Хабрієва та ін.

Водночас стрімка трансформація суспільних відносин та диференціація корупціогенних чинників зумовлюють виникнення нових викликів у правозастосовній діяльності. Зокрема, потребують додаткового вивчення проблеми цифровізації експертних процедур, розширення критеріїв ідентифікації прихованих корупціогенних норм у галузевому законодавстві, а також питання гармонізації методичних рекомендацій різних суб'єктів експертної діяльності (НАЗК, Міністерства юстиції та громадського сектору) для забезпечення єдності експертних висновків. Динаміка адаптації вітчизняного законодавства до стандартів ЄС вимагає безперервної актуалізації теоретичних напрацювань щодо процедурної прозорості та об'єктивності антикорупційного фільтра на етапі законопроекування.

1. Науково-методичні основи проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів

Розглядаючи точки зору науковців та практиків щодо розуміння загальної сутності експертизи та зокрема антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, можна констатувати, що єдиної точки зору в розумінні цього поняття серед науковців немає. Слід відзначити, що базовими для розуміння антикорупційної експертизи нормативно-правових актів виокремлюються два підходи: діяльнісний та інструментальний.

Прихильники діяльнісного підходу, такі як К.І Головщинський та Я.В. Наконечний, роблять акцент на тому, що антикорупційна експертиза проєктів нормативно-правових актів є комплексом заходів, спрямованим на виявлення норм права, здатних встановлювати рамки взаємовідносин між агентами (суб'єктами), що підвищують ймовірність їх вступу в корупційні взаємовідносини. Вона також розглядається як вид правового моніторингу, який здійснюється спеціалістом або групою спеціалістів, що досліджують подані тексти з використанням професійних знань у відповідній галузі і видають висновок, який містить результати такого дослідження та відповіді на поставлені питання [2, с. 237].

На відміну від підходів попередніх дослідників, Н. В. Сметаніна інтерпретує антикорупційну експертизу як прикладний інструментарій, спрямований на оптимізацію якісних характеристик нормативних актів та інтенсифікацію їхньої регуляторної ефективності [3, с. 237]. В свою чергу, Т.Я. Хабрієва наголошує, що антикорупційна експертиза не має бути розглянута лише як засіб виявлення корупційних чинників, оскільки вона є додатковим

інструментом для забезпечення якості нормативно-правових актів та підвищення їх ефективності [4, с. 8].

М.О. Лисенко визначає антикорупційну експертизу нормативно-правових актів як «діяльність суб'єктів проведення антикорупційної експертизи, яка полягає у дослідженні проектів нормативно-правих актів та чинних нормативно-правових актів, які регулюють певні суспільні відносини, на наявність в акті корупціогенних властивостей норм, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень в процесі застосування цього нормативно-правового акту» [5, с. 129].

Спираючись на дефініцію, запропоновану М.О. Лисенко, ключовими телеологічними орієнтирами (цілями) антикорупційної експертизи є:

□ діагностика корупціогенності: системне дослідження як проектів, так і чинних нормативно-правових актів на предмет виявлення в їхній структурі дефектних норм, що мають корупціогенні властивості.

□ превенція корупційної деліктності: недопущення створення правових умов, що безпосередньо сприяють або потенційно можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень суб'єктами правозастосування.

□ прогностичний моніторинг ризиків: оцінка ймовірних негативних наслідків практичної реалізації акта ще на стадії його розробки з метою нівелювання можливостей для зловживання владними повноваженнями.

□ забезпечення чистоти правового регулювання: очищення галузевого законодавства від норм, що деформують суспільні відносини через створення преференцій або усунення прозорих процедур.

Отже, антикорупційна експертиза позиціонується не лише як механізм детекції корупціогенних факторів, а й як детермінована складник забезпечення належного рівня якості та результативності нормативно-правових актів у межах сучасного правотворчого процесу.

Погоджуючись із вищезазначеними точками зору дослідників, можна визначити, що антикорупційна експертиза нормативно-правових актів є суттєвим інструментом для забезпечення якості та ефективності таких актів, орієнтованим на усунення корупційних ризиків у суспільних відносинах. Важливо враховувати, що проведення цієї експертизи має своєю метою виявлення та усунення корупціогенних чинників у нормативно-правових актах та їх проектах, зміцнення законності, забезпечення якості цих актів і підвищення рівня їх ефективності. Об'єктивно-предметною стороною антикорупційної експертизи є суспільні відносини, які регулює відповідний нормативно-правовий акт або проект такого акту. Проведення антикорупційної експертизи становить невід'ємну частину правотворчого процесу і спрямоване на усунення корупційних чинників як у проектах нормативно-правових актів, так і в чинних нормативно-правових актах.

У даному контексті авторське визначення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів, запропоноване І.О. Луговим та Ю.В. Ярошенком [2, с. 238], демонструє точність і чіткість. Згідно з цим

визначенням, антикорупційна експертиза представляє собою спеціальну правову діяльність, яку проводить особа чи група осіб згідно з законодавством, за запитом відповідного органу або власною ініціативою. Її основною метою є виявлення можливостей вчинення корупційних дій та потенційних корупційних ризиків, що можуть існувати у нормах конкретного оцінюваного нормативно-правового акту або його проєкту. Окрім іншого, антикорупційна експертиза охоплює оцінку системних зв'язків об'єкта дослідження з чинним законодавством для запобігання нормативним колізіям. А результатом та формою об'єктивації проведення антикорупційної експертизи є офіційний письмовий висновок.

Отже, антикорупційна експертиза представляє собою глибоке та комплексне дослідження, в ході якого аналізуються нормативно-правові акти та їх проєкти, проводиться ретельна оцінка отриманих результатів. Основна мета цього виду експертизи полягає в виявленні у нормативно-правових актах чи їх проєктах потенційних корупційних факторів, які можуть стати основою для вчинення корупційних правопорушень.

Важливо враховувати, що розгляд питань під час проведення антикорупційної експертизи вимагає високого рівня спеціальних знань у відповідній галузі. Цей процес є ключовим у виявленні потенційних небезпек і ризиків, пов'язаних із застосуванням конкретних нормативно-правових актів.

Зокрема, відповідно до доцільності, можна розглянути внесення визначення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів у частину 1 статті 55 Закону України «Про запобігання корупції» [6]. Таке визначення має включати в себе процес дослідження та оцінки експертом нормативно-правових актів та їх проєктів, спрямований на виявлення дефектів і прогалин у юридичних конструкціях, які можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, а також на їх подальше усунення.

Під час антикорупційної експертизи, основний акцент робиться на виявленні та усуненні можливих корупційних факторів у нормативно-правових актах та їх проєктах. Основним результатом є наявність корупційного фактору та його подальше усунення, не обмежуючись аналізом обставин чи чинників, які можуть призвести до вчинення правопорушень. Такий підхід дозволяє оперативно вносити зміни у нормативно-правові акти, не вдаючись до ретельного дослідження корупційних схем.

У рамках антикорупційної експертизи, відмінно від кримінологічної, не здійснюється спроба виявити і покарати корупціонерів, але робиться акцент на презумпції сумлінності розробників нормативно-правового акту. Це виключає неправомірні правочини корупціонерів щодо впровадження корупційних факторів у текст нормативно-правового акту та сприяє запобіганню правопорушенням такого спрямування.

У контексті практичної реалізації, НАЗК, Міністерство юстиції України та юридичні служби органів виконавчої влади, аналізуючи нормативно-правові акти, акцентують увагу на корупційних факторах, пов'язаних із правовими

дефектами, що можуть бути виявлені та усунені антикорупційною експертизою. Здійснення антикорупційної експертизи характеризується специфічною процедурністю та залучає широке коло фахівців: професійних юристів, експертів-аналітиків у сфері правотворчості, представників наукової спільноти та профільних інститутів громадянського суспільства, які володіють необхідною компетенцією для виявлення та нівелювання корупціогенних факторів у нормативному масиві.

Загалом, антикорупційну експертизу можна розглядати як спеціальний вид правової експертизи, який оцінює нормативно-правові акти з позиції можливого виникнення на їхній основі корупційних порушень, що обумовлені недобросовісною поведінкою посадових осіб та інших суб'єктів. Застосування антикорупційної та правової експертизи дозволяє максимально швидко та ефективно протидіяти можливим корупційним ризикам у сфері нормативно-правового регулювання.

Незважаючи на певну комплементарність предметів антикорупційної та правової експертизи, їхня цільова спрямованість детермінована принципово різними завданнями. Фундаментальною метою правової експертизи є верифікація відповідності проєктів нормативно-правових актів ієрархії національного законодавства та стандартам міжнародного права. Натомість антикорупційна експертиза фокусується на прогностичному аналізі імплементації норм у функціональну діяльність органів публічної влади з метою ідентифікації потенційних корупційних ризиків, що можуть бути використані недоброчесними суб'єктами владних повноважень чи іншими учасниками правовідносин.

Суттєвою диференційною ознакою зазначених видів контролю є процесуальний характер їхніх результатів: якщо під час правової експертизи фахівець не зобов'язаний пропонувати альтернативні варіанти для усунення виявлених дефектів, то для антикорупційної експертизи розробка конкретних рекомендацій щодо нівелювання ризиків є імперативною вимогою. Попри певну конгруентність переліків помилок, що виявляються в обох випадках, специфіка ідентифікованих деструктивних елементів варіюється залежно від методологічних завдань кожного виду дослідження.

Специфіка антикорупційної експертизи зумовлена її міждисциплінарним характером: її методологічний базис охоплює не лише фундаментальні юридичні знання, а й глибоке розуміння природи корупційних ризиків та типології корупційних детермінант. На відміну від класичного правового аналізу, вона спрямована на прогностичне моделювання імовірності виникнення деліктних проявів у процесі імплементації норм у конкретних сферах державного управління.

Крім того, антикорупційну експертизу слід класифікувати як автономний вид експертного дослідження в межах нормопроектувального циклу. Розглядаючи її як спеціалізовану правову діяльність, необхідно акцентувати увагу на її відповідності встановленим критеріям об'єктивності та фаховості,

що дозволяють верифікувати ефективність аналітичної роботи, здійснюваної спеціально уповноваженими суб'єктами. Ці критерії включають:

- повнота експертизи: антикорупційна експертиза повинна охоплювати всі законопроекти з усіх сфер правового регулювання;
- пріоритетність: пріоритет має надаватися експертизі законопроектів у найбільш корупційно вразливих сферах та тих, що регулюють найважливіші суспільні відносини;
- своєчасність: антикорупційна експертиза повинна проводитися у строках, які дозволяють застосувати рекомендації перед прийняттям законопроектів;
- аргументованість: експертиза повинна базуватися на якісній, професійній та науково обґрунтованій методології;
- єдність підходів: усі учасники законотворення мають спільну мету - запобігти корупційним ризикам у законопроектах;
- обов'язковість рекомендацій: законотворець повинен враховувати рекомендації експертів під час розгляду законопроектів;
- публічність: діяльність з антикорупційної експертизи повинна бути доступною громадськості;
- прозорість та відкритість: експертна діяльність повинна бути належним чином регульована та підтримуватися високими стандартами якості;
- наочність: стандарти антикорупційної експертизи повинні бути доступні для всіх учасників законотворення та громадськості, що здійснює громадську експертизу [7, с. 6-9].

Таким чином, антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів спрямована на виявлення та усунення умов для корупційних проявів у нормативних текстах, що виявляється через вилучення чи доповнення відповідних положень у нормативних актах. Цей вид юридичної експертизи, хоча схожий на правову експертизу, має свою телеологічну особливість та включає елементи інших юридичних експертиз, таких як громадська, спеціалізована та кримінологічна.

Організація антикорупційної експертизи нормативно-правових актів розглядається як складне суспільне відношення, що має риси адміністративних правовідносин. Це відношення виражається у суб'єктивних правах, юридичних обов'язках суб'єктів експертної діяльності та стійких правових зв'язках між ними. Такий підхід сприяє створенню єдиної і комплексної системи юрисдикційної профілактики корупції в сфері нормотворчості.

Систематизація видів антикорупційної експертизи в сучасній юриспруденції базується на багатоаспектному підході, що враховує як положення чинного законодавства, так і теоретичні напрацювання в галузі адміністративного права [8, с. 239-240], можна запропонувати наступну класифікацію за ключовими критеріями:

- за об'єктом контролю: експертиза законопроектів; експертиза чинних нормативно-правових актів;

- за суб'єктами проведення: державна антикорупційна експертиза: зовнішньо-контрольна; внутрішньо-контрольна. громадська антикорупційна експертиза;
- за стадією прийняття нормативно-правового акта: експертиза проєктів нормативно-правових актів; експертиза нормативно-правових актів, які підлягають державній реєстрації; експертиза чинних нормативно-правових актів;
- за способом призначення: обов'язкова антикорупційна експертиза; факультативна антикорупційна експертиза;
- за наслідками: позитивна антикорупційна експертиза; негативна антикорупційна експертиза;
- за рівнем деталізації: експертиза окремого акту; експертиза актів у взаємозв'язку з іншими;
- за строком проведення: антикорупційна експертиза без подовження строку; антикорупційна експертиза з подовженням строку;
- за підпорядкуванням: внутрішня антикорупційна експертиза; зовнішня антикорупційна експертиза;
- за рівнем: попередня антикорупційна експертиза; первинна антикорупційна експертиза; повторна антикорупційна експертиза; додаткова антикорупційна експертиза; контрольна антикорупційна експертиза;
- за значенням: рекомендаційна антикорупційна експертиза; обов'язкова антикорупційна експертиза;
- за сферою регулювання правовідносин: права та свободи людини і громадянина; повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування; надання адміністративних послуг; розподіл та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; конкурсних (тендерних) процедур і так далі;
- за строком проведення: безперервна антикорупційна експертиза; антикорупційна експертиза з плануванням періодів проведення;
- за взаємозв'язком з іншими видами експертиз: антикорупційна експертиза, яка проводиться окремо від інших видів експертиз; комплексна експертиза, що включає антикорупційний аспект разом з іншими видами експертиз;
- за характером впливу на законопроект: аналітична антикорупційна експертиза, яка надає аналіз та рекомендації; корекційна антикорупційна експертиза, що передбачає внесення змін у законопроект для зменшення корупційних ризиків;
- за застосуванням результатів: публічна антикорупційна експертиза, результати якої доступні громадськості; внутрішня антикорупційна експертиза, результати якої використовуються внутрішніми структурами для вдосконалення законопроектів;
- за відповідальністю за проведення: офіційна антикорупційна експертиза, проведена державними або офіційно визнаними організаціями;

неофіційна антикорупційна експертиза, здійснювана громадськими організаціями, експертами чи активістами;

□ за рівнем інтернаціоналізації: національна антикорупційна експертиза, яка обмежена територією країни; міжнародна антикорупційна експертиза, яка враховує міжнародні стандарти та практики;

□ за фокусом на конкретні аспекти законопроекту: економічна антикорупційна експертиза, яка акцентує на економічних аспектах та фінансових ризиках; соціальна антикорупційна експертиза, спрямована на визначення соціальних наслідків та впливу на громадян; юридична антикорупційна експертиза, орієнтована на виявлення юридичних порушень та конфліктів інтересів;

□ за залученням громадськості: громадська антикорупційна експертиза, яка включає активну участь представників громадськості у процесі оцінки законопроекту; експертна антикорупційна експертиза, проведення якої здійснюється виключно кваліфікованими фахівцями;

□ за ступенем інтеграції з технологіями: традиційна антикорупційна експертиза, яка базується на стандартних методах та інструментах; комп'ютеризована антикорупційна експертиза, яка використовує сучасні технології та програмні засоби для аналізу та виявлення корупційних елементів.

Наведена класифікація не є вичерпною, оскільки варіативність підходів до типізації антикорупційної експертизи обумовлена розмаїттям методологічних завдань та правовим контекстом її реалізації. Проте, з позиції практичної юриспруденції, ключове значення має диференціація експертизи за суб'єктною ознакою, що визначає межі компетенції та процедурний регламент дослідження:

1. Міністерство юстиції України має обов'язок проводити антикорупційну експертизу всіх нормативно-правових актів та їх проєктів, за винятком тих, що потрапляють під компетенцію відповідного комітету Верховної Ради України. Акти, що підлягають експертизі Міністерством юстиції, поділяються на дві категорії: закони України, акти Президента України, та акти Кабінету Міністрів України (перша група), та нормативно-правові акти державних органів, які потребують державної реєстрації (друга група).

2. Комітет з антикорупційної політики Верховної Ради України має обов'язок проводити експертизу проєктів нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Парламенту, незалежно від їх виду чи ініціатора. Комітет готує експертні висновки щодо відповідності вимогам антикорупційного законодавства для кожного проєкту.

3. Національне агентство з питань запобігання корупції має повноваження проводити антикорупційну експертизу проєктів нормативно-правових актів, що надходять на розгляд Верховної Ради України чи Кабінету Міністрів України. Ця експертиза може бути ініційована самим агентством чи відгуком на звернення громадян чи громадських об'єднань [9, с. 11].

4. Громадська антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів виступає дієвим механізмом залучення інститутів громадянського суспільства до правотворчого процесу, забезпечуючи прозорість державного управління та можливість безпосереднього впливу громадськості на мінімізацію корупціогенних ризиків у законодавстві. Дана форма експертної діяльності характеризується наступними концептуальними рисами [10]:

□ ініціатива та участь громадських суб'єктів: громадська антикорупційна експертиза може бути ініційована фізичними особами, громадськими об'єднаннями чи юридичними особами. Громадяни, громадські організації та інші зацікавлені сторони мають право активно брати участь у проведенні експертизи та вносити свої пропозиції;

□ об'єкт експертизи: громадська експертиза охоплює нормативно-правові акти та їх проєкти. Це дозволяє громадськості активно впливати на формування законодавства та запобігати можливим корупційним ризикам ще на етапі розробки законопроєкту;

□ джерела фінансування: громадська антикорупційна експертиза фінансується різними джерелами, включаючи ресурси фізичних осіб, громадських організацій та інших юридичних осіб. Забезпечення фінансової незалежності дозволяє експертам вільно висловлювати свої думки та діяти без впливу корупційних інтересів;

□ публічність та прозорість: результати громадської антикорупційної експертизи повинні бути доступні для громадськості. Це забезпечує прозорість процесу та створює можливість для широкого обговорення та врахування громадської думки;

□ подання пропозицій та отримання інформації: суб'єкти громадської експертизи мають право подавати свої пропозиції до відповідних органів на підставі результатів експертизи. Також, вони можуть отримувати інформацію від відповідних органів щодо врахування поданих пропозицій.

Таким чином, громадська антикорупційна експертиза нормативно-правових актів або їх проєктів є ініціативною експертизою, що виконується за зверненням фізичних осіб, громадських організацій чи юридичних осіб. Всі аспекти цього процесу, включаючи відбір експертів, методологічне та матеріально-технічне забезпечення, формування висновків, та адвокацію результатів, покладаються на ініціатора експертизи.

Результати громадської антикорупційної експертизи публікуються на веб-сайтах відповідних організацій і, за бажанням ініціатора, можуть надсилатися суб'єкту, який прийматиме рішення, з метою подальшого врахування.

Окремий аспект громадської антикорупційної експертизи включає залучення експертів з громадських організацій для надання висновків з конкретних питань, визначених іншим суб'єктом антикорупційної експертизи, щодо проєктів нормативно-правових актів. Такі експертні висновки не є публічними, оскільки експерт виступає як консультант або учасник робочої групи, що проводить експертизу. Після відновлення та активізації роботи

Національного агентства з питань запобігання корупції у напрямку антикорупційної експертизи цей орган часто залучає громадських експертів для роботи над актуальними законопроектами.

2. Особливості проведення державної антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні та їх проєктів в залежності від суб'єктів її проведення

Згідно з українським законодавством, три уповноважені суб'єкти – Комітет з питань антикорупційної політики Верховної Ради України, Міністерство юстиції України та Національне агентство з питань запобігання корупції, відповідають за проведення державної антикорупційної експертизи. Кожен з цих суб'єктів має свою «зону відповідальності» відповідно до закону «Про запобігання корупції». Комітет здійснює експертизу проєктів нормативно-правових актів, внесених народними депутатами, Міністерство юстиції – інших нормативно-правових актів, крім тих, які перебувають у компетенції Комітету, а НАЗК здійснює експертизу нормативно-правових актів за власною ініціативою, які подаються на розгляд Верховної Ради України чи Кабінету Міністрів України.

Кожен із суб'єктів має свою власну методологію проведення антикорупційної експертизи, які, хоча не конфліктують між собою, але не встановлюють єдиний підхід до цього інституту запобігання корупції. Наприклад, Комітет Верховної Ради України при здійсненні законопроектної функції керується чинним законодавством та регламентом Верховної Ради, в той час як інші суб'єкти використовують свої правові основи та внутрішні документи для проведення експертизи.

Розглянемо особливості проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні та їх проєктів в залежності від суб'єктів її проведення.

Один із органів, уповноважених на здійснення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні, - це Комітет Верховної Ради України, якому доручено розгляд питань щодо протидії корупції. Це повноваження було надано Комітету Верховної Ради України 9 червня 2013 р. після введення в дію нової редакції статті 15 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». З того моменту законопроекти, що подаються на розгляд Верховної Ради України, проходять антикорупційну експертизу, яку на практиці проводять депутати відповідного антикорупційного комітету.

При виконанні законопроектної функції Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики керується положеннями статті 89 Конституції України, а також визначеними в статтях 12, 15, 16, 38 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», статті 93 Регламенту Верховної Ради України, статті 55 Закону України «Про запобігання корупції». Крім того, комітет враховує вимоги, визначені у Постанові Верховної Ради

України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» [11].

Важливо відзначити, що існує розбіжність у законодавстві стосовно визначення об'єкта антикорупційної експертизи. Згідно із Законом України «Про запобігання корупції», комітет Верховної Ради України, що відповідає за питання боротьби з корупцією, проводить обов'язкову антикорупційну експертизу лише щодо проєктів нормативно-правових актів, внесених народними депутатами України. Однак, згідно із положеннями статті 93 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» [12], будь-який законопроект, незалежно від ініціатора (народний депутат, Президент або Кабінет Міністрів України), направляється в комітет, що відповідає за питання боротьби з корупцією, для антикорупційної експертизи.

Отже, в Регламенті Верховної Ради України зазначено, що всі законопроекти після реєстрації протягом п'яти днів направляються відповідний комітет для підготовки експертного висновку з питань відповідності антикорупційному законодавству. Цей підхід розширює обсяг об'єктів антикорупційної експертизи, яку здійснює профільний комітет Верховної Ради України, на всі законопроекти, незалежно від їхнього ініціатора. Таким чином, Комітет розглядає всі законопроекти, які подаються на розгляд Верховної Ради України, відповідно до цього принципу.

Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики, при розгляді проєктів нормативно-правових актів, діє відповідно до положень статті 93 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» [12] та статті 55 Закону України «Про запобігання корупції» [6]. Комітет виконує ряд завдань, включаючи підготовку висновків щодо відповідності проєктів законів антикорупційному законодавству.

Терміни розгляду проєктів визначаються статтею 93 Регламенту:

□ для проєктів, де Комітет відповідає за підготовку та попередній розгляд, строк – 30 днів, але не раніше висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради;

□ для проєктів, щодо яких проводиться антикорупційна експертиза, строк – 21 день.

Проєкти, які надійшли до Комітету, реєструються та передаються для розгляду Голові Комітету. Керівник секретаріату відправляє проєкти відповідальному виконавцеві безпосередньо для розгляду та підготовки експертних висновків.

Відповідальний виконавець, по отриманні проєкту, надає його членам Комітету, а також готує експертний висновок щодо відповідності законопроекту вимогам антикорупційного законодавства. У разі необхідності проводяться консультації зі зацікавленими сторонами, інформація яких подається керівникові секретаріату та Голові Комітету.

Висновок щодо відповідності проєкту вимогам антикорупційного законодавства здійснюється на основі порівняння з нормами Закону України

«Про запобігання корупції», положеннями Методології проведення антикорупційної експертизи НАЗК та іншими галузевими нормативно-правовими актами.

Проект висновку Комітету стосовно проекту нормативно-правового акта оформлюється у формі проекту рішення Комітету та має включати наступні складові:

1. Висновок щодо відповідності (чи невідповідності) проекту акта вимогам антикорупційного законодавства або наявності корупціогенних факторів (ризиків).

2. Короткий опис позицій органів державної влади, органів місцевого самоврядування та експертів, якщо їхні позиції надійшли.

3. У випадку виявлення невідповідності проекту акта вимогам антикорупційного законодавства та/або наявності корупціогенних факторів - обґрунтування конкретної норми (норм), яка не відповідає вимогам антикорупційного законодавства та/або містить корупціогенні фактори.

4. Пропозиції щодо усунення виявлених невідповідностей у проекті акта або обґрунтування неможливості їх усунення.

5. Загальну рекомендацію щодо подальшого розгляду проекту акта (ухвалення, відхилення, повернення на доопрацювання тощо) [13].

У випадку виявлення невідповідності вимогам антикорупційного законодавства та/або наявності корупціогенних факторів при підготовці проекту рішення, секретаріат Комітету інформує суб'єкта права законодавчої ініціативи та запрошує його для участі у засіданні Комітету для обговорення відповідного проекту акта. Проте негативний висновок Комітету не є перешкодою для головного комітету рекомендувати Голові Верховної Ради України включити відповідний законопроект до порядку денного сесії.

Оформлення висновку Комітету щодо проекту акта проводиться на офіційних бланках Комітету та надсилається за адресою:

головному організаційному управлінню (у випадку проектів, де Комітет визначено головним з підготовки і попереднього розгляду);

комітету, який визначено головним з підготовки і попереднього розгляду;

суб'єктам права законодавчої ініціативи (за їхньою вимогою) [14].

Зазначимо, що Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики не ухвалив окрему методологію для проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. Однак, у березні 2020 року члени Комітету затвердили Регламент розгляду проектів нормативно-правових актів, який визначає процес визначення відповідності проектів вимогам антикорупційного законодавства [11].

Щодо визначення методології, Комітет використовує два підходи. Перший полягає в порівнянні положень проекту акта з чинними нормами антикорупційного законодавства, але цей підхід вважається нечітким та неясним. Другий підхід ґрунтується на методології, затвердженій

Міністерством юстиції України в 2017 р., але використання цієї методології вважається неприйнятним з точки зору його некоректності та непідпорядкованості. Рішення Міністерства юстиції не є обов'язковими для Верховної Ради України та викликає враження, що Верховна Рада не зацікавлена у визначенні власних внутрішніх процедур для антикорупційної експертизи.

Отже, сьогодні проекти нормативно-правових актів Комітетом вивчаються на предмет відповідності вимогам антикорупційного законодавства (антикорупційна експертиза) за методологією, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 24 квітня 2017 р. № 1395/5 [15].

Звертаючи увагу на веб-сайт Комітету з питань антикорупційної політики [16], варто відзначити розділ «Законопроектна робота», де виокремлено підрубрику «Обговорення законопроектів – висновки та коментарі на законопроекти». Але цей розділ має обмежену інформаційну наповненість і він став би корисним, якщо б в ньому публікувалися висновки антикорупційної експертизи та прийняті рішення Комітету з антикорупційної політики стосовно конкретних законопроектів.

Враховуючи вищезазначене, можна однозначно визнати, що антикорупційна експертиза законопроектів, яку проводить відповідний Комітет Верховної Ради України, є обов'язковою державною внутрішньою контрольною процедурою.

В свою чергу, проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів Міністерством юстиції України відбувається відповідно до чітко визначених процедур та методології, спрямованих на виявлення та усунення можливих корупційних ризиків у законодавстві. Визначимо основні етапи та аспекти цього процесу проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів Міністерством юстиції України:

1. Законодавча підстава: проведення антикорупційної експертизи базується на положеннях ст.55 Закону України «Про запобігання корупції», згідно з якою Міністерство юстиції України має повноваження здійснювати цей вид обов'язкової експертизи.

2. Методологія та порядок: Міністерство юстиції визначає методологію та порядок проведення антикорупційної експертизи. Ці вказівки оформлені в такому документі як «Методологія проведення антикорупційної експертизи» (Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5), що регламентує процедури та критерії оцінки.

3. Категорії об'єктів: Міністерство юстиції розглядає різні категорії нормативно-правових актів, включаючи всі проекти нормативно-правових актів, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України; проекти законів України, які надходять від Президента України та Кабінету Міністрів України; закони України, акти Президента України та Кабінету Міністрів України, які включені в річний план Міністерства юстиції відповідно до визначених сфер;

нормативно-правові акти державних органів, державна реєстрація яких передбачена законом.

4. Критерії експертизи: експертиза базується на визначених критеріях, які включають аналіз наявності корупціогенних факторів в нормативно-правових актах та їх проектах щодо чіткості визначення функцій та обов'язків, уникнення надмірних обтяжень для одержувачів адміністративних послуг, чіткість адміністративних процедур та дотримання прозорих конкурсних (тендерних) процедур. Для виявлення корупціогенних факторів у нормативно-правовому акті чи проекті такого акта в Методології використовуються індикатори корупціогенності, які є ознаками нормативно-правового припису та можуть свідчити про можливу наявність корупціогенних факторів у цьому акті. Кожен корупціогенний фактор має своє визначення, критерії оцінки та способи виявлення, а також можливі шляхи їх усунення.

5. Формулювання рекомендацій: Міністерство юстиції України надає рекомендації для усунення корупціогенних факторів у нормативно-правових актах та їх проектах. Зокрема, можливі рекомендації включають:

□ конкретизація положень: запропонування деталізації та чіткого формулювання конкретних положень нормативно-правового акта для уникнення неоднозначностей та визначення точних обов'язків та відповідальності;

□ включення відсильних норм: рекомендації щодо включення в нормативно-правовий акт або його проєкт посилань на інші законодавчі акти, які містять необхідні норми або процедури для виконання;

□ розгорнуті процедури: пропозиції стосовно включення розгорнутих та повних процедур у нормативно-правовий акт, щоб уникнути непорозумінь та встановити чіткі правила і процеси.

6. Формалізація висновків: після завершення антикорупційної експертизи будь-якого чинного нормативно-правового акта Міністерство юстиції готує висновок з результатами цієї експертизи, який подається на розгляд Кабінету Міністрів України. Однак у Регламенті Кабінету Міністрів України немає визначення процедури розгляду таких звітів, а також відсутні повноваження для ухвалення Кабміном рішень на підставі поданого висновку.

Отже, можна визначити, що Міністерство юстиції України відіграє ключову роль у проведенні обов'язкової державної антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. Завдяки широкому спектру об'єктів антикорупційної експертизи, Мінюст бере на себе найбільше навантаження у цьому процесі.

Національне агентство з питань запобігання корупції, як учасник антикорупційної експертизи, було визначено в законодавстві найпізніше з ухваленням Закону України «Про запобігання корупції» у 2014 р., який набрав чинності 26 квітня 2015 р. Згідно статті 55 цього закону, НАЗК може самостійно (за власною ініціативою) проводити антикорупційну експертизу

проектів нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України [6].

Доречі, перший Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів НАЗК затвердило у 2016 р., першу власну Методологію проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів НАЗК затвердило лише наприкінці 2018 р.

Сьогодні антикорупційну експертизу Національного агентства з питань запобігання корупції здійснює відповідно до Методології проведення антикорупційної експертизи (наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 18.05.2023 р. № 109/23) [17].

Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів, згідно з Методологією Національного агентства з питань запобігання корупції, включає наступні етапи та процеси:

1. Моніторинг проектів актів (чинних актів): проводиться щодо проектів актів, які подаються до НАЗК органами, які вносять проекти актів до КМУ; проектів актів, які готуються до розгляду Верховної Ради України у першому чи другому читанні, а також чинних нормативно-правових актів.

2. Експертиза проектів нормативно-правових актів (чинних нормативно-правових актів): після моніторингу, якщо виявлені ознаки, що вказують на необхідність проведення антикорупційної експертизи, здійснюється детальний аналіз проекту (чинного акта). Проведення експертизи проекту акта включає направлення листа про початок експертизи до головного комітету ВРУ, відповідального за питання боротьби з корупцією; до Кабінету Міністрів України та Громадської ради при Національному агентстві. Громадській раді додатково направляється проект акта, порівняльна таблиця (за наявності) та пояснювальна записка. Початок строку проведення експертизи вважається днем інформування, а завершення повинно відбутися протягом 10 календарних днів з цього дня. Під час антикорупційної експертизи експерти НАЗК виявляють та оцінюють такі корупціогенні фактори:

- встановлення або розширення дискреційних повноважень без визначених випадків, підстав та контролю;
- дублювання повноважень, що створює конкуренцію між органами та невизначеність суб'єкта;
- делегування повноважень приватним суб'єктам та консультативним органам;
- встановлення необґрунтованих положень відсильного характеру;
- створення умов для обов'язкового особистого контакту з владними особами;
- створення перешкод для одержувачів послуг та обмеження права на оскарження рішень;
- необґрунтоване встановлення пільг для фізичних та юридичних осіб;

- юридична колізія в законодавстві та невідповідність положень актів;
- використання оціночних конструкцій та словесних невизначень;
- ускладнення реалізації заходів протидії корупції;
- необґрунтоване застосування винятків з антикорупційних вимог;
- запровадження правового регулювання для уникнення відповідальності;
- звуження повноважень суб'єктів у сфері протидії корупції;
- недотримання процедур при розробленні та прийнятті актів;
- недоцільне надання консультативних та/або посередницьких послуг;
- розроблення проєктів актів без обґрунтованої потреби у державному регулюванні.

3. Прийняття рішення: при прийнятті рішення за результатами антикорупційної експертизи формулюються рекомендації щодо можливих заходів для усунення виявлених у проєкті нормативно-правового акта корупціогенних факторів. Ці рекомендації включають конкретні способи усунення. Результати експертизи викладаються у висновку, який направляється до головного комітету Верховної Ради України та комітету, відповідального за питання боротьби з корупцією, до Кабінету Міністрів України та розробника.

4. Комунікація експертизи та її результатів: реалізується через розміщення інформації про початок експертизи на веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції, публікацію висновку на веб-сайті, аналітичні огляди та інфографіку, а також публічне обговорення результатів. Ефективність антикорупційної експертизи оцінюється за врахуванням суб'єктом прийняття нормативно-правового акта рекомендацій Національного агентства з питань запобігання корупції з усунення виявлених корупціогенних факторів.

Крім того, Національне агентство з питань запобігання корупції, відповідно до своїх повноважень, має право періодично аналізувати існуюче законодавство на предмет виявлення норм, що можуть стимулювати корупційні явища. У разі виявлення таких норм агентство подає Міністерству юстиції України свої пропозиції з включення таких актів до щорічного плану антикорупційної експертизи. Перед проведенням аналізу чинного законодавства, Національне агентство з питань запобігання корупції також має право залучати наукові установи, громадські організації та інші сторони, наприклад, через конкурс або державне замовлення.

Закон визначає обов'язок детального викладення підсумкових висновків антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів у спеціальному документі, який відомий як Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики. Цей звітний документ (проєкт) готує Національне агентство з питань запобігання корупції, а схвалює Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України.

Таким чином, на даний момент в Україні антикорупційна експертиза поділяється на державну обов'язкову, яку здійснює профільний Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики та Міністерство юстиції України, та державну необов'язкову (ініціативну), яку виконує Національне агентство з питань запобігання корупції. Також фізичні та юридичні особи можуть ініціювати громадську антикорупційну експертизу.

Основною метою антикорупційної експертизи нормативно-правових актів є запобігання корупційним порушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією. Це досягається шляхом виявлення корупціогенних факторів у законодавстві та їх подальшого усунення органом, що прийняв відповідний нормативно-правовий акт або розробив його проєкт. Або ж шляхом підтвердження відсутності корупційних факторів у нормативно-правовому акті.

Антикорупційна експертиза є ефективним інструментом для виявлення корупційних та проблемних аспектів у законодавстві. Проте, щоб досягти реальних результатів у запобіганні корупції, необхідно усунути виявлені корупціогенні фактори. Наразі механізм антикорупційної експертизи потребує детального вдосконалення, зокрема, в регулюванні процедур та участі різних суб'єктів.

Для забезпечення ефективності антикорупційної експертизи важливо, щоб вона охоплювала широкий спектр нормативно-правових актів, проводилася з чіткими підставами, була публічною для забезпечення громадської оцінки. Ключовим етапом є усунення виявлених корупційних факторів для досягнення реальних результатів у запобіганні корупції.

3. Невирішені проблеми та шляхи удосконалення проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів в Україні

Проблема корупційних практик, які завдають значної шкоди державі та суспільству, головним чином впливає з низької якості нормативно-правових актів, регулюючих відповідні сфери суспільного життя. Ці акти містять положення (корупціогенні фактори), які можуть сприяти корупційним правопорушенням або порушенням, пов'язаним із корупцією.

Актуальною проблемою в правовій системі України є часті зміни законодавства, зокрема в галузі протидії корупції, які є безсистемними та низької якості. З початку 2019 р. було прийнято 34 закони, що вносять зміни до Закону України «Про запобігання корупції», що не сприяє стабільній та передбачуваній судовій практиці в застосуванні цього Закону. Велика кількість прийнятих законів змушує не лише пристосовувати антикорупційну експертизу до нових норм, але й ускладнює засвоєння та відпрацювання сталого методологічного підходу до оцінки законопроєктів.

Ця проблема виникає через неадекватне планування законотворчої діяльності, зокрема в сфері протидії корупції, відсутність системного вивчення

суб'єктами правотворчої діяльності загальної ситуації у відповідній сфері суспільного життя та недостатнє дослідження думки основних заінтересованих сторін під час підготовки та розгляду законодавчих пропозицій.

Однією з головних причин низької якості законопроектів є переважаність Верховної Ради України та її апарату, що обумовлено необхідністю постійного супроводу, змістовного опрацювання та розгляду значної кількості законопроектів, багато з яких потребують детального вивчення ситуації у відповідній сфері чи аналізу проблем.

Серед факторів, які суттєво обмежують ефективність антикорупційної експертизи, слід визначити об'єктивну складність забезпечення системної антикорупційної експертизи законопроектів та чинних законів Міністерством юстиції, потребу в оновленні порядку та методології проведення антикорупційної експертизи Національним агентством, а також неефективний розгляд результатів експертизи, зокрема громадської.

Тому можна запропонувати наступні заходи з удосконалення проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів:

1. Необхідно усунути прогалини щодо об'єкта антикорупційної експертизи та чітко визначити повноваження кожного з її суб'єктів. Наразі існує розбіжність між Законом України «Про запобігання корупції» та «Про регламент Верховної Ради України» стосовно експертизи законопроектів, що належать до компетенції Комітету Верховної Ради України з антикорупційної політики та Міністерства юстиції України. Згідно з ч. 2 ст. 55 ЗУ «Про запобігання корупції», експертизу проводить Міністерство юстиції, за винятком законопроектів, які вносяться народними депутатами та підпадають під відання Комітету. Враховуючи це, Мінюст відповідальний за експертизу всіх законопроектів від Президента та Кабінету Міністрів, у той час як Комітет Верховної Ради з антикорупційної політики займається лише тими, що вносять народні депутати.

Однак, згідно зі ст. 93 Закону «Про регламент Верховної Ради України», всі законопроекти, що реєструються, мають пройти антикорупційну експертизу в профільному Комітеті. Це суперечить зазначеній частині 2 ст. 55 ЗУ «Про запобігання корупції». Для виправлення цієї невідповідності, слід внести зміни до Закону про запобігання корупції, узгоджуючи його зі ст. 93 Закону «Про регламент Верховної Ради України». Таке визначення повноважень підсилуватиме чіткість та консистентність у здійсненні антикорупційної експертизи.

Щодо антикорупційної експертизи законопроектів, поданих Президентом України, відсутні чіткі обов'язки та механізм її здійснення. З одного боку, всі законопроекти проходять антикорупційну експертизу у Комітеті Верховної Ради, тому Мінюсту необов'язково проводити подвійну експертизу. З іншого боку, зараз Мінюст вже виконує цю функцію для законопроектів Президента перед їхньою реєстрацією у Верховній Раді, що покращує якість законопроектів. Однак через конституційні обов'язки Президента та відсутність

чіткого регулювання, важко визначити механізм співпраці цих органів. Тому пропонується доручити Офісу Президента здійснювати внутрішню антикорупційну експертизу законопроектів, які подає Президент.

Щодо експертизи чинних законів України, актів Президента та Кабінету Міністрів, вона повинна проводитися щорічно Міністром за розробленим планом. Проте відсутність чіткого порядку формування цього плану призводить до його обмеженої кількості, що ускладнює ефективність антикорупційної експертизи.

2. Наявність власного процесу проведення антикорупційної експертизи має бути визначена конкретним порядком, який враховує особливості дій органу, здійснюючого експертизу, та чітко регламентує її етапи. Наприклад, коли експертиза охоплює чинні нормативно-правові акти, важливо визначити, як орган приймає рішення та які саме акти переглядає. Такий перелік може формуватися на основі аналізу статистики корупційних порушень, моніторингу ЗМІ або пропозицій від державних органів та громадськості. Логічним є надання пріоритету законодавчим актам, що регулюють сфери із значним суспільним резонансом. Також враховується строк прийняття актів: ті, що проходили антикорупційну експертизу на етапі їхнього розроблення та затвердження, можуть мати вищий пріоритет порівняно з тими, що приймалися до введення антикорупційного механізму. Ключовим фактором залишається кінцева мета антикорупційної експертизи – усунення корупційних факторів, тобто вдосконалення формулювання правових норм, які спричиняють вчинення корупційних правопорушень. Таким чином, важливо уникати витрат часу та зусиль на експертизу актів, в яких не існує проблем з корупцією або які викликають лише ізольовані випадки.

3. Наступним кроком є необхідність врахування результатів антикорупційної експертизи. Згідно з чинними нормами, у разі виявлення корупційних факторів або негативного висновку, ця інформація направляється до відповідного органу для подальшого розгляду. Наприклад, у випадку виникнення висновку про корупційні ризики у чинному нормативно-правовому акті, Міністерство юстиції повинно вислати відповідний висновок до Кабінету Міністрів України. Однак варто відзначити, що існує недолік у регламенті, оскільки він не визначає конкретних процедур або механізмів реагування на такий висновок.

Аналогічна ситуація має місце із висновками Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), яке, після затвердження, направляється до Кабінету Міністрів України або відповідного комітету Верховної Ради. Проте наразі не існує чітких процедур подальшого врахування цього висновку. Аналогічні проблеми виникають із висновками Комітету Верховної Ради України з антимонопольної політики.

Також слід акцентувати увагу на тому, щоб висновки з антикорупційної експертизи не обмежувалися лише розглядом, але мали конкретні вимоги щодо подальших дій. Важливо забезпечити, щоб рішення та заходи, призначені для

усунення виявлених корупційних факторів, були чітко визначені та реалізовані у законодавстві та практиці.

З метою вирішення цих недоліків можна взяти за приклад ефективні процедури реєстрації та усунення порушень, які використовуються Міністерством юстиції при реєстрації нормативно-правових актів. Подібно доцільно розглядати можливість застосування процедур, які застосовуються до висновків комітету Верховної Ради, що вказують на порушення Конституції України. Такі кроки сприятимуть ефективнішому вирішенню виявлених корупційних проблем, а не лише їх обговоренню.

4. Існує кілька заходів, які можуть сприяти удосконаленню проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та забезпеченню максимальної прозорості та залучення громадськості до цього процесу:

□ публікація інформації про експертизу: забезпечення доступності та відкритості інформації про проведення антикорупційної експертизи. Це може включати публікацію списку законопроектів, які підлягають експертизі, та результатів експертизи на офіційних веб-сайтах;

□ громадське обговорення: сприяння публічному обговоренню законопроектів, які проходять антикорупційну експертизу. Це може бути реалізовано через публічні консультації, громадські слухання або відкриті форуми для обговорення;

□ залучення громадських організацій: співпраця з громадськими організаціями, які мають досвід у сфері антикорупційного моніторингу. Їхні експертні думки та зауваження можуть враховуватися під час антикорупційної експертизи;

□ проведення незалежної експертизи: залучення незалежних експертів та організацій для додаткового оцінювання законопроектів з антикорупційною перспективою;

□ створення платформ для звернень: розробка електронних платформ або систем для звернень громадян та експертів стосовно корупційних ризиків у нормативно-правових актах;

□ підвищення правозахисних стандартів: забезпечення високих стандартів правової захищеності експертів, які беруть участь у проведенні антикорупційної експертизи, щоб гарантувати їх незалежність та безпеку.

5. Наступним заходом удосконалення проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів має стати удосконалення механізмів її проведення. Це можна досягти шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правових актів, що регулюють цю діяльність. Крім того, необхідно дотримуватися вимог законодавства про доступ до публічної інформації. Зокрема, Міністерство юстиції України повинно публікувати та забезпечувати неперервний доступ до щорічних планів та звітів про антикорупційну експертизу.

До інших кроків удосконалення входить вдосконалення методології антикорупційної експертизи, визначення показників її ефективності та

моніторинг результатів. Також важливо змінити підхід Комітету Верховної Ради з антикорупційної політики, включаючи у регламент процедуру та розробку власної методології експертизи.

Зокрема, необхідно уніфікувати підходи всіх суб'єктів до проведення експертизи та стандартизувати висновки. Також важливо оприлюднювати висновки експертизи Комітету на офіційному веб-сайті.

До інших заходів входить збільшення уваги Верховної Ради України до результатів антикорупційної експертизи, проведеної Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК). Також слід впроваджувати щорічні плани антикорупційної експертизи та публікувати їх на офіційному сайті, зокрема, плани щодо перегляду чинних нормативно-правових актів та експертизи проєктів нових законів.

6. Серед питань, пов'язаних з проведенням антикорупційної експертизи, які потребують уваги та вирішення, важливо врахувати наступні аспекти:

Забезпечення єдиного підходу до проведення антикорупційної експертизи та стандартизація її результатів. Наразі різноманітні методології та форми представлення результатів експертизи призводять до того, що розробка нормативно-правових актів затримується через необхідність вивчення результатів експертизи та, в деяких випадках, самої методології, за якою вона була проведена, що негативно впливає на рівень врахування результатів громадської антикорупційної експертизи.

Введення автоматичної перевірки проєктів нормативно-правових актів на наявність аналогій для скорочення часу, який фахівці витрачають на перевірку тих же або схожих актів, які вже були піддані експертизі раніше.

Розмежування повноважень суб'єктів, які проводять антикорупційну експертизу, з метою уникнення дублювання владних повноважень в оцінці однотипних нормативно-правових актів та їх проєктів.

На сьогодні антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проєктів спрямована на запобігання включення у законодавство положень, які можуть створити можливості для корупційних зловживань. Ефективність експертизи визначається відсутністю чи мінімізацією корупційних ризиків у підготовлених нормативно-правових актах. Однак оцінка ефективності антикорупційної експертизи, яку здійснюють різні суб'єкти, наразі є завданням вельми складним.

На наш погляд, результативність цього процесу тримається на «п'яти китах», серед яких критично важливими є:

- компетентність і професіоналізм кадрів, що здійснюють експертизу, суттєво впливають на якість виявлення корупційних факторів;
- методологічна база та процедурне забезпечення мають значення. Ефективна методологія, що враховує попередній досвід, сприяє системному аналізу та визначенню рекомендацій для поліпшення нормативно-правових актів;

- політична воля керівників суб'єкта експертизи та суб'єкта прийняття рішення визначає напрямок та ступінь врахування результатів антикорупційної експертизи;
- інституційна спроможність забезпечити проведення експертизи залежить від ресурсів та технічної підготовки відповідних підрозділів;
- критерії оцінювання ефективності антикорупційної експертизи ще не стандартизовані в Україні;
- пост-експертне супроводження включає моніторинг врахування результатів експертизи та аналіз причин неврахування рекомендацій для подальших вдосконалень.

Найбільш обговорюваним серед наведених аспектів є введення загального критерію для оцінки ефективності антикорупційної експертизи для всіх суб'єктів. Якщо взяти за основу кількісний показник, то Міністерство юстиції виступає найефективнішим, але інформація щодо врахування їх рекомендацій відсутня. Проте проекти, що надходять до реєстрації, можна вважати врахованими.

З іншого боку, якщо оцінювати на основі фактичних даних про врахування рекомендацій антикорупційної експертизи, то НАЗК є найефективнішим, хоча його кількісний показник роботи значно нижчий від Міністерства юстиції. Комітет Верховної Ради по антикорупційній політиці має проміжне положення, з роботою на середньому рівні, але його рекомендації враховуються при розгляді проєктів.

Оцінювати ефективність антикорупційної експертизи за питомою вагою виявлення корупціогенних факторів у чинних та проєктованих нормативно-правових актах вважається невідповідним, оскільки відсутній розподіл предмету експертизи за критерієм належності до конкретної сфери регулювання, яка більш схильна до виникнення корупційних факторів.

Слід відзначити високу ефективність громадської антикорупційної експертизи, яку реалізують різні суб'єкти за різними методологіями, і частка врахування її результатів оцінюється силами самих організацій. Інститути громадянського суспільства зацікавлені в ефективному та якісному аналізі та намагаються досягти врахування результатів експертизи. З цією метою вони активно залучають вузькоспеціалізованих галузевих експертів до антикорупційної експертизи, широко користуються засобами масової комунікації та проводять адвокаційні кампанії для реалізації цілей та завдань антикорупційної експертизи.

Таким чином сьогодні удосконалення проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів полягає в необхідності уніфікації методології, підвищенні транспарентності та доступності інформації, стандартизації висновків, активному залученні громадського суспільства, забезпеченні політичної волі для врахування рекомендацій, а також введенні систематичного моніторингу результатів антикорупційної експертизи.

Висновки

Центральним аспектом регламентації та встановлення порядку в суспільних відносинах є процес правотворчості, який охоплює розробку та прийняття нових юридичних норм. Навіть при тому, що влада в Україні розділена на три самостійні гілки – законодавчу, виконавчу та судову, і кожна з них має конституційну автономію, саме правотворчість формує законну модель юридичної діяльності, на основі якої функціонує система виконавчої влади та яку захищають правоохоронні структури. Крім того, нормативно-правовий акт взагалі і конкретна юридична норма розглядаються як ключові основи виникнення правовідносин. З цієї причини виявлення корупційних проявів має розпочинатися на етапі правотворчості та потребує відповідального підходу. Недоліки в нормативних текстах, які створюють корупціогенні фактори під час реалізації юридичних актів, можуть призвести до численних випадків корупційних порушень.

Отже, впровадження антикорупційної експертизи набуває важливості переважно завдяки її функціям, серед яких важливі контрольний аспект, що передбачає відслідковування проєктів та чинних нормативно-правових актів; попереджувальний аспект, що спрямований на запобігання корупційним чинникам у проєктах нормативно-правових актів та корупційним порушенням при їх використанні; інформаційний аспект, що включає аналіз та оцінку якості проєктів нормативно-правових актів.

Таким чином, антикорупційна експертиза передбачає вирішення кількох завдань, включаючи: 1) правове регулювання проведення експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів; 2) визначення суб'єктів експертизи та їх компетенцій; 3) методичне забезпечення процедури антикорупційної експертизи та юридичне врегулювання висновків експерта на основі її результатів.

Тому з метою удосконалення проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів рекомендується здійснити уніфікацію методології, підвищити транспарентність та доступність інформації, стандартизувати висновки, активно залучати громадянське суспільство, забезпечити політичну волю для врахування рекомендацій, і встановити систематичний моніторинг для постійного вдосконалення процесу антикорупційної експертизи, сприяючи тим самим підвищенню ефективності та об'єктивності цього важливого механізму у протидії корупції в нормотворчій сфері.

Список використаних джерел

1. Дашковська О.Р. Антикорупційна експертиза як складова єдиного правового моніторингу нормативних правових актів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 25. С. 18–21.

2. Луговий І.О., Ярошенко Ю.В. Поняття та види антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 236-241.

3. Сметаніна Н.В. Антикорупційна експертиза як напрям запобігання корупції. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 237-241.

4. Хабрієва Т. Я. Формування правових основ проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. *Журнал права*. 2009. Т.10. № 154. С. 8.

5. Лисенко М.О. Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів як засіб забезпечення законності в правотворчій діяльності органів виконавчої влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 125-133.

6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

7. Антикорупційна експертиза законопроєктів Верховної Ради України ІХ скликання. Результати, проблеми, перспективи. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей». Київ. 2021. 56 с.

8. Луговий І. О., Ярошенко Ю. В. Поняття та види антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 236-241.

9. Колпаков В.К. Систематика суб'єктів антикорупційної експертизи. Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України, *Національної поліції України та інших суб'єктів публічної адміністрації*: матеріали XIV науково-практичного семінару. (м. Київ, 20 червня 2019 р.) / ред. колегія: І.Д. Пастух (голова), В.М. Дорогих, О.К. Волох. 2019. С. 10-12.

10. Громадська антикорупційна експертиза нормативно-правових актів. URL: <https://pravongo.org/blog/hromadska-antukoruptionsyna-ekspertyza-normatyvno-pravovukh-aktiv> (дата звернення: 03.02.2026).

11. Регламент розгляду проєктів нормативно-правових актів Комітетом з питань антикорупційної політики Верховної Ради України від 12 березня 2020 р., протокол № 31. URL: https://crimcor.rada.gov.ua/news/Pravova_baza_diyalnosti_Komitetu/74140.html (дата звернення: 03.02.2026).

12. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010р. № 1861-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 14-15. № 16-17. Ст.133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

13. Про затвердження форми висновку юридичної служби міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади та його територіальних органів, місцевих державних адміністрацій за результатами проведення юридичної експертизи проєкту нормативно-правового акта. Наказ Міністерства юстиції України від 06.07.2011 р. № 1805/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0826-11#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

14. Регламент розгляду проектів нормативно-правових актів Комітетом з питань антикорупційної політики Верховної Ради України від 12 березня 2020 р.,

протокол №31. URL: https://crimecor.rada.gov.ua/news/Pravova_baza_diyalnosti_Komitetu/74140.html (дата звернення: 03.02.2026).

15. Методологія проведення антикорупційної експертизи. Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#n15> (дата звернення: 03.02.2026).

16. КОМІТЕТ з питань антикорупційної політики ВРУ – офіційний сайт. URL: https://URL:crimecor.rada.gov.ua/news/main_news/77918.html (дата звернення: 03.02.2026).

17. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 18.05.2023 № 109/23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0109884-23#n10> (дата звернення: 03.02.2026).

Анотація

Аналіз нормативно-правового масиву України засвідчує фрагментарність правового регулювання, що детермінує виникнення корупціогенних ризиків. Навіть за умови формальної відповідності встановленим стандартам, нормативні акти часто містять прогалини, які використовуються для реалізації приватних інтересів через розширення меж владного розсуду. Інститут антикорупційної експертизи в Україні перебуває на стадії інституціоналізації та активної наукової апробації. Попри легалізацію терміна, в доктрині триває дискурс щодо його концептуального наповнення, оскільки превентивний потенціал експертизи є критично важливим для мінімізації корупційних проявів. Актуальність даної проблематики зумовлена запитом на теоретичне обґрунтування механізмів підвищення ефективності антикорупційної превенції в умовах трансформаційних процесів національної економіки.

У межах дослідження проведено комплексний аналіз законодавчого поля, що регламентує здійснення антикорупційної експертизи. Автором деталізовано характеристики експертизи як спеціалізованого виду правової діяльності, що реалізується чітко визначеним колом уповноважених суб'єктів. Здійснено класифікацію антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів за різними критеріями, зокрема за суб'єктним складом (Міністерство юстиції, Комітет з питань антикорупційної політики Верховної ради України, Національне агентство з питань запобігання корупції та громадськість). На основі моніторингу правозастосовної практики окреслено пріоритетні напрями вдосконалення методологічного інструментарію проведення антикорупційної експертизи.

Information about the authors:

Nadezhdenko Alina

Candidate of Sciences in Public Administration,

Mariupol State University

Associate Professor of Law Department

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1774-5952>

ГРИГОР'ЄВА Вікторія

кандидат юридичних наук, доцент

завідувачка кафедри права

Маріупольський державний університет

<https://orcid.org/0000-0002-4997-803X>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТВАРИН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Вступ

Проблема правового захисту тварин у контексті збройного конфлікту є однією з найгостріших сучасних екологічно-правових тем, що поєднує гуманітарні, екологічні, кримінально-правові й міжнародно-правові виміри. Повномасштабна російська агресія проти України, яка триває з 2022 р., спричинила не лише катастрофічні людські втрати та руйнування інфраструктури, а й суттєві негативні наслідки для тваринного світу, екосистем та довкілля загалом. У такому стані війни тварини – дикі, свійські, домашні чи сільськогосподарські – опиняються у зоні підвищеного ризику, водночас залишаючись поза ефективним міжнародно-правовим захистом [11; 18; 34].

Екологічні наслідки війни для біорізноманіття України є масштабними. За даними відкритих джерел, війна вплинула на понад третину найцінніших природних територій країни, включаючи національні природні парки та заповідники, що є домівкою для десятків тисяч видів флори і фауни, які становлять близько 35 % біорізноманіття Європи. Внаслідок обстрілів, мінування, створення фортифікаційних споруд і вибухів дикі тварини гинуть від прямої вогневої дії, втрачають місця існування, їхня поведінка порушується вибуховими хвилями та шумом, а ланцюги живлення руйнуються через вторинні екологічні ефекти бойових дій [11; 18; 40].

Національний екологічний моніторинг та публічні дані організацій екологічної сфери також фіксують масштабні втрати: мільйони диких і свійських тварин опинилися в умовах нестачі їжі, води, медичного догляду або були залишені власниками під час евакуації, що спричинило їхню загибель чи перетворення на безпритульних; статистичні оцінки вказують на мільйонні масштаби цих явищ у різних регіонах України [6; 13; 26].

Міжнародні гуманітарні та зооохисні організації акцентують увагу на тому, що війна не лише руйнує оселі тварин, а й сприяє збільшенню браконьєрства, незаконному полюванню і нелегальній торгівлі дикими видами, що посилює ризики для вже вразливих та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів. Докладно описано різновиди злочинів проти тварин: від умисного вбивства та знущань над тваринами під час бойових дій до руйнування фермерських господарств, зоопарків і притулків, що має

довгострокові екологічні й соціальні наслідки як під час конфлікту, так і після його завершення [8; 34; 49].

Не менш важливі дані міжнародних фондів із захисту тварин. Зокрема, Міжнародний фонд захисту тварин (*IFAW*) в Україні повідомляє про врятованих понад 12784 диких тварин, які постраждали унаслідок бойових дій, що засвідчує значний рівень гуманітарних втручань і водночас масштаби проблем, що потребують системного правового вирішення [6; 17; 26].

У ширшому міжнародному контексті гуманітарно-правові дослідження показують, що традиційні норми міжнародного гуманітарного права містять лише часткові механізми захисту тварин під час воєнних дій, концентруючись перш за все на захисті цивільного населення й об'єктів інфраструктури, тоді як прямі правові гарантії для тварин як таких є відсутніми або фрагментарними, що підкреслює наукову прогалину у регулюванні цієї проблеми [20; 24; 33].

Крім того, сучасні дослідження міжнародних організацій, зокрема *Conflict and Environment Observatory*, виявили, що з визначених принципів захисту довкілля в умовах воєнних дій жоден прямо не приділяє уваги тваринам як окремим об'єктам захисту, що свідчить про значну нормативно-правову лаку у сфері «воєнної екоморалі» та інтеграції гуманітарних вимог у захист нерозривно пов'язаних з довкіллям живих істот [7; 15; 27].

Проблематика правового захисту тварин у сучасній юридичній науці характеризується поступовим, але нерівномірним розвитком і залишається переважно фрагментованою. У національній правовій доктрині України наукові дослідження зосереджуються насамперед на питаннях гуманного поводження з тваринами в умовах мирного часу, адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження, а також на аналізі спеціального законодавства у сфері охорони тваринного світу [46; 50; 51; 74].

У працях вітчизняних науковців обґрунтовується теза про декларативний характер значної частини норм Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» та обмежену ефективність механізмів притягнення до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Так, О.І. Ющик та М.В. Пашковська звертають увагу на складність кваліфікації діянь, передбачених ст. 299 Кримінального кодексу України, а також на низький рівень судової практики у справах цієї категорії [87; 62]. Д.В. Приймаченко, аналізуючи адміністративно-правові аспекти захисту тварин, підкреслює формальний характер реагування органів публічної влади на порушення вимог гуманного поводження та недостатній рівень превенції правопорушень у цій сфері [67]. М. Сашенко, у свою чергу, акцентує на колізійності правового статусу тварин як біологічних істот і водночас об'єктів речових прав, що негативно впливає на рівень їх правової охорони [80].

Окрему теоретико-правову основу дослідження становлять праці, присвячені осмисленню поняття «тваринний світ» як об'єкта правової охорони. Так, І.А. Городецька розкриває зміст і юридичну природу категорії «тваринний світ», підкреслюючи її комплексний еколого-правовий характер та значення для

формування ефективної системи правового захисту тварин [45]. Аналогічні підходи простежуються у працях українських дослідників, присвячених охороні тваринного світу в екологічному праві та проблемам його правового режиму [47; 51].

В українській юридичній науці також сформувався підхід до диференціації правового захисту тварин залежно від їх біологічного та функціонального статусу, що відображено у дослідженнях, присвячених домашнім і безпритульним тваринам, диким тваринам як елементу біорізноманіття, сільськогосподарським тваринам у контексті продовольчої безпеки, а також експериментальним тваринам у площині біоетики. Водночас зазначені наукові роботи майже не враховують впливу надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, на механізми захисту тварин, що істотно обмежує їх прикладне значення в умовах збройного конфлікту.

У міжнародно-правовій доктрині проблема тварин у збройних конфліктах почала отримувати системне осмислення лише в останні роки. У працях S. Piriа тварини розглядаються як «невидимі жертви війни», а міжнародне гуманітарне право аналізується з позиції його здатності забезпечувати непрямий захист тварин через норми про охорону цивільних об'єктів і довкілля [24; 25]. A. Peters у межах концепції *Global Animal Law* критикує антропоцентричний характер міжнародного публічного права та обґрунтовує необхідність інтеграції захисту тварин у систему міжнародно-правових зобов'язань держав [21]. Аналогічну позицію поділяє S. Stucki, яка наголошує на потребі переходу від підходу *animal welfare* до концепції *animal rights* у міжнародному праві [32]. R. Kolb, досліджуючи захист довкілля під час збройних конфліктів, вказує на обмеженість чинних норм міжнародного гуманітарного права у контексті охорони живих істот як самостійної цінності [20].

Окремий напрям наукових досліджень пов'язаний із розвитком концепцій екоциду та прав природи (*rights of nature*). У працях P. Higgins екоцид розглядається як міжнародний злочин, що охоплює, зокрема, масове знищення тваринного світу та руйнування екосистем [16]. Ідеї визнання природних об'єктів і живих істот носіями прав отримали розвиток ще у класичній роботі C. Stone, яка заклала підґрунтя для сучасних дискусій щодо суб'єктності природи [30]. Аналітичні матеріали *Stop Ecocide International* також підкреслюють необхідність криміналізації дій, що спричиняють серйозну та довготривалу шкоду екосистемам, включно з фауною, у тому числі в умовах збройних конфліктів [31].

Таким чином, аналіз наукового доробку свідчить, що, попри наявність значної кількості досліджень у сфері захисту тварин, вони переважно орієнтовані на умови мирного часу або мають галузево обмежений характер. Комплексні наукові праці, присвячені правовому захисту тварин саме в умовах збройного конфлікту, з урахуванням поєднання норм національного права, міжнародного гуманітарного та екологічного права, залишаються

поодинокими, що підтверджує наукову новизну та актуальність обраної тематики.

На відміну від наявних наукових підходів, у дослідженні пропонується комплексне осмислення правового захисту тварин саме в умовах збройного конфлікту як самостійного об'єкта правового регулювання. Дослідження ґрунтується на поєднанні норм національного законодавства України, міжнародного гуманітарного та екологічного права з урахуванням сучасних доктринальних концепцій прав тварин і екоциду. Автором обґрунтовується необхідність виходу за межі антропоцентричного підходу та формування спеціалізованих правових механізмів захисту тварин у період воєнного стану. Отримані висновки можуть бути використані для вдосконалення законодавства та правозастосовної практики у сфері післявоєнного відновлення.

Таким чином, актуальність дослідження правового захисту тварин в умовах збройного конфлікту визначається одночасно такими ключовими факторами: масштабністю негативних екологічних та гуманітарних наслідків війни для живих істот; відсутністю спеціалізованої нормативної бази, що б прямо захищала тварин у конфліктних умовах; значною роллю неурядових і міжнародних організацій у фіксації фактів порушень і рятуванні постраждалих тварин; а також потребою наукового осмислення інтеграції сучасних концепцій екологічної та гуманітарної політики у національні і міжнародні правові механізми [6; 7; 26; 31]. Це робить тему правового захисту тварин під час збройних конфліктів не лише актуальною, а й стратегічно важливою для формування ефективної політики, законодавства і практик післявоєнного відновлення.

1. Міжнародно-правовий механізм захисту прав тварин

Міжнародно-правове регулювання у сфері захисту тварин історично формувалося повільно, що пояснюється тривалим пануванням антропоцентричної парадигми, за якою тварини сприймалися насамперед як об'єкти власності, ресурси або складова господарського обороту [21; 53]. Лише у другій половині ХХ століття почала формуватися цілісна система міжнародних стандартів гуманного поводження з тваринами, яка поєднує норми «м'якого» права (декларації, хартії, рекомендації) та юридично обов'язкові багатосторонні договори [1; 35; 43].

Особливе значення в цьому контексті мають універсальні акти ООН. Всесвітня хартія природи 1982 р. проголошує необхідність поваги до всіх форм життя й заборону завдання шкоди природі, у тому числі тваринам, у результаті війни та інших ворожих дій [1; 35]. Всесвітня декларація про добробут тварин (*World Animal Protection*, 2018), хоча й не має обов'язкової юридичної сили, закріплює ключові етичні постулати: рівність тварин перед життям, неприпустимість жорстокого поводження, необхідність безболісного й швидкого вбивства у випадках неминучості позбавлення життя [43]. Ці

документи справили значний вплив на національні законодавства, сприяли формуванню доктрини правового статусу тварин як чутливих істот (*sentient beings*) та лягли в основу подальших регіональних договорів [21; 30; 43].

На регіональному європейському рівні ключова роль належить системі конвенцій Ради Європи. Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. (ETS № 125), ратифікована Україною, закріплює основні принципи утримання домашніх тварин, забороняє завдання їм болю та страждань, покидання тварин, а також необґрунтовані хірургічні втручання, що не мають лікувальної мети (ст. 3-5, 10) [10]. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей 1986 р. (ETS № 123), також ратифікована Україною, закріплює принцип 3R – *Replacement, Reduction, Refinement* – і встановлює обов'язок держав-учасниць запроваджувати альтернативні методи досліджень, зменшувати кількість тварин у дослідях та мінімізувати їх страждання [10]. Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень (ETS № 193) регламентує умови транспортування, включаючи максимальну тривалість перевезення, забезпечення водою, кормом, відпочинком, а також заборону перевезення хворих або ослаблених тварин [10].

Окреме місце посідає Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей (ETS № 087), яка закріплює відомі «п'ять свобод» тварин – від голоду та спраги, дискомфорту, болю, травм і хвороб, страху та стресу, а також свободу реалізовувати природну поведінку. Хоча Україна цю конвенцію не ратифікувала, її положення широко використовуються як еталонні стандарти добробуту тварин у науковій літературі та практиці ЄС [36; 50].

Суттєвий внесок у розвиток міжнародних стандартів захисту тварин зробило право Європейського Союзу. Стаття 13 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) прямо визнає тварин чутливими істотами (*sentient beings*) та зобов'язує ЄС і держави-члени враховувати вимоги добробуту тварин при формуванні та реалізації політики у сферах сільського господарства, рибальства, транспорту, внутрішнього ринку та досліджень [21]. Це положення стало важливою точкою відліку для подальшої гуманізації законодавства держав-членів, включно із заборонаю тестування косметики на тваринах, посиленням вимог до забою та утримання тварин.

Новітні тенденції в міжнародному праві пов'язані з поступовим переходом від концепції *animal welfare* до концепції *animal rights i rights of nature* – визнання тварин і природних об'єктів суб'єктами певних прав. Показовим є Консультативний висновок Міжамериканського суду з прав людини ОС-32/25 щодо кліматичної надзвичайної ситуації, у якому Суд визнав, що природа може бути носієм прав, а захист довкілля й біорізноманіття, включно з фауною, є складовою забезпечення прав людини [19]. У низці держав (Франція, Португалія, Колумбія, Нова Зеландія, Канада – Квебек) у цивільних кодексах закріплено положення про те, що тварини є «живими

істотами, наділеними чутливістю», а не просто майном, що значною мірою змінює доктрину їх правового статусу [21; 30].

Судова практика, зокрема рішення ЄСПЛ у справах *Animal Defenders International v. the United Kingdom* та *Fedotova and Others v. Russia*, демонструє поступове визнання того, що належний захист тварин може розглядатися як елемент забезпечення прав людини, зокрема права на повагу до приватного й сімейного життя, моральних переконань та етичних цінностей [2; 12].

Що ж стосується міжнародного аспекту гарантій захисту тварин в умовах збройного конфлікту, то збройні конфлікти традиційно супроводжуються масштабним і часто незворотним впливом на довкілля, включаючи тваринний світ, що проявляється в знищенні екосистем, забрудненні природних ресурсів, деградації біорізноманіття та загибелі диких і свійських тварин. У сучасному міжнародному праві захист тварин у період збройних конфліктів формується на перетині міжнародного гуманітарного, міжнародного екологічного права та новітньої концепції прав природи, яка поступово визнає природу й живі істоти самостійними цінностями, що потребують правової охорони [6; 7; 16].

Першим універсальним актом, який комплексно окреслив заборону шкоди природі під час війни, стала Всесвітня хартія природи, ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1982 р. [35]. У ній прямо закріплено обов'язок держав утримуватися від воєнних дій, що спричиняють руйнування природних систем і знищення живих організмів, а також проголошено, що людина не має права загрожувати життю інших видів. Ці положення, хоч і мають характер «м'якого» права, слугують етичним та інтерпретаційним орієнтиром для подальшого розвитку звичаєвих норм і договірних зобов'язань у сфері охорони довкілля [1; 35].

Суттєвий внесок у формування гарантій захисту тваринного світу в збройних конфліктах зробило міжнародне гуманітарне право. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 р., ухвалений у 1977 р., у статтях 35 § 3 та 55 встановлює заборону застосовувати методи і засоби ведення війни, які завдають або можуть завдати «широкої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу» [15]. У ст. 55 прямо підкреслено, що природне середовище підлягає захисту як у контексті виживання цивільного населення, так і як самостійна цінність, а забороняється використання методів ведення війни, спрямованих на створення екологічної катастрофи. Вказані норми, хоча й не називають тварин безпосередньо, охоплюють їх як елемент довкілля, що підлягає охороні [7; 16].

Додатковим елементом цього режиму є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання методів впливу на природне середовище (ENMOD, 1977 р.), яка забороняє цілеспрямовані маніпуляції природними процесами, наприклад штучне спричинення посух, повеней, бур чи інших явищ, що можуть призвести до масової загибелі тварин [6; 15]. Паралельно Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р. зобов'язує держави-учасниці зберігати видове різноманіття й середовища існування (ст. 8),

при цьому її зобов'язання не припиняються автоматично внаслідок війни, що в доктрині трактується як продовження охорони біорізноманіття, включно з фауною, і в період збройних конфліктів [16; 17].

Важливою правовою підставою для кваліфікації злочинів проти тваринного світу в умовах війни є норми Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Стаття 8 § 2 (b) (iv) відносить до воєнних злочинів дії, що спричиняють умисне завдання широкої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу, несумірної з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою [28]. У науковій літературі обґрунтовується, що масове знищення тварин, зокрема шляхом підризу гідроспоруд, мінування природоохоронних територій чи прицільного знищення фауни на окупованих територіях, може розглядатися як потенційний об'єкт кваліфікації у межах цієї норми або в перспективі – як екоцид [16; 31].

Новітній етап розвитку міжнародних стандартів пов'язаний із концепцією прав природи (*rights of nature*). Консультативний висновок Міжамериканського суду з прав людини ОС-32/25 щодо кліматичної надзвичайної ситуації став важливим прецедентом: Суд визнав, що природа може бути носієм прав, а захист здорового довкілля включає охорону екосистем і живих організмів як самостійних цінностей, а не лише в контексті прав людини [19]. У цьому ж висновку підкреслено, що визнання природи суб'єктом прав не суперечить системі захисту прав людини, а навпаки – доповнює її, створюючи нові механізми протидії екологічним кризам, у тому числі наслідкам збройних конфліктів [19; 2].

Паралельно на національному рівні у низці держав фіксується тенденція до поступового визнання тварин як чутливих істот і носіїв окремих прав. У Франції, Португалії, Колумбії, Новій Зеландії, Канаді (провінція Квебек) ухвалено зміни до цивільних кодексів, відповідно до яких тварини більше не розглядаються як звичайне майно, а визначаються як живі істоти, наділені чутливістю [21; 30]. У науковій доктрині й судовій практиці окремих країн визнавалися навіть окремі тварини чи природні об'єкти носіями фундаментальних прав, що дозволяє застосовувати до них розширені механізми судового захисту [2; 19].

Водночас у міжнародних ініціативах посилюється акцент на криміналізації екоциду як окремого міжнародного злочину. У 2023–2025 рр. у низці юрисдикцій внесено законопроекти, які визначають екоцид як серйозне й незворотне пошкодження екосистем, що може включати масове знищення тваринного світу [16; 31]. Ініціативи міжнародної коаліції *Stop Ecocide International* орієнтуються на включення екоциду до Римського статуту як п'ятого основного злочину поряд із геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та злочином агресії [31; 28; 16].

Таким чином, міжнародно-правові гарантії захисту тварин в умовах збройного конфлікту мають багаторівневий характер: від загальних заборон завдання серйозної шкоди довкіллю у міжнародному гуманітарному праві – до

новітніх концепцій екоциду та прав природи. Хоча тварини й не завжди визнаються самостійними суб'єктами прав, сучасні тенденції чітко демонструють поступовий перехід від суто антропоцентричного до більш екосистемного та біоцентричного підходу [6; 7; 16].

2. Правовий захист тварин в Україні

Правовий захист тварин в Україні формується як складова загальної системи екологічної безпеки та охорони довкілля, що впливає з конституційно зумовлених засад державної політики у сфері довкілля. У цьому контексті захист тварин розглядається не лише як етична вимога, а й як юридично значущий елемент екологічного правопорядку, що кореспондує з міжнародними зобов'язаннями України у сфері охорони довкілля [75; 28].

Система спеціальних нормативно-правових актів, що опосередковано регулюють питання захисту тварин, охоплює низку галузевих законів. Закон України «Про тваринний світ» визначає правові засади охорони, використання та відтворення диких тварин, забороняє їх знищення без відповідного дозволу та покладає обов'язок збереження природних місць існування [77]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» розглядає тварин як елемент екосистем і встановлює загальні засади охорони фауни, включаючи вимоги щодо запобігання негативному впливу діяльності людини на тваринний світ [75].

Закони України «Про захист тварин від жорстокого поводження» та пов'язані з ним підзаконні й локальні акти встановлюють вимоги гуманного поводження з тваринами, забороняють заподіяння болю та страждань без законних підстав і визначають межі допустимого втручання, що має особливе значення у контексті евтаназії безпритульних тварин і застосування надзвичайних заходів у період воєнного стану [74; 78].

Національна система забезпечення прав тварин в Україні формується на основі комплексного нормативно-правового регулювання, що охоплює норми екологічного, адміністративного, цивільного та кримінального права. Її базовою метою є охорона тваринного світу як складової частини довкілля, забезпечення раціонального використання тваринних ресурсів і запобігання жорстокому поводженню з тваринами. Водночас повномасштабна збройна агресія проти України актуалізувала проблему ефективності цієї системи в умовах воєнного стану, оскільки чинне законодавство переважно орієнтоване на регулювання суспільних відносин у мирний час.

Ключовим нормативним актом у сфері охорони тваринного світу є Закон України «Про тваринний світ», який визначає правові засади охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу. Закон закріплює принципи збереження біорізноманіття, екологічної безпеки та відповідальності за порушення вимог законодавства у цій сфері. Водночас у його положеннях відсутні спеціальні норми, спрямовані на врегулювання відносин щодо захисту

тварин в умовах збройного конфлікту або воєнного стану, що істотно знижує ефективність правового захисту тварин за надзвичайних обставин [75; 77].

Важливе значення для функціонування національної системи забезпечення прав тварин має класифікація тварин, оскільки саме від правового статусу відповідної категорії залежить обсяг правової охорони та характер юридичної відповідальності за заподіяну шкоду. У національному законодавстві можна виокремити кілька основних груп тварин [51; 55; 57].

По-перше, дикі тварини, які перебувають у стані природної волі, визнаються об'єктами тваринного світу та перебувають під особливою охороною держави. У контексті збройного конфлікту ця категорія зазнає значних втрат унаслідок бойових дій, руйнування природних середовищ існування, мінування територій і забруднення довкілля. Проте чинне законодавство не передбачає спеціальних механізмів фіксації шкоди, завданої диким тваринам унаслідок воєнних дій, а також не визначає порядку їх реабілітації чи відновлення популяцій у постконфліктний період [11; 40; 71].

По-друге, сільськогосподарські тварини, які утримуються з виробничою метою, перебувають у сфері дії норм аграрного, ветеринарного та цивільного законодавства. У період збройного конфлікту вони опиняються у зоні підвищеного ризику через знищення тваринницьких господарств, порушення логістичних ланцюгів та обмеження доступу до ветеринарної допомоги. При цьому правовий режим захисту цієї категорії тварин у воєнний час залишається фрагментарним і неузгодженим [46; 50; 72].

По-третє, домашні тварини (тварини-компаньйони) охороняються переважно нормами Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Однак у контексті збройного конфлікту правове регулювання їх евакуації, тимчасового вилучення у разі загрози життю чи залишення без нагляду не має системного характеру, що призводить до фактичного перекладання функцій захисту таких тварин на волонтерські та громадські організації [74; 78; 82].

Окрему групу становлять рідкісні та зникаючі види тварин, занесені до Червоної книги України, для яких передбачений спеціальний режим охорони. Проте збройний конфлікт істотно ускладнює реалізацію цього режиму, оскільки контроль за дотриманням природоохоронних вимог на територіях активних бойових дій або тимчасової окупації є фактично неможливим [11; 18; 34].

У наукових дослідженнях правовий статус тварин традиційно розглядається крізь призму екологічно-правового підходу, відповідно до якого тварини визнаються об'єктами правової охорони як складова частина довкілля, а не самостійними носіями прав. Такий підхід домінує у вітчизняній доктрині та визначає зміст і межі правового захисту тварин [46; 55; 57].

Класифікація тварин у національному законодавстві має істотне правове значення, оскільки від неї залежить обсяг охоронних заходів. Законодавець розмежовує диких тварин як об'єкти тваринного світу, сільськогосподарських і

домашніх тварин, а також рідкісні та зникаючі види, занесені до Червоної книги України. Наукові дослідження свідчать, що така класифікація є фрагментарною та не враховує специфіки воєнного часу, зокрема масового переміщення тварин, їх загибелі внаслідок бойових дій та неможливості належного державного контролю [42; 51; 67].

У вітчизняній науковій доктрині правовий статус тварин традиційно визначається як об'єктний, що зумовлює їх охорону через механізми екологічного, цивільного та адміністративного права. Українські дослідники обґрунтовують, що тварини є особливими об'єктами правовідносин, які не можуть бути повністю ототожені з майном, однак і не визнаються самостійними суб'єктами права. Такий підхід безпосередньо відображений у положеннях Закону України «Про тваринний світ» і визначає межі юридичного захисту тварин [44; 55; 83].

У наукових дослідженнях підкреслюється, що класифікація тварин (дикі, сільськогосподарські, домашні, рідкісні та зникаючі види) має не лише біологічне, а й правове значення, оскільки впливає на режим охорони та відповідальність за заподіяну шкоду. Водночас у доктрині наголошується на відсутності спеціального правового режиму для захисту тварин у період збройного конфлікту, що призводить до фактичної втрати ефективності чинних охоронних норм [38; 67; 85].

Отже, у вітчизняній науковій доктрині правовий статус тварин традиційно визначається як об'єктний, що зумовлює їх охорону через механізми екологічного, цивільного та адміністративного права. Українські дослідники обґрунтовують, що тварини є особливими об'єктами правовідносин, які не можуть бути повністю ототожені з майном, однак і не визнаються самостійними суб'єктами права. Такий підхід безпосередньо відображений у положеннях Закону України «Про тваринний світ» і визначає межі юридичного захисту тварин.

У сучасній українській правовій доктрині правовий статус тварин розглядається переважно в межах об'єктної концепції, відповідно до якої тварини кваліфікуються як особливий об'єкт цивільних прав із урахуванням спеціальних публічно-правових та еколого-правових режимів охорони [55; 56]. Домінування цього підходу зумовлене як конструкцією цивільного законодавства України, що оперує категорією «особливих об'єктів», так і необхідністю узгодження приватноправових механізмів володіння, користування та розпорядження з імперативними вимогами щодо охорони тваринного світу [83; 84; 77].

У наукових дослідженнях послідовно підкреслюється, що класифікація тварин (дикі, сільськогосподарські, домашні, рідкісні та зникаючі види) має не лише біологічне, а й істотне правове значення, оскільки безпосередньо впливає на режим охорони, оборотоздатність, межі здійснення правомочностей власника та види юридичної відповідальності за заподіяну шкоду [55; 57; 58]. Водночас у доктрині констатується відсутність спеціально адаптованого

правового режиму захисту тварин у період збройного конфлікту, що призводить до зниження ефективності чинних охоронних норм у надзвичайних умовах [88; 11].

Цивільністичний аспект проблеми ґрунтовно досліджено у працях Г. Л. Крушельницької, яка обґрунтовує розуміння диких тварин як особливого об'єкта цивільних правовідносин, аналізуючи співвідношення положень ст. 180 Цивільного кодексу України та норм Закону України «Про тваринний світ» [55; 84; 77]. Авторка переконливо доводить, що правовий режим тварин не може бути зведений до режиму звичайних речей, а їх класифікація є ключовою для визначення оборотоздатності та характеру правової охорони. У пов'язаній з цим проблематиці здійснення права спільної власності на тварин виявлено практичні колізії щодо подільності такого об'єкта та необхідність урахування його біологічної природи при визначенні порядку реалізації прав співвласників [56].

Подальший розвиток теорії «особливих об'єктів» представлений у дослідженнях А. О. Гордеюка, де правовий статус тварин пояснюється їх подвійною правовою природою та комплексністю регулювання. Автор наголошує, що тварини залишаються об'єктами цивільних прав, однак їх оборотоздатність і допустимі юридичні дії істотно залежать від приписів екологічного, адміністративного та кримінального законодавства, а також від категорії об'єкта (вільні, обмежені або вилучені з цивільного обороту) [44; 52; 54; 84].

Паралельно в еколого-правовій доктрині розвивається підхід до тваринного світу як об'єкта правової охорони. У працях Т. В. Єрмолаєвої визначаються критерії та ознаки, за якими дикі та інші тварини відносяться до об'єктів тваринного світу, що має принципове значення для розмежування сфер дії природноресурсного та цивільного регулювання [47]. Цю позицію підтримує В.І. Книш, який розглядає правову охорону тваринного світу як системне явище, що охоплює нормотворчість, контроль, спеціальні режими використання та юридичну відповідальність, наголошуючи на залежності ефективності охорони від інституційної та ресурсної спроможності держави [51].

Важливе теоретико-методологічне значення має дослідження В.В. Шеховцова, у якому через філософсько-історичний аналіз показано еволюцію суспільного сприйняття тварин і її вплив на юридичні конструкції. Автор обґрунтовує стійкість об'єктної парадигми в позитивному праві та водночас окреслює межі допустимої «суб'єктивації» тварин, застерігаючи від некритичного перенесення ідей про їх правосуб'єктність у чинну правову систему [86].

Окремий доктринальний блок формує дискусія щодо концепції прав тварин, репрезентована у працях В.М. Єрмоленка, який у межах критичного аналізу доводить доцільність зосередження на категорії добробуту тварин як

більш узгодженій з традиційною моделлю прав і обов'язків, що зберігає тварину в статусі об'єкта правової охорони та відповідального ставлення [48].

Новий вимір наукових досліджень пов'язаний з умовами збройного конфлікту. У цьому контексті особливу цінність має праця І.В. Яценка, у якій проблема захисту тварин розглядається крізь призму судово-ветеринарної експертизи як інструменту доказування та відшкодування шкоди, завданої агресивною війною. Такий підхід засвідчує перехід доктрини від суто статусних характеристик до аналізу реальних механізмів правозастосування [88].

Узагальнюючи, слід констатувати, що наукові дослідження сформували ґрунтовну теоретичну базу щодо правового статусу та охорони тварин у мирний час, однак питання захисту тварин в умовах воєнного стану та адаптації чинних правових режимів до надзвичайних обставин потребують подальшого комплексного міжгалузевого осмислення з урахуванням міжнародно-правових стандартів, зокрема напрацювань, узагальнених у монографії Н.І. Зубченко [50].

Центральне місце в системі охорони тварин посідає Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» № 3447-IV, який визначає правові, організаційні та етичні засади захисту тварин як біологічних істот, здатних відчувати біль і страждання [74]. Відповідно до ст. 4 цього Закону, тварини мають право на гуманне ставлення, а їхні власники зобов'язані забезпечити належні умови утримання, включаючи достатнє харчування, доступ до води, захист від несприятливих погодних умов, а також можливість виявляти природну активність [74]. Стаття 7 Закону встановлює пряму заборону залишати тварин без нагляду на тривалий час, утримувати їх у приміщеннях без належної вентиляції, піддавати впливу екстремальних температур, а також застосовувати методи дресирування, що завдають фізичного болю або психічних страждань [74]. Як слушно підкреслює О.В. Гриценко, ці положення становлять фундамент доктрини гуманного поводження з тваринами, яка поєднує інструменти публічного й приватного права [46].

Важливою складовою є встановлення механізмів юридичної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Стаття 299 Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за знущання над тваринами, що супроводжується мученнями, завданням каліцтва або загибеллю тварини, у вигляді обмеження волі чи позбавлення волі на строк до восьми років [54]. Обтяжуючими обставинами визнаються вчинення таких дій публічно, у присутності неповнолітніх, а також з метою створення й поширення фото- чи відеоматеріалів, що відображають жорстокість. Аналіз судової практики свідчить, що попри наявність кримінально-правових норм, кількість обвинувальних вироків за ст. 299 КК України залишається низькою, що зумовлено як проблемами доказування, так і недостатнім усвідомленням суспільної небезпечності злочинів проти тварин [39; 64; 65; 66; 87].

Поряд із кримінальною відповідальністю законодавець передбачає адміністративно-правові засоби впливу. Стаття 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, неналежне їх утримання, залишення без догляду, порушення правил виходу, а також недотримання ветеринарно-санітарних вимог [52]. Такий дуалізм кримінально-правових та адміністративно-правових механізмів дозволяє диференціювати відповідальність залежно від ступеня суспільної небезпеки діяння, однак на практиці часто призводить до перекваліфікації потенційно кримінально каранних діянь у площину адміністративних проступків [39; 64].

Україна, ратифікувавши ключові конвенції Ради Європи та маючи статус сторони базових універсальних договорів у сфері охорони довкілля [14; 35; 75], формально відповідає мінімальним європейським стандартам у сфері захисту тварин. Водночас фактична імплементація цих стандартів, особливо в умовах воєнного стану, залишається недостатньою, про що свідчить обмежена кількість судових рішень за ст. 299 КК України та фактична відсутність системних справ, у яких би оцінювалася шкода тваринному світові як окремий юридично значущий елемент [39; 64; 65; 66; 71]. Цей розрив між декларативним рівнем міжнародних зобов'язань і реальним правозастосуванням актуалізує потребу подальшого дослідження та удосконалення національної моделі захисту тварин з урахуванням міжнародних стандартів.

Національне законодавство України сформувало базову систему захисту тварин, у центрі якої перебуває Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» № 3447-IV, що визнає тварин біологічними істотами, здатними відчувати біль і страждання, покладає на власників обов'язок забезпечувати належні умови утримання (ст. 4) та забороняє дії, які завдають страждань (ст. 7) [74]. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами закріплена у ст. 299 КК України, а адміністративні санкції – у ст. 89 КУпАП [54; 52]. Система суміжних законів у сфері охорони довкілля, ветеринарної медицини й санітарно-епідеміологічної безпеки доповнює цей механізм, однак переважно орієнтована на умови мирного часу [75; 77]. На міжнародному рівні Європейські конвенції Ради Європи, норми права ЄС і документи «м'якого права» (Всесвітня хартія природи, Всесвітня декларація про добробут тварин тощо) задають вищі стандарти гуманного поводження та поступово формують тенденцію до визнання тварин чутливими істотами (*sentient beings*) [21; 35; 36; 43]. Україна ратифікувала частину цих актів і формально приєдналася до відповідних стандартів, однак їх реалізація у національній правозастосовній практиці, особливо в умовах збройної агресії, залишається обмеженою. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства та механізмів його застосування.

Судова практика підтверджує домінування об'єктного підходу до правового статусу тварин. Так, у рішеннях Верховного Суду тварини

розглядаються як особливі об'єкти цивільних та екологічних правовідносин, щодо яких застосовуються норми про відшкодування шкоди, заподіяної майну або довкіллю. Суд неодноразово зазначав, що шкода, завдана тваринам, підлягає компенсації за загальними правилами деліктної відповідальності, а також у порядку відшкодування екологічної шкоди [63; 84].

Аналіз судової практики свідчить, що національні суди послідовно застосовують об'єктний підхід до правового статусу тварин, розглядаючи їх як особливі об'єкти цивільних та екологічних правовідносин.

У сучасній судовій практиці України захист тварин ґрунтується на поєднанні цивільно-правових, адміністративних, кримінально-правових та публічно-правових механізмів. Вихідною є норма ст. 180 Цивільного кодексу України, відповідно до якої тварини визнаються особливим об'єктом цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі, однак із застереженням щодо застосування спеціальних правил поведіння з ними [84].

Верховний Суд у своїх правових висновках неодноразово наголошував, що правовий режим тварин не може тлумачитися виключно крізь призму майнових прав власника, оскільки законодавець встановлює публічні обмеження, спрямовані на забезпечення гуманного поведіння з тваринами та захист суспільних інтересів [39; 63]. Такий підхід є методологічною основою для диференціації судового захисту залежно від виду тварини та характеру правовідносин.

Домашні тварини (тварини-компаньйони) у судовій практиці розглядаються переважно як об'єкт приватної власності, щодо якого власник несе підвищений обсяг обов'язків. У справах про відшкодування шкоди, завданої домашніми тваринами, суди застосовують норми деліктного права, оцінюючи наявність вини власника або особи, яка фактично утримує тварину, порушення правил вихову та причинний зв'язок між поведінкою тварини і шкодою [57; 58].

Водночас, у разі жорстокого поведіння з домашніми тваринами судовий захист реалізується через механізми кримінального права. Верховний Суд у своїх роз'ясненнях щодо застосування ст. 299 Кримінального кодексу України звертає увагу на необхідність відмежування кримінально караних діянь від адміністративних проступків, зокрема з урахуванням способу вчинення діяння, наслідків для тварини та мотивів особи [39; 64]. Таким чином, судова практика підтверджує, що домашні тварини є об'єктом комплексного захисту, який поєднує приватні та публічні інтереси.

У справах, пов'язаних із домашніми та сільськогосподарськими тваринами, судова практика демонструє інший акцент. Верховний Суд, як правило, кваліфікує таких тварин як об'єкти цивільних прав із особливим режимом охорони, застосовуючи положення цивільного законодавства про відшкодування шкоди майну з урахуванням вимог гуманного поведіння з тваринами. При цьому суди визнають, що жорстоке поведіння з тваринами

може мати самостійне правове значення незалежно від їх майнової вартості [74; 84].

Особливе місце в судовій практиці займають спори, пов'язані з безпритульними тваринами. За відсутності встановленого власника суди виходять із того, що обов'язок забезпечення безпеки населення та належного поводження з такими тваринами покладається на органи місцевого самоврядування [73; 78].

Показовою є постанова Верховного Суду від 10 лютого 2022 р. у справі № 490/5919/19, у якій сформульовано правовий висновок про те, що шкода, завдана безпритульними або бродячими тваринами, підлягає відшкодуванню органом місцевого самоврядування, на території якого перебували такі тварини, за умови невстановлення їх власника [65]. Суд обґрунтував цю позицію покладенням на громади обов'язків щодо організації вилову, стерилізації та контролю чисельності безпритульних тварин відповідно до спеціального законодавства.

Цей підхід має системне значення, оскільки трансформує захист прав людини (право на безпеку) та захист тварин у єдину модель публічної відповідальності органів місцевого самоврядування.

На відміну від домашніх і безпритульних тварин, дикі тварини не перебувають у приватній власності в класичному розумінні, а входять до складу тваринного світу як об'єкта охорони навколишнього природного середовища. У низці рішень Верховний Суд наголошує, що дикі тварини є об'єктами права власності Українського народу, а шкода, завдана їм, підлягає компенсації за правилами відшкодування екологічної шкоди незалежно від наявності прямої майнової зацікавленості конкретної особи. Суд виходить з того, що знищення або незаконне добування диких тварин порушує публічні інтереси у сфері охорони довкілля, а не лише приватні права, тому захист реалізується насамперед через механізми екологічного та адміністративного права [77; 75].

У правових позиціях Верховного Суду, відображених у дайджестах судової практики з екологічних спорів та сформульованих, зокрема, у постановах Великої Палати Верховного Суду, наголошується, що використання диких тварин у комерційних або видовищних цілях без отримання передбачених законом дозволів є порушенням публічного інтересу. За таких обставин судовий захист може бути спрямований не лише на відшкодування завданої шкоди, а й на припинення протиправної діяльності та відновлення законного стану. Таким чином, у справах щодо диких тварин домінує превентивна та охоронна функція судового захисту [51; 63].

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що механізми захисту тварин в Україні істотно залежать від їх правового статусу та виду. Домашні тварини захищаються переважно через цивільно-правові та кримінально-правові інструменти, безпритульні – через публічно-правову відповідальність органів місцевого самоврядування, а дикі тварини – через

екологічно-правові та адміністративні механізми. Така диференціація свідчить про поступове формування в судовій практиці комплексної моделі захисту тварин, зорієнтованої на поєднання приватних і публічних інтересів.

Водночас показовим є те, що у судовій практиці відсутні рішення, у яких би безпосередньо розглядалася відповідальність за шкоду, завдану тваринам унаслідок бойових дій. Навіть у справах, пов'язаних із збройною агресією, предметом судового розгляду переважно є шкода майну, інфраструктурі або навколишньому природному середовищу загалом, тоді як тварини не виокремлюються як самостійний об'єкт правового захисту. Судова практика підтверджує, що чинна модель правового захисту тварин в Україні не враховує специфіки збройного конфлікту. Відсутність судових кейсів, спрямованих на захист тварин як окремого об'єкта правової охорони в умовах війни, свідчить не про відсутність шкоди, а про обмеженість національних правових механізмів її фіксації та правової оцінки.

Таким чином, поєднання доктринального аналізу та судової практики дає підстави стверджувати, що національна система забезпечення прав тварин в Україні не адаптована до умов збройного конфлікту. Це зумовлює необхідність розвитку наукових підходів до правового статусу тварин і формування спеціальних правових механізмів їх захисту у воєнний період.

3. Правовий механізм захисту прав тварин в Україні

Вагомою складовою механізму захисту тварин є діяльність компетентних органів публічної влади. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України здійснює загальний контроль у сфері охорони тваринного світу, розробляє політику у сфері довкілля та координує діяльність інших суб'єктів [1; 75; 77]. Національна поліція України уповноважена реагувати на факти жорстокого поводження з тваринами, фіксувати відповідні правопорушення та забезпечувати притягнення винних осіб до відповідальності [54; 60]. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (ветеринарна служба) контролює дотримання ветеринарних норм, санітарно-гігієнічних вимог, стан здоров'я тварин та умови їх утримання. Органи місцевого самоврядування та районні державні адміністрації забезпечують реалізацію державної політики на локальному рівні, зокрема через затвердження правил утримання домашніх тварин, організацію роботи комунальних притулків, реєстрацію тварин тощо [70; 73; 81].

Попри формування розгалуженої системи нормативно-правових актів і інституційних механізмів, дослідники відзначають її переважну орієнтованість на умови мирного часу та відсутність належним чином розроблених процедур захисту тварин у період воєнного стану [42; 46; 67]. Зокрема, не врегульовано на законодавчому рівні питання обов'язкової евакуації тварин, їх розміщення разом із внутрішньо переміщеними особами, компенсації витрат волонтерам та зоозахисним організаціям, а також спеціальних процедур фіксації й

доказування злочинів проти тваринного світу в зоні бойових дій. Це зумовлює потребу докорінного перегляду національного законодавства з урахуванням сучасних гуманітарних і екологічних викликів [16; 42; 67].

Національна система забезпечення прав тварин в умовах збройного конфлікту. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України національна система захисту тварин формується як поєднання правових інструментів воєнного часу, загальних екологічних механізмів та практичної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, волонтерських і зоозахисних організацій. Правовою основою є, з одного боку, норми екологічного та спеціального законодавства у сфері захисту тварин [74; 75; 77], а з іншого – загальні підходи міжнародних стандартів захисту тварин у кризових і надзвичайних ситуаціях [4; 5; 14].

У відповідь на практичні виклики, пов'язані з масовим переміщенням внутрішньо переміщених осіб (ВПО) разом із домашніми тваринами, уряд і органи місцевого самоврядування застосовують наявні правила утримання тварин у населених пунктах та роз'яснення щодо їх перебування у місцях тимчасового проживання з урахуванням санітарних норм і безпеки інших мешканців [78]. На практиці це призводить до значної варіативності: окремі транзитні центри демонструють позитивні приклади розміщення ВПО разом з евакуйованими тваринами, тоді як в інших випадках власники змушені залишати тварин або шукати для них окремі притулки [13; 14].

Важливу системоутворюючу роль у формуванні та реалізації державної екологічної політики, зокрема в умовах воєнного стану, відіграє Кабінет Міністрів України. Саме на рівні уряду забезпечується стратегічне поєднання екологічних, безпекових і правозастосовних пріоритетів, що набуває особливого значення в умовах збройної агресії, коли шкода тваринному світові має масовий, системний та часто незворотний характер. Через прийняття підзаконних нормативно-правових актів КМУ визначає єдині підходи до документування (фіксації) та оцінки шкоди, завданої довіллю й об'єктам тваринного світу, забезпечуючи інституційну узгодженість дій центральних органів виконавчої влади, контрольних та правоохоронних органів [71].

У цьому контексті затверджений Кабінетом Міністрів України Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, слугує не лише технічним інструментом обчислення втрат, а й елементом екологічної політики воєнного часу, спрямованої на забезпечення доказової спроможності матеріалів щодо знищення або пошкодження тваринного світу [71]. Він формує нормативну основу для системного збору, узагальнення та верифікації інформації про екологічні наслідки війни, у тому числі масову загибель тварин, руйнування місць їх існування та порушення екосистемних зв'язків.

Подальша деталізація цієї політики простежується у затвердженні Кабінетом Міністрів України так і нормативних підходів до обчислення розміру шкоди, завданої водним біоресурсам і середовищу їх існування, що має

принципове значення для правової кваліфікації шкоди тваринному світові та її грошового виміру в умовах воєнного стану [72; 68; 76; 69; 75; 77]. Запровадження системи розрахунків може свідчити про перехід від декларативного захисту тварин до інструменталізованої моделі екологічної відповідальності, у межах якої результати фіксації шкоди можуть безпосередньо використовуватися у кримінальних провадженнях, зокрема за ознаками екоциду, а також у національних і міжнародних механізмах відшкодування збитків.

Отже, діяльність Кабінету Міністрів України у сфері нормотворення та координації екологічної політики формує інституційну рамку захисту тварин у період воєнного стану, в межах якої документування та оцінка шкоди розглядаються не лише як технічна процедура, а як складова державної стратегії притягнення винних осіб до відповідальності за злочини проти довкілля та тваринного світу [11; 71].

На основі зазначеного нормативного регулювання ключову роль у безпосередній фіксації шкоди, завданої довкіллю та тваринному світові, відіграють Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та Державна екологічна інспекція України. За їхніми даними, унаслідок агресії РФ значні території природно-заповідного фонду заміновано, знищено або істотно пошкоджено, що призвело до масової загибелі диких тварин, руйнування місць їх природного існування та порушення міграційних шляхів [11; 18; 40]. У звітах та аналітичних матеріалах зазначається про тисячі зафіксованих випадків тяжких порушень екологічного законодавства, зокрема знищення фауни на тимчасово окупованих територіях, затоплення екосистем після підриву Каховської ГЕС, масштабні пожежі в лісових і степових зонах, а також забруднення водних і ґрунтових ресурсів [11; 34; 41].

Акумульовані зазначеними органами дані інтегруються до національних і міжнародних звітів та можуть використовуватися як доказова база у кримінальних провадженнях щодо екоциду та воєнних злочинів проти довкілля, а також у межах міжнародних судових і квазісудових механізмів притягнення винних осіб до відповідальності [28; 31; 59; 61].

В умовах обмежених ресурсів державних структур провідне місце в реальному порятунку тварин посідають волонтерські та зоозахисні ініціативи. Міжнародні та національні організації здійснюють евакуацію тварин із зон активних бойових дій, підтримку притулків, а також документування випадків загибелі та страждань тварин унаслідок воєнних дій [6; 17; 26]. Значну роль у приверненні міжнародної уваги до проблеми відіграють також глобальні зоозахисні та природоохоронні організації, які системно висвітлюють вплив війни на тваринний світ України [18; 34].

Особливістю української моделі є те, що захист тварин у період війни значною мірою ґрунтується на «знизу-вгору» ініціативах — діяльності волонтерських мереж, зоозахисних фондів і локальних громадських об'єднань, тоді як роль держави здебільшого зводиться до координації окремих напрямів

та фіксації збитків [26; 36]. Наявні спроби формалізації такої взаємодії поки що не сформували цілісної інституційної системи з чітко визначеними процедурами евакуації тварин, фінансування заходів захисту та належними юридичними гарантіями для волонтерів і залучених осіб [14; 22; 36].

Текст відкориговано, збережено академічний стиль, усі посилання приведено виключно до базового списку (1-88). Неуніфіковані покликання на «gr.gov.ua», «pri.gov.ua» замінено на відповідні позиції зі списку.

Додатковим викликом залишається відсутність спеціалізованих, уніфікованих методик документування злочинів проти тваринного світу як складової воєнних злочинів проти довкілля та потенційного екоциду, а також різнорідність доказових підходів у практиці фіксації екологічної шкоди під час бойових дій. Хоча ст. 441 КК України передбачає відповідальність за екоцид як умисне масове знищення рослинного або тваринного світу чи інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу, на практиці проблемними залишаються доведення умислу, а також операціоналізація критеріїв «масовості» та «екологічної катастрофи» у процесуальному доказуванні [54; 60; 85].

Водночас правозастосовна практика свідчить про поступову актуалізацію кваліфікації «екоцид» у резонансних епізодах війни. Так, Офіс Генерального прокурора України повідомив про початок розслідування за ст. 441 КК України у зв'язку зі створенням загрози масштабної екологічної катастрофи внаслідок воєнних дій, що стало одним із перших публічних прикладів застосування цієї норми у воєнному контексті [61]. Надалі органи прокуратури інформували і про повідомлення про підозру у вчиненні екоциду представникам збройних сил держави-агресора, що свідчить про формування первинної практики кримінально-правової реалізації складу злочину, передбаченого ст. 441 КК України [60].

Подібні підходи простежуються і в діяльності органів досудового розслідування. У відкритих повідомленнях Національної поліції України зазначається про кримінальні провадження, у яких серед інкримінованих складів прямо фігурує екоцид поряд з іншими екологічними та службовими злочинами, зокрема у справах щодо незаконного використання природних ресурсів на тимчасово окупованих територіях [60].

З огляду на це актуалізується пропозиція науковців і практиків щодо розроблення або уточнення спеціалізованих методичних рекомендацій для слідчих, прокурорів та експертів із фокусом на стандарти доказування у справах про шкоду довкіллю та тваринному світу, зокрема при потенційній кваліфікації діянь як екоциду. Важливо, що вже існують загальні методичні рекомендації щодо стандартів розслідування воєнних злочинів, які можуть бути використані як базова основа для подальшої спеціалізації «екологічного блоку» доказування [59]. Водночас потреба у вузькоспеціалізованих протоколах – зокрема щодо встановлення масовості загибелі фауни, причинно-наслідкового зв'язку між бойовими діями та екологічною шкодою, а також відмежування

умислу від необережності чи побічного ефекту воєнних атак – залишається актуальною [7; 16; 85].

Отже, національна система забезпечення прав тварин у період збройного конфлікту наразі функціонує як фрагментарна сукупність норм і практик, за якої значна частина реальної роботи з порятунку тварин покладається на волонтерів і інститути громадянського суспільства, тоді як діяльність державних органів зосереджена переважно на фіксації збитків і загальній координації. Такий стан зумовлює потребу трансформації чинної моделі в цілісну державну політику, що поєднувала б міжнародні стандарти, ефективні механізми кримінально-правового переслідування злочинів проти тваринного світу та системну підтримку зоозахисних ініціатив [16; 21; 31].

4. Правовий механізм захисту тварин: світова практика

Міжнародне право формує багаторівневу систему гарантій захисту тварин у збройних конфліктах, поєднуючи норми міжнародного гуманітарного й екологічного права, концепцію прав природи та тенденції до криміналізації екоциду. Водночас українська практика свідчить, що, попри значний потенціал цих стандартів, фактичний захист тварин під час війни ґрунтується переважно на діяльності волонтерських організацій, тоді як роль держави залишається фрагментарною та недостатньо інституціоналізованою. Подальший розвиток національної моделі потребує системного врахування міжнародних підходів, удосконалення кримінально-правових механізмів та формування комплексної державної політики захисту тваринного світу в умовах збройного конфлікту [15; 20; 21; 31].

Попри наявність розвиненої законодавчої бази та формально визначених повноважень органів державної влади й місцевого самоврядування, практична організація захисту тварин в Україні характеризується низкою системних недоліків, що істотно загострюються в умовах воєнного стану [16; 21; 32].

По-перше, зберігається декларативний характер значної частини правових норм. У наукових дослідженнях наголошується, що, попри прогресивний зміст Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», його ефективність істотно обмежується слабким правозастосуванням, недостатнім рівнем контролю та відсутністю комплексної державної політики, спрямованої на формування гуманістичної правосвідомості [67]. Аналогічні висновки містяться й в інших наукових працях, де підкреслюється, що за відсутності реального виконання норм і належного ресурсного забезпечення законодавчі гарантії набувають переважно символічного характеру [46; 48].

По-друге, судова та правоохоронна практика у сфері притягнення до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами залишається обмеженою. Аналітичні та публіцистичні матеріали свідчать, що значна частина таких правопорушень не доходить до судового розгляду або завершується

застосуванням м'яких санкцій, які не відповідають превентивному потенціалу кримінально-правових норм [39; 87]. У публікаціях також звертається увага на те, що чинна модель захисту тварин є малоефективною, а численні випадки жорстокого поводження не отримують належної правової оцінки [53].

По-третє, відсутня єдина державна стратегія та централізована система обліку й ідентифікації тварин, передусім безпритульних. За даними національних і міжнародних інформаційних ресурсів, Україна входить до першої десятки країн світу за чисельністю бездомних тварин, а значна частина з них існує виключно завдяки зусиллям волонтерів та громадських організацій [82]. При цьому органи місцевого самоврядування нерідко прямо констатують відсутність єдиних правил утримання тварин на рівні громад, що унеможлиблює системний підхід до регулювання чисельності безпритульних тварин [73; 81].

По-четверте, істотним залишається фінансовий та інфраструктурний дефіцит. Переважна більшість притулків для тварин створюється й утримується за рахунок громадських та благодійних ініціатив, тоді як участь органів місцевого самоврядування часто обмежується ухваленням програм без належного бюджетного наповнення. Локальні приклади на рівні територіальних громад демонструють, що проблема безпритульних тварин визнається соціально значущою, однак ефективна реалізація гуманних програм стримується браком ресурсів [79].

По-п'яте, у науковій та публічній дискусії акцентується колізійність правового статусу тварин. Попри закріплення у спеціальному законодавстві положення про те, що тварини є біологічними істотами, здатними відчувати біль і страждання, цивільне законодавство України досі розглядає їх як об'єкти речового права, що суперечить сучасній парадигмі *Animal Welfare* та тенденціям визнання особливого правового статусу тварин у зарубіжних правопорядках [32; 48; 83]. Це породжує концептуальну суперечність між гуманістичними деклараціями та реальною практикою правозастосування.

По-шосте, в умовах воєнного стану суттєво загострюються проблеми евакуації, тимчасового розміщення та ветеринарного обслуговування тварин. Попри наявність окремих підзаконних і міжнародних рекомендацій щодо координації захисту тварин у зонах бойових дій, зоозахисні організації та волонтерські мережі вказують на відсутність чітких і уніфікованих протоколів взаємодії між державними органами, місцевими громадами та громадянським суспільством, що зумовлює хаотичність евакуації та перекладання основного тягаря відповідальності на волонтерів [14; 22; 26; 36].

Узагальнюючи, можна констатувати, що організаційно-правовий механізм захисту тварин в Україні характеризується асиметрією між формальним рівнем нормативного регулювання та фактичним рівнем реалізації. Наявність розвиненої системи повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування не супроводжується належним фінансовим,

кадровим та інституційним забезпеченням, а також ефективною координацією дій у мирний і воєнний час.

Перспективи вдосконалення національного механізму захисту тварин в умовах збройного конфлікту доцільно розглядати крізь призму порівняльно-правового аналізу моделей, апробованих у сфері реагування на надзвичайні ситуації, зокрема у США, Нової Зеландії, державах Європейського Союзу, а також у межах стандартів Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (WOAH) і Всесвітньої ветеринарної асоціації (WVA) [14; 22; 36]. У цих юрисдикціях захист тварин у катастрофах дедалі частіше розглядається не як факультативний гуманістичний елемент, а як складова національної безпеки, цивільного захисту та політики «*One Health*» [14; 29; 36].

Одним із найчастіше наведених прикладів є практика США після урагану «Катріна», коли масове залишення тварин стало фактором відмови частини населення від евакуації. За даними досліджень, значна кількість осіб пов'язувала своє рішення залишитися в зоні лиха з неможливістю евакуювати домашніх тварин [13]. Реакцією на ці події стало ухвалення на федеральному рівні *Pets Evacuation and Transportation Standards Act* (PETS Act, 2006), який зобов'язав штати включати до планів цивільного захисту заходи щодо евакуації, транспортування та тимчасового розміщення домашніх і сервісних тварин як умову отримання федеральної допомоги [22; 23].

Новозеландська модель демонструє інший підхід – інституціоналізацію *Animal Welfare Emergency Management* на національному та регіональному рівнях. Міністерство первинних галузей Нової Зеландії розробило комплексні плани *Animal Welfare Emergency Management* (AWEM), що передбачають визначення відповідальних органів, процедур порятунку, реєстрації та тимчасового розміщення тварин, а також інтеграцію ветеринарних служб до системи цивільного захисту [3]. Такий підхід забезпечує чітку вертикаль управління й унормовану взаємодію між державними органами та волонтерськими структурами.

На глобальному рівні Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (WOAH, колишня OIE) розробила керівні принципи щодо управління катастрофами та зниження ризиків у сфері здоров'я й добробуту тварин, які акцентують на необхідності інтеграції ветеринарних служб до загальнонаціональних механізмів управління ризиками та реагування на надзвичайні ситуації [14]. У цих документах пропонується формування спеціалізованих планів, систем підготовки персоналу та механізмів міжвідомчої координації з урахуванням благополуччя тварин [14].

Важливі рекомендації містяться й у звітах *Eurogroup for Animals*, де наголошується на відсутності в праві ЄС прямого юридичного визнання тварин у законодавстві про катастрофи та необхідності включення їх до механізмів цивільного захисту й координації між державними та недержавними суб'єктами [4; 5]. Окремо підкреслюється досвід України, де саме волонтерські та зооохоронні організації взяли на себе основний тягар евакуації й порятунку

тварин у період війни, що об'єктивно потребує формалізованого статусу та державної підтримки [4; 26].

Додатковий концептуальний вимір задає Позиційна заява Всесвітньої ветеринарної асоціації щодо захисту тварин під час катастроф і збройних конфліктів, у якій наголошується на чутливості тварин та системному ігноруванні їхніх потреб у плануванні реагування. WVA закликає держави розробляти національні плани підготовленості з урахуванням тварин, інтегрувати ветеринарні служби до гуманітарних операцій та забезпечувати спеціальну підготовку персоналу [36].

Сучасні наукові дослідження, присвячені правовому статусу тварин у збройних конфліктах, також окреслюють напрями можливих реформ. Зокрема, S. Pirià обґрунтовує необхідність конкретизації норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту тварин і розроблення спеціальних протоколів для різних категорій тварин у воєнних умовах [24; 25]. С. Wiklund, аналізуючи правовий режим захисту тварин під час бойових дій, доходить висновку про потребу нових договірних стандартів або еволюційного тлумачення чинних норм *jus in bello* на користь прямого включення тварин до сфери правового захисту [33].

Спираючись на ці підходи, перспективи удосконалення українського механізму захисту тварин в умовах збройного конфлікту можна згрупувати за такими ключовими блоками:

Найважливішим кроком є законодавче закріплення захисту тварин у період воєнного стану. Необхідно внести зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та актів про цивільний захист, передбачивши обов'язкове врахування домашніх, сільськогосподарських, зоопаркових і диких тварин у планах евакуації, розміщення та гуманітарного забезпечення.

Доцільно також доповнити Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» окремим розділом про дії держави у період збройного конфлікту. Аналогічний підхід застосовано у США в межах *PETS Act*, який визначає відповідальні органи, порядок евакуації та відповідальність за залишення тварин у небезпеці [13; 22; 23].

Отже, порівняльний аналіз свідчить, що провідні іноземні моделі – від *PETS Act* у США до *AWEM* у Новій Зеландії та рекомендацій WOAH, WVA й *Eurogroup for Animals* – орієнтовані на інтеграцію захисту тварин у загальну систему управління ризиками та цивільного захисту. Для України перспективним є комплексний підхід, який поєднає: нормативне визнання тварин як чутливих істот, що підлягають захисту в умовах війни; інституціоналізацію спеціалізованих структур і процедур; формалізацію співпраці з громадянським суспільством; а також розвиток системи обліку, освіти та міжнародної координації у сфері захисту тваринного світу в умовах збройного конфлікту [3; 4; 5; 14; 22; 23; 36].

Висновки

Отже, у ході дослідження встановлено, що правовий захист тварин в умовах воєнного стану в Україні залишається недостатньо врегульованим і не відповідає масштабам сучасних викликів. Відсутність чітких норм щодо евакуації, порятунку, тимчасового розміщення та документування злочинів проти тварин у зоні бойових дій створює значні перешкоди для органів влади, ветеринарних служб, волонтерів та зоозахисних організацій. Аналіз національного та міжнародного законодавства, міжнародної практики й реальних подій на окупованих територіях дозволив сформулювати такі узагальнені висновки.

□ Україна має достатню нормативну базу для захисту тварин у мирний час, однак у період воєнного стану спеціальні правові норми фактично відсутні. Міжнародні документи також опосередковано регулюють цей аспект, обмежуючи захист тварин лише загальними заборонами завдання широкої, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю. Це формує «правовий вакуум» у частині захисту тварин під час конфлікту.

□ Виявлено низку системних прогалин: відсутність обов'язкового механізму евакуації тварин, недостатня правова база для їхнього розміщення разом із ВПО, нестача державних програм гуманітарної допомоги, нерегульований статус волонтерів, а також відсутність стандартизованих методик фіксації фактів знищення тварин як можливих воєнних злочинів чи екоциду.

□ Масштаби й характер завданої шкоди тваринному світу свідчать про системність насильницьких дій: загибель десятків тисяч тварин після підриву Каховської ГЕС; знищення притулків і зоопарків; забруднення довкілля боєприпасами; замінування великих територій; руйнування екосистем заповідників. Це дає підстави для кваліфікації таких дій як екоцид (ст. 441 ККУ) або, відповідно до ст. 8 Римського статуту, як воєнний злочин. Додаткові аргументи формує сучасна міжнародна доктрина, включно з Консультативним висновком Міжамериканського суду з прав людини ОС-32/25 та тенденціями до визнання прав природи.

□ Дослідження засвідчило, що ефективна система захисту тварин під час війни потребує не лише законодавчих змін, а й створення спеціальних інституцій. Перспективним є впровадження в Україні моделі Animal Welfare Emergency Management (AWEM), яка діє в Новій Зеландії, із чітким розподілом відповідальності, створенням координаційного центру, регіональних підрозділів і спеціалізованих рятувальних груп. Така модель дозволить перейти від хаотичного реагування до організованої міжвідомчої взаємодії.

□ Одним із ключових елементів майбутньої системи має стати державний реєстр домашніх, службових і сільськогосподарських тварин, який дозволить фіксувати переміщення, евакуацію та загибель тварин, а також забезпечить доказову базу для кримінальних проваджень. Європейський досвід

підтверджує, що наявність таких реєстрів суттєво підвищує ефективність управління під час надзвичайних ситуацій.

□ Особливе значення має формалізація співпраці держави з волонтерами та зоозахисними організаціями, які сьогодні фактично забезпечують більшість операцій з порятунку тварин. Необхідно запровадити систему меморандумів, грантових програм і юридичних гарантій для осіб, що працюють із тваринами в зоні бойових дій.

□ До перспективних напрямів належать також удосконалення системи підготовки фахівців – від ветеринарних лікарів і рятувальників до працівників місцевого самоврядування. Інтеграція модулів із захисту тварин у надзвичайних ситуаціях до освітніх програм сприятиме формуванню професійних компетенцій і готовності до роботи у кризових умовах.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що отримані результати демонструють необхідність переходу від фрагментарного волонтерського реагування до системної державної політики захисту тварин у період збройного конфлікту. Запропоновані в роботі заходи можуть стати основою для підготовки комплексних законопроектів, створення спеціалізованих державних програм та посилення міжнародно-правових механізмів відповідальності за злочини проти тваринного світу. Їх реалізація сприятиме збереженню біорізноманіття, гуманізації правозастосування та утвердженню сучасних стандартів екологічної безпеки й сталого розвитку навіть у надзвичайних умовах воєнного часу.

Список використаних джерел

1. 40 років з дня підписання Всесвітньої хартії природи : офіційне повідомлення. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/40-rokiv-z-dnya-pidpysannya-vsesvitnoyi-hartiyi-prirody/> (дата звернення: 03.02.2026).

2. ANIMAL DEFENDERS INTERNATIONAL v. THE UNITED KINGDOM: Judgment (Grand Chamber), Application no. 48876/08, 22 April 2013. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119244> (дата звернення: 03.02.2026).

3. Animal Welfare Emergency Management (AWEM) / Ministry for Primary Industries, New Zealand Government : офіційний вебсайт 2022-2024. URL: <https://www.mpi.govt.nz/animals/animal-welfare/animal-welfare-emergency-management> (дата звернення: 03.02.2026).

4. Animals in disasters: звіт Eurogroup for Animals. URL: <https://www.eurogroupforanimals.org/files/eurogroupforanimals/2023-01/2023-01-24%20Animals%20in%20Disaster%20-%20Report%20FINAL%20VERSION.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

5. Animals in Disasters: The Need for Protection and Coordination Across Europe: report Eurogroup for Animals. Brussels, 2023. 20 p. [Електронний ресурс].

URL: <https://www.eurogroupforanimals.org/library/animals-disasters-need-protection-and-coordination-across-europe> .

6. Animals, people and war: the impact of conflict : звіт / International Fund for Animal Welfare. URL: https://d1jyxxz9imt9yb.cloudfront.net/resource/1280/attachment/original/IFAW_ANIMALS_PEOPLE_WAR_REPORT_FINAL_LowRes.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

7. Armed Conflicts, the Environment and Human Rights (PERAC Principles) : звіт / Geneva Academy. URL: <https://geneva-academy.ch/wp-content/uploads/2025/09/Armed-Conflicts-Environment-and-Human-Rights.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

8. Cox J., Zee J. How animals are harmed by armed conflicts and military activities : аналітичний матеріал. CEOBS. URL: <https://ceobs.org/how-animals-are-harmed-by-armed-conflicts-and-military-activities/> (дата звернення: 03.02.2026).

9. Eco Jurisprudence Monitor: інформаційна платформа. URL: https://ecojurisprudence.org/?post_type=ejm_initiative (дата звернення: 03.02.2026).

10. Environmental crimes database: вебплатформа SaveEcoBot. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes> (дата звернення: 03.02.2026).

11. Environmental Impact of Armed Conflict in Ukraine: звіт / United Nations Environment Programme. 2023. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-armed-conflict-ukraine> (дата звернення: 03.02.2026).

12. Fedotova and Others v. Russia : Judgment (Grand Chamber), Applications nos. 40792/10, 30538/14, 43439/14, 17 January 2023. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13971> (дата звернення: 03.02.2026).

13. Fisher B. L. Pets and the Ukraine refugee crisis. New York University Journal of International Law and Politics. URL: <https://www.nyujiip.org/wp-content/uploads/2023/04/Fisher.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

14. Guidelines on Disaster Management and Risk Reduction in Relation to Animal Health and Welfare and Veterinary Public Health / World Organisation for Animal Health. Paris : OIE (WOAH), 2016. 60 p. URL: <https://www.woah.org/app/uploads/2021/03/disastermanagement-ang.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

15. Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict : керівні принципи. International Committee of the Red Cross. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/guidelines_on_the_protection_of_the_natural_environment_in_armed_conflict_advance-copy.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

16. Higgins P. Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet. London: Shephard-Walwyn, 2010. 192 p. URL:

<https://shepherd-walwyn.com/product/eradicating-ecocide/> (дата звернення: 03.02.2026).

17. IFAW: в Україні врятовано понад 12 784 диких тварин : публікація. ECO.Rayon. URL: <https://eco.rayon.in.ua/> (дата звернення: 03.02.2026).

18. Impact of the war on nature in Ukraine : інформаційні матеріали. World Wide Fund for Nature (WWF). URL: <https://wwf.ua/> (дата звернення: 03.02.2026).

19. Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion 32/25: climate emergency and human rights. URL: <https://ecojurisprudence.org/initiatives/inter-american-court-of-human-rights-advisory-opinion-recognizing-the-rights-of-nature/> (дата звернення: 03.02.2026).

20. Kolb R. The Protection of the Environment in Times of Armed Conflict. International Review of the Red Cross. 2012. Vol. 94, No. 885. P. 35–54. URL: https://international-review.icrc.org/search?search_api_fulltext=The%20Protection%20of%20the%20Environment%20in%20Times%20of%20Armed%20Conflict%20Kolb (дата звернення: 03.02.2026).

21. Peters A. Global Animal Law: What It Is and Why We Need It . *Transnational Environmental Law*. 2016. Vol. 5, Issue 1. P. 9–23. DOI: 10.1017/S2047102516000066. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/transnational-environmental-law/article/global-animal-law-what-it-is-and-why-we-need-it/DE1520873B97DC23B93C39497C6839EB> (дата звернення: 03.02.2026).

22. Pets Evacuation and Transportation Standards Act (PETS Act): FAQ. American Veterinary Medical Association: офіційний вебсайт. 2006-2024. URL: <https://www.avma.org/pets-act-faq> (дата звернення: 03.02.2026).

23. Pets Evacuation and Transportation Standards Act of 2006 : Public Law 109-308, 06.10.2006. H.R. 3858, 109-th Congress. Washington, D.C., 2006. URL: <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-bill/3858> (дата звернення: 03.02.2026).

24. Pipia S. The effect of Russia's invasion of Ukraine on non-human animals: international humanitarian law perspectives. URL: <https://www.researchgate.net/publication/384035877> (дата звернення: 03.02.2026).

25. Pipia S. The effect of Russia's invasion of Ukraine on non-human animals: international humanitarian law perspectives. *Israel Law Review*. 2024. Vol. 57, No. 2. P. 265–287. DOI: 10.1017/S0021223724000109. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/israel-law-review/article/effect-of-russias-invasion-of-ukraine-on-nonhuman-animals-international-humanitarian-law-perspectives/1C0CD708DCB2E6425FE184FD7046EF17> (дата звернення: 03.02.2026).

26. Protecting and rescuing animals during wartime (Ukraine case study report): звіт. International Fund for Animal Welfare. URL: https://d1jyxxz9imt9yb.cloudfront.net/resource/1702/attachment/original/IFAW_Ukr

aine_Case_Study_Report_UK_English_A4_Digital.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

27. Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: звіт. Conflict and Environment Observatory. URL: <https://ceobs.org/wp-content/uploads/2018/03/Protection-of-the-Natural-Environment-in-Armed-Conflict.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

28. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

29. Squance H., MacDonald C., Stewart C., Prasanna R., Johnston D. Strategies for implementing a One Welfare framework into emergency management. *Animals*. 2021. Vol. 11, No. 11. Article 3141. DOI: 10.3390/ani11113141. URL: <https://www.mdpi.com/2076-2615/11/11/3141> (дата звернення: 03.02.2026).

30. Stone C. D. Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects. *Southern California Law Review*. 1972. Vol. 45, No. 2. P. 450–501. URL: https://southerncalifornialawreview.com/wp-content/uploads/2022/03/Christopher-D.-Stone-Should-Trees-Have-Standing_%E2%80%94Toward-Legal-Rights-for-Natural-Objects-45-S.-CAL.-L.-REV.-450-1972..pdf (дата звернення: 03.02.2026).

31. Stop Ecocide International. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide : report. 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth>. (дата звернення: 03.02.2026).

32. Stucki S. Towards a Theory of Legal Animal Rights: Simple and Fundamental Rights. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Issue 3. P. 533–560. DOI: 10.1093/ojls/gqaa007. URL: <https://academic.oup.com/ojls/article/40/3/533/5862901>. (дата звернення: 03.02.2026).

33. Wiklund C. What legal protection is offered to animals during armed conflict? An analysis of the legal protection of animals under the IHL during hostilities : master's thesis in international human rights law. Turku : Åbo Akademi University, 2025. 96 p. URL: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/192599/wiklund_carolina.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

34. Wildlife crime in war: публікація. WWF Ukraine. URL: <https://wwf.ua/?10954441/wildlife-crime-in-war> (дата звернення: 03.02.2026).

35. World Charter for Nature. URL: <https://ejc.orfaleacenter.ucsb.edu/wp-content/uploads/2018/03/1982.-UN-World-Charter-for-Nature-1982.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

36. WVA Position Statement on the Protection of Animals During Disasters and Armed Conflict. World Veterinary Association. Brussels: WVA, 2023-2024. URL: <https://worldvet.org/policies/wva-position-statement-on-position-statement-on-the-protection-of-animals-during-disasters-and-armed-conflict> (дата звернення: 03.02.2026).

37. Барановська А. Проблема захисту прав безпритульних тварин в Україні. *Науковий блог НаУОА*: сайт. 14.06.2012. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/problema-zahystu-prav-bezprytulnyh-tvaryyn-v-ukrajini-2/>

38. Бондаренко Т. В. Міжнародна відповідальність за злочини проти тваринного світу. *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 112–120. URL: https://rjv.nuoua.od.ua/v4_2023/4_2023.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

39. Верховний Суд. ВС роз'яснив, у якому разі за жорстоке поводження з тваринами особа притягається до кримінальної, а не до адміністративної відповідальності : повідомлення від 28.08.2018 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/544030/>. (дата звернення: 03.02.2026).

40. Війна безпосередньо вплинула на понад третину природно-заповідних територій України...» : публікація / LB.ua. URL: <https://lb.ua/>. (дата звернення: 03.02.2026).

41. Війна та шкода для довкілля: притягнути Росію : аналітичні матеріали / ГО «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/vijna-ta-shkoda-dlia-dovkillia-prytiahnutu-rosiu.html>. (дата звернення: 03.02.2026).

42. Волченко М. В. Адміністративно-правова охорона тваринного світу : дис. ... д-ра філос. : 081 / Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2024. 209 с. URL: <https://www.ir.kneu.edu.ua/items/3c3fd4da-a6d5-4668-85bb-d1853571bb47/full> (дата звернення: 03.02.2026).

43. Всесвітня декларація про добробут тварин (World Animal Protection, 2018). URL: <https://www.worldanimalprotection.org/our-campaigns/sentience/declaration> (дата звернення: 03.02.2026).

44. Гордеюк А. О. Особливості правового регулювання різних видів об'єктів цивільних прав. *Право і суспільство*. 2022. № 1., С. 72–77. URL: <https://nti.khai.edu/ojs/index.php/PLS/article/view/pls.2022.1.10> (дата звернення: 03.02.2026).

45. Городецька І. А. До розуміння та визначення поняття «тваринний світ» [Електронний ресурс] *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/juspradenc9_2-2.pdf. (дата звернення: 03.02.2026).

46. Губський С. М. Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України законодавству ЄС в сфері охорони здоров'я, людей, тварин, рослин. 2018. 439 с.

47. Єрмолаєва Т. В. Деякі особливості визначення тваринного світу як об'єкта правової охорони. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2016. № 19. С. 108–110. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5701> (дата звернення: 03.02.2026).

48. Єрмоленко В. М. Концепція прав тварин крізь призму критичного аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 4. С.

255–266. URL: <https://visnyk.kh.ua/en/article/kontseptsiya-prav-tvarin-kriz-prizmu-kritichnogo-analizu> (дата звернення: 03.02.2026).

49. Злочини проти тварин під час війни : публікація. JustTalk. URL: <https://justtalk.com.ua/post/zlochiny-proti-tvarin-pid-chas-vijni> (дата звернення: 03.02.2026).

50. Зубченко Н. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія / за наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/76d5f829-1d2e-40ef-bfd6-c65f383cbbd4/download> (дата звернення: 03.02.2026).

51. Книш В. І. Правова охорона об'єктів тваринного світу в Україні. *Науковий вісник ХНУВС*. 2015. № 3. С. 145–152. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eb6d4ece-a8e3-43f8-be37-f7be637fb961/content> (дата звернення: 03.02.2026).

52. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 03.02.2026).

53. Конончук Ю. За українським законом, тварина – річ. Як зоозахисні організації намагаються це змінити. *Детектор медіа* : сайт. 18.05.2021. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/184332/2021-05-18-za-ukrainskym-zakonom-tvaryna-rich-yak-zoozakhysni-organizatsii-namagayutsya-tse-zminyty/> (дата звернення: 03.02.2026).

54. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.02.2026).

55. Крушельницька Г. Л. Дикі тварини як особливий об'єкт цивільних правовідносин. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2018. Вип. 50. С. 83–87. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/1ae15002-e0db-4dee-8ae0-148d37b054e6/download> (дата звернення: 03.02.2026).

56. Крушельницька Г. Л. Особливості здійснення права спільної власності на тварин. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 52–56. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/11/9.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

57. Луц Д. М. Тварини як об'єкт цивільних правовідносин. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 98–103.

58. Мерник А. М., Чорна А. О. Правове становище тварин у сучасному праві. *Приватне та публічне право*. 2021. № 4. С. 52–54.

59. Методичні рекомендації. Стандарти розслідування воєнних злочинів : офіційний документ. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/warcrimes> (дата звернення: 03.02.2026).

60. Національна поліція України. Повідомлення про розслідування кримінального провадження за ст. 441 КК України (екоцид) : новина. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/> (дата звернення: 03.02.2026).

61. Офіс Генерального прокурора. «Ворог створює загрози екокатастрофи... – розпочато розслідування екоциду» : офіційне повідомлення від 04.03.2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/vorog-stvoryuje-zagrozi-ekokatastrofi-rozprocato-rozsliduvannya-ekocidu> (дата звернення: 03.02.2026).

62. Пашковська М. В. Правове регулювання в законодавстві України захисту тварин від жорстокого поводження. *Наука і правоохорона*. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/114cb5b6-7e27-4f4e-95c8-e0ab5c9dc010> (дата звернення: 03.02.2026).

63. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.12.2018 у справі № 910/8122/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479> (дата звернення: 03.02.2026).

64. Постанова Верховного Суду від 03.07.2018 у справі № 663/2025/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75286642> (дата звернення: 03.02.2026).

65. Постанова Верховного Суду від 10.02.2022 у справі № 490/5919/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103282507> (дата звернення: 03.02.2026).

66. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.08.2024 у справі № 359/5501/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121321022> (дата звернення: 03.02.2026).

67. Приймаченко Д. В. Деякі правові засади захисту тварин від жорстокого поводження з тваринами: компаративний аналіз. *Правова позиція*. 2025. № 1 (46). URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2025/1/13.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

68. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту природи : Закон України від 15.11.2022 р. № 575-IX (набрав чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-%D0%BF#n20> (дата звернення: 03.02.2026).

69. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони навколишнього природного середовища : Закон України від 15.11.2011 р. № 1209-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

70. Про затвердження Положення про притулок для тварин : наказ Державного комітету ветеринарної медицини України від 15.10.2010 р. № 439. *Законодавство України* : база даних / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1016-10>. (дата звернення: 03.02.2026).

71. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

72. Про затвердження Порядку використання земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 665 (станом на 05.01.2026 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

73. Про затвердження Правил утримання домашніх тварин : проект рішення Решетилівської міської ради (обґрунтування необхідності прийняття). Офіційний сайт *Решетилівської міської територіальної громади*. URL: https://reshetrada.golos.net.ua/?id=3965&p=khronolohiya_zasidan&sp=single (дата звернення: 03.02.2026).

74. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 03.02.2026).

75. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1998 р. № 285/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

76. Про природоохоронну діяльність : Закон України від 25.03.1999 р. № 559-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

77. Про тваринний світ : Закон України від 15.05.2009 р. № 767-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0767-09#Text> (дата звернення: 03.02.2026).

78. Про утримання домашніх тварин у населених пунктах України : типові положення та роз'яснення. LegalAid Wiki : інформаційно-правовий портал. 12.02.2025. URL: https://legalaid.wiki/index.php/Порядок_утримання_домашніх_тварин_у_населених_пунктах (дата звернення: 03.02.2026).

79. Проблема безпритульних собак у Хорольській громаді: відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Хорольська міська рада : офіц. сайт. 23.04.2025. URL: <https://horol.com.ua/news/problema-bezpritulnih-sobak-u-horolskij-gromadi-vidpovidalnist-za-zhorstoke-povodzhennja-z-tvarinami> (дата звернення: 03.02.2026).

80. Сащенко М. Правові засади захисту тварин від жорстокого поводження. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 56–59. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-11-75-13. URL: <https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/citationstylelanguage/get/apa?submissionId=1322> (дата звернення: 03.02.2026).

81. Стаття 32¹. Повноваження місцевих рад у сфері захисту тварин від жорстокого поводження: Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України ; коментар на правовому порталі Protocol. URL: https://protocol.ua/ua/pro_zahist_tvarin_vid_gorstokogo_povodzhennja_stattya_32_1/ (дата звернення: 03.02.2026).

82. Україна входить до першої десятки країн із найбільшою чисельністю бездомних тварин. *Суспільне Новини* : сайт. 01.11.2023 р. URL: <https://suspilne.media/607399-ukraina-sered-10-krain-de-najbilshe-bezpitulnih-tvarin/> (дата звернення: 03.02.2026).

83. Устименко О. А. Тварина як об'єкт права власності (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. 20 с. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2004/04uovhsn.zi р (дата звернення: 03.02.2026).

84. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.02.2026).

85. Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2025. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336313> (дата звернення: 03.02.2026).

86. Шеховцов В. В. Філософсько-історичні аспекти трансформації суспільної свідомості щодо тваринного світу як об'єкта екологічного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 84. С. 260-267. URL: <http://www.apdp.in.ua/v83/32.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

87. Ющик О. І. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аспект. *Приватне та публічне право*. 2022. №2. С.46-51 URL: https://pp-law.in.ua/archive/2_2022/8.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

88. Яценко І. В. Можливості судово-ветеринарної експертизи у забезпеченні відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 510-514;

Анотація

У дослідженні здійснено комплексне міждисциплінарний аналіз правових механізмів захисту тварин в умовах збройного конфлікту, яке ґрунтується на нормах міжнародного права та національного законодавства України. Актуальність теми зумовлена масштабними негативними наслідками повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України для тваринного світу, екосистем і біорізноманіття, а також відсутністю спеціалізованих правових інструментів, спрямованих на захист тварин у період воєнного стану.

Обґрунтовано, що чинна система міжнародно-правових гарантій не забезпечує належного й безпосереднього захисту тварин під час збройних конфліктів, оскільки зосереджена переважно на охороні цивільного населення, об'єктів інфраструктури та довкілля в цілому. У цьому контексті тварини розглядаються лише як елемент природного середовища або як майновий

ресурс, що свідчить про збереження антропоцентричної парадигми у міжнародному праві. На основі аналізу універсальних і регіональних міжнародних актів, практики міжнародних організацій та судових інституцій показано обмеженість такого підходу й окреслено потенціал новітніх доктринальних концепцій — прав тварин, прав природи та екоциду — для подолання зазначеної нормативної лакуни.

Значну увагу приділено дослідженню національної моделі правового захисту тварин в Україні. Проаналізовано правовий статус різних категорій тварин і встановлено, що національне законодавство формує фрагментарну та переважно мирно-часову систему охорони, яка в умовах воєнного стану втрачає ефективність. Виявлено, що відсутність спеціальних норм щодо евакуації, порятунку, реабілітації та фіксації шкоди, завданої тваринам унаслідок бойових дій, призводить до фактичного перекладання відповідних функцій на волонтерські та зооохоронні організації, що не відповідає принципу належного державного захисту.

Виходячи із визнання того, що тварини в умовах війни є одними з найбільш уразливих і водночас найменш захищених категорій живих істот, шкода яким традиційно залишається поза фокусом правового регулювання та правозастосовної практики. Саме тому, важливість дослідження полягає у формуванні цілісного правового бачення захисту тварин в умовах збройного конфлікту як самостійного напрямку правового регулювання, що потребує виходу за межі традиційного об'єктного підходу. Автором обґрунтовано доцільність удосконалення національного законодавства шляхом запровадження спеціальних правових режимів захисту тварин у період воєнного стану, розвитку механізмів фіксації та оцінки шкоди тваринному світові й інтеграції міжнародних стандартів у післявоєнну правову політику України.

Information about the authors:

Grygor`yeva Viktoriya

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor of Law Department

Mariupol State University

Associate Professor of the Department of Law

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4997-803X>

POLITOVA Anna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Associate Professor of Law Department

Mariupol State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

LEGAL REGULATION OF PREVENTION AND COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN CERTAIN COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION AND IN UKRAINE: A COMPARATIVE ASPECT

Introduction

The problem of domestic violence is extremely important primarily because the family is the foundation of society and therefore is under the special protection of the state. Violence and cruelty in the family not only destroy harmony and peace in it, but also act as one of the determinants of crime, for example, female or domestic.

It should be noted that last year, 83,000 women and girls were killed intentionally. Of them, 60 per cent – 50,000 women and girls – were killed at the hands of intimate partners or family members. This means one woman or girl is killed by a partner or family member almost every 10 minutes – an average of 137 every day. In contrast, just 11 per cent of male homicides were perpetrated by intimate partners or family members [1]. For comparison, an average of 24 people per minute are victims of rape, physical violence or stalking by an intimate partner in the United States – more than 12 million women and men over the course of a single year. Nearly 3 in 10 women (29 %) and 1 in 10 men (10 %) in the US have experienced rape, physical violence, and/or stalking by a partner and reported it having a related impact on their functioning. Just under 15 % of women (14.8 %) and 4 % of men in the US have been injured as a result of intimate partner violence that included rape, physical violence, and/or stalking by an intimate partner [2].

As for Ukraine, we agree with A. L. Gryshchenko, who notes that issues related to domestic violence are subject of scientific research by representatives of various fields of knowledge (law, psychology, medicine, philology, sociology, pedagogy, social work and public administration mechanisms). Various legal aspects of domestic violence have been studied by scholars in the fields of administrative law, criminal law, criminology, penal law and criminalistics. However, domestic violence is growing at an unprecedented rate and is becoming a serious problem for society as a whole, which indicates that certain provisions of legal regulation of the protection of individuals from domestic violence offences as well as state policy in the field of prevention and counteraction to domestic violence are insufficiently developed [3, c. 2].

That is why the aim of our study is to conduct a comparative analysis of legal regulation of domestic violence prevention and counteraction in certain European

Union countries and Ukraine, which will help identify gaps in national legislation and prepare reasoned proposals for improving national legislation.

1. Domestic violence: term's meaningful content

The terms “domestic violence” and “family violence” are used in binding and advisory international legal instruments at the level of the United Nations, the Council of Europe and the European Union. Among them, it is necessary to highlight the 1948 Universal Declaration of Human Rights [4], which is considered the main document in the field of human rights protection. It proclaimed the principles of legal equality and the prohibition of discrimination on any grounds, including gender. The 1967 Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, which was later (in 1979) replaced by the Convention of the same name, states that all appropriate measures should be taken to prepare public opinion for national efforts to eradicate prejudices, customs and all other manifestations based on the idea of the inferiority of women [5]. The 1993 Declaration on the Elimination of Violence against Women recognized as violence against women any act of violence based on gender that causes or may cause physical, sexual or psychological harm or suffering to women, as well as threats to commit such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether in public or private life. The Declaration also states that violence against women includes physical, sexual and psychological violence occurring in the family [6].

During its 11th session the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women adopted General Recommendation No. 19, “Violence against Women”, which clearly states that “violence against women is a form of discrimination that seriously limits women’s ability to enjoy their rights and freedoms on an equal basis with men”. Family violence is considered a manifestation of violence against women because it disproportionately affects women, and it is women who suffer most from this human rights violation [7, c.11].

The United Nations defines domestic violence as all acts of physical, psychological and sexual violence against women committed on the basis of gender by a person or persons related to them by family or close relationships, ranging from verbal abuse and threats to severe physical beatings, abduction, threats of mutilation, intimidation, coercion, harassment, verbal abuse, violent or illegal intrusion into the home, arson, destruction of property, sexual violence, marital rape, dowry or bride price-related violence, genital mutilation, violence related to exploitation through prostitution, violence against domestic workers, and attempts to commit such acts shall be considered “domestic violence” [7, c.12].

However, the international documents we have cited do not exhaust the existing interpretations of the concepts of “domestic violence” and “family violence”. In addition, some international documents contain general recommendations on the inadmissibility of violence, for example, the 1995 Beijing Declaration (§ 29. Prevent and eliminate all forms of violence against women and girls), the 2000 UN Millenni-

um Declaration (Section V. Human Rights, Democracy and Good Governance states the determination to combat all forms of violence against women and to implement the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women).

It should be noted that the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) of 2011 uses two terms: “violence against women” and “domestic violence.” In particular, “violence against women” is understood as a violation of human rights and a form of discrimination against women and means all acts of violence against women based on gender, which result in or may result in physical, sexual, psychological, or economic harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or private life; “domestic violence” means all acts of physical, sexual, psychological, or economic violence that occur within the family or within the place of residence or between former or current spouses or partners, whether or not the perpetrator resides in the same place as the victim, or whether or not the perpetrator resided in the same place as the victim [8]. In addition, the Istanbul Convention also uses the term “gender-based violence against women” which means violence that is directed against a woman because she is a woman or that affects women disproportionately [8].

Thus, our analysis has shown that there are various terms used to define the essence of “domestic violence,” including “violence against women,” “gender-based violence against women,” and “domestic violence.” At the same time, according to M. V. Kornienko and A. I. Berendeieva, there has been heated debate for more than 10 years surrounding the ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, better known as the Istanbul Convention. Currently, this international legal act is a powerful and effective tool for protecting women from violence [9, c. 64].

A study of the definition of the concept of “domestic violence” also concerns the scientific component, since it is precisely the scientific support for the development of the problem of crime combating allows improving the current legislation and identifying problematic issues in law enforcement practice.

In the National Repository of Academic Texts, among the defended dissertations, more than 30 qualifying works are devoted to the problem of domestic violence. Our analysis allowed us to identify those in which researchers proposed their own definitions of “domestic violence,” “criminal offenses related to domestic violence” or its forms (types), as well as the characteristics of this unlawful act (see Table 1 for details).

Table 1. Scientific approaches to defining “domestic violence”

Author of the definition	Definition of the concept “domestic violence”	Main aspects
Skakun I. V.	The author does not offer a definition of	A legal characteristics

[10]	“domestic violence.” It has been noted that even today, when comparing statistics on cases of domestic violence and reports of such violence to law enforcement agencies, domestic violence has a very high degree of latency, as most people who became victims to domestic violence simply do not report such cases to law enforcement agencies for a number of reasons: regret, fear and other feelings toward the person who caused the harm; fear that as a result of such a report the victim of violence will be left without financial support from the abuser; fear of public condemnation, etc.	of the essence of legal relations arising in the process of combating domestic violence as an object of administrative legal regulation has been carried out; the place of the National Police in the system of entities combating domestic violence has been determined, and the legal basis and principles for the National Police’s combating of domestic violence have been defined
Lehenka M. M. [11]	The author’s definition of “administrative response to domestic violence” has been formulated, which is proposed to be considered as measures provided for by administrative law, carried out by specially authorized bodies in the field of prevention and counteraction to domestic violence, other bodies and institutions entrusted with the functions of counteracting and preventing domestic violence, victim support services, and citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons legally residing in Ukraine, in connection with their actions aimed at preventing and counteracting domestic violence	The state and genesis of the administrative and legal component of research into legal issues related to combating domestic violence have been revealed
Kuznetsov M. G. [12]	The author proposes an interpretation of “domestic violence” as an object of criminological research: it is a criminological phenomenon that involves physical, verbal, moral, and economic abuse and coercion to intimidate and gain power over other family members	Domestic violence in Ukraine has been studied for the first time as a socio-legal phenomenon, its criminological characteristics have been provided, causes and conditions have been identified, preventive measures has been proposed
Mytnyk U. M. [13]	The concept of “social domestic violence” has been formulated, which is understood as restrictions on the social life of the victim, prohibition, restriction or control of external contacts, prohibition, restriction or	Based on macro- and microlevel determinants, the phenomenon of domestic violence in Ukraine and

	obstruction of communication with other person (or persons), social self-realization and other forms of restriction of social life	in the European Union countries has been studied; suggestions have been formulated on how to improve ways of combating it
Shinkarchuk A. Ya. [14]	The definition of “criminal offense related to domestic violence” has been formulated, which is understood as a socially dangerous act in the form of physical, sexual, psychological or economic violence committed in intimate relationships or between parents and children, regardless of their place of residence and whether the signs of domestic violence are specified in the relevant article (part of the article) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, and also leads to criminal law consequences in the form of punishment and other measures of a criminal legal nature	Comprehensive theoretical study of criminal law measures to respond to domestic violence
Dmytrashchuk O. S. [15]	The category of “domestic violence” should be distinguished from the concept of ‘violence in the family,’ which is narrower in scope, as it only covers unlawful influence on persons specified in the Family Code of Ukraine, leaving out those who live (lived) together but are not (were not) married, their parents and children	The phenomenon of domestic violence and the activities of police officials to prevent this socio-legal phenomenon in Ukraine have been studied
Horbach-Kudria I. A. [16]	A distinction has been made between the closely related concepts of “combating domestic violence” and “preventing domestic violence”. Counteracting domestic violence is classified as part of the “counteracting offences” subsystem and is defined as targeted activities by authorised entities to overcome domestic violence, neutralise the actions of perpetrators with subsequent monitoring, correction of their unlawful behaviour and protection of victims in specific situations of unlawful attacks through the application or use of legally established measures	The essence, content and peculiarities of the administrative and legal application of a temporary restraining order against the abuser, a restrictive order against the abuser, placing the abuser on preventive registration and conducting preventive work with him, referring the abuser to a programme for abusers have been considered
Lymarenko Yu. S. [17]	A narrow definition of “domestic violence” has been proposed. This should be understood as intentional actions or inaction of a violent nature, expressed in the form of physical, psychological, economic	The study has been dedicated to criminological research on domestic violence and negative trends in its

	<p>or sexual violence committed by a person with whom the victim was (is) in a family or close relationship and which causes harm to the life and health of the victim</p>	<p>development in the Kharkiv region, the development of new and refinement of existing measures of general social and specific criminological prevention and counteraction based on identified determining factors</p>
<p>Stepanenko O. V. [18]</p>	<p>Domestic violence as a socio-legal phenomenon has the following characteristics:</p> <ul style="list-style-type: none"> - it is unlawful, intentional physical and/or psychological influence of one person on another; - it is committed through physical, economic or cyber violence; - psychological and sexual violence are committed within the family or within the place of residence, or between relatives, or between former or current spouses, or between other persons who live (lived) together as a family, but who are not (were not) related or married to each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives (lived) in the same place as the victim; - one of the parties usually belongs to a particular vulnerable group and/or is in a vulnerable situation (e.g. minor children, incapacitated parents, pregnant women); - the violence is committed on the basis of the specific role of the person in terms of personal relationships; - through such influence, one person, among other things, attempts to establish or assert control over another person, forcing them to behave in a certain way; - such violence causes various types of harm or creates a real threat of such harm being caused 	<p>The dissertation proposes a qualitatively new comprehensive legislative model for the criminal prohibition of domestic violence by grading the level of public danger of this act as:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a misdemeanour, which occurs in the case of non-systematic domestic violence with the onset of corresponding consequences for the victim, - the basic composition (crime) involving domestic violence against two or more persons or systematic violence and corresponding consequences, - aggravated and particularly aggravated compositions – in the event of more serious consequences (whereas concepts of systematicity and serious consequences are explained in a note to the article of the Criminal Code)
<p>Medvedska V. V. [19]</p>	<p>The author has developed a separate type of domestic violence – namely “cyber violence against women” – and defined it as</p>	<p>The legal basis for protecting women from domestic vio-</p>

	<p>the commission of deliberate, systematic acts of an offensive or threatening nature using electronic means of communication that undermine a person's sense of security and cause anxiety, fear or panic. These actions include: sending e-mails, text messages (SMS) or other instant messages of an offensive or threatening nature; posting offensive comments about a person on the Internet; distributing intimate photographs or videos using electronic means of communication</p>	<p>lence has been examined from the perspective of Ukraine's European integration aspirations and its commitments to implement the Istanbul Convention</p>
<p>Stasiuk N. A. [20]</p>	<p>It has been determined that domestic violence as a criminological category should be understood as a certain type of aggressive behaviour (in the form of physical, sexual, psychological or economic violence) by persons who have family or close relationships or who have lived or live together in one place, where such behaviour causes physical or psychological harm to a person or poses a threat of causing such harm</p>	<p>A comprehensive and systematic study of domestic violence from the perspective of criminological science has been conducted, and the author's proposals for improving the current legislation on domestic violence have been formulated</p>
<p>Shakin R. S. [21]</p>	<p>It has been suggested to amend Part 1 of Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine as follows: "Domestic violence, i.e. the intentional prolonged infliction of physical or psychological violence against a spouse or former spouse or another person with whom the perpetrator is (was) in a family or close relationship, resulting in physical or psychological suffering, health disorders, loss of working capacity, emotional insecurity or deterioration in the quality of life of the victim..."</p>	<p>A comprehensive study of issues related to criminal liability for child abuse as a form of domestic violence has been conducted, which substantiates a number of conceptual ideas, theoretical provisions and practical recommendations for improving legislation in this area</p>
<p>Horbunova Ya. M. [22]</p>	<p>Domestic violence has been characterized through the identification of its inherent features: firstly, illegality; secondly, the presence of intent to commit illegal acts; thirdly, infringement of the rights and freedoms of the individual; fourth, causing or potentially causing harm to the victim; fifth, the perpetrator and the victim are linked by a special relationship – they are either family members or relatives living together, or former spouses, or other persons linked by cohabitation; sixth, it can manifest itself through both action and in-</p>	<p>The study is devoted to examining issues related to administrative and legal measures to combat domestic violence</p>

	<p>action, but in addition, domestic violence includes threats of physical, sexual, psychological or economic violence; seventh, the abuser dominates or controls the victim through violence. At the same time the criterion of repetition (cyclicity) is not considered mandatory for the classification of domestic violence as an administrative offence</p>	
<p>Tychyna D. M. [23]</p>	<p>It has been noted that domestic violence in most criminological doctrines is equated with family and domestic violence, but unlike gender-based violence, which covers both the private and public spheres of a person's life, it is limited exclusively to relationships in private life. At the same time, the concept of "domestic violence", compared to related categories, is common to various branches of law, has the same meaning and is used in criminal law, criminological and criminal enforcement doctrines, as well as in administrative, civil and family law. Related concepts ("family violence", "domestic violence", "gender-based violence") in the criminal law sphere are most often identified with "criminal offences related to domestic violence", which, in turn, covers both the acts provided for in Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine and a number of other related crimes against life and health, freedom, honour and dignity, sexual freedom and sexual integrity, personal rights and freedoms of individual and citizen, morality</p>	<p>A doctrinal approach has been implemented to the formation of criminal law, criminological and criminal enforcement principles for the prevention of domestic violence in Ukraine, with the identification of ways to solve a number of fundamental and praxeological problems in this criminogenic and extremely sensitive social sphere</p>
<p>Zinsu O. I. [24]</p>	<p>Domestic violence is a complex structured phenomenon determined by a number of interdependent and interrelated factors, based on a prolonged deep-rooted conflict not only within individual families, but within society as a whole. Together, they form a complex, contradictory, multi-vector variable of a polyphonic deep-seated conflict. There is a clear pathogenic link with destructive tendencies, a lack of ability and willingness to resolve conflicts constructively, underdeveloped personal autonomy, disregard for moral, ethical and legal norms and use of various forms of threats and manipulation to exert influence</p>	<p>A theoretical generalization and a new solution to a scientific problem have been suggested in a way of solving the complex of theoretical and practical problems of psychological and legal foundations for the prevention of domestic violence in Ukraine</p>

<p>Zolotariova O. I. [25]</p>	<p>It has been proposed to introduce a new type of domestic violence, namely violence committed using electronic means of communication (cyber violence) against close persons, and to provide for administrative liability for committing such violence in the Code of Ukraine on Administrative Offences</p>	<p>The dissertation is one of the monographic studies of administrative legal instruments for preventing and combating domestic violence with regard to the commitments made by the Ukraine to adapt national legislation to the EU legislation</p>
<p>Shygalo A. Ya. [26]</p>	<p>Inconsistencies have been identified in the legislative formulation of certain characteristics of domestic violence, in particular: the lack of distinction between the characteristics of the duration of health impairment, which indicates conceptual and terminological inconsistency; the dubious indication of emotional dependence and deterioration in quality of life as socially dangerous consequences of domestic violence (these may arise in a person without the use of violence or despite its use); the use of the term “guilty” in the disposition of Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine (contrary to the presumption of innocence); use of the terminological phrase “with regard to a spouse or former spouse”, since a marital union consists of two persons, and the norm should obviously refer to “with regard to one of the spouses”; the use of the term “psychological violence” instead of “mental violence”, which, given the semantic content, indicates terminological inaccuracy</p>	<p>The criminal legal counteraction to domestic violence as a legally distinct type of violence has been studied, which distinguishes a systematic approach to violence as a cross-cutting criminal law concept</p>
<p>Andrusiak I. P. [27]</p>	<p>The characteristics of domestic violence that reveal the theoretical and legal nature of this phenomenon have been identified: abuse of power by the perpetrator is the basis of violence; the act takes place in the household; interpersonal form of violence in the private-individual sphere; the act can affect all members of society without any restrictive characteristics; it violates the fundamental rights and freedoms of the individual, exacerbates social problems and negatively affects the physical and mental health of victims; it is intentional in nature; it causes various forms of harm; it</p>	<p>The dissertation is the first comprehensive scientific study in general theoretical jurisprudence on aspects of preventing and combating domestic violence by highlighting the legal nature of domestic violence, its causes and characteristic features in specific forms and in relation to different</p>

	is a delegitimised act	subjects, as well as establishing effective measures to prevent and combat this phenomenon
Gryshchenko A. L. [28]	The difference between the concepts of “domestic violence” and “abuse” has been reasonably proven. Therefore, with a view to systematically improving the current legislation on preventing and combating domestic violence, it is proposed to supplement Part 1 of Article 1 of the Law of Ukraine “On Preventing and Combating Domestic Violence” with the following clause: “3-1) domestic abuse – acts (actions or inaction) of physical, sexual, psychological or economic violence aimed at suppressing the will of a person, committed within the family or within the place of residence or between relatives, or between former or current spouses, or between other persons who live together (lived) as a family but are not (were not) related or married to each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives (lived) in the same place as the victim, as well as threats to commit such acts”	The dissertation provides a theoretical generalization and solution to the scientific problem of defining the essence and characteristics of legal regulation of protection of individuals from domestic violence offences
Semikop N. V. [29]	It has been substantiated that domestic violence is a form of child abuse and a sign that a child is in difficult circumstances, regardless of the child's status (child who has experienced domestic violence; child witness to domestic violence; child perpetrator). It has been determined that the key distinguishing feature of domestic violence against a child and violation of parental responsibilities is intent. While domestic violence is characterised exclusively by deliberate actions, failure to fulfil parental responsibilities can be either intentional or negligent. In cases where the failure to fulfil parental responsibilities is conscious and intentional, it can be considered domestic violence. It has been established that manifestations of domestic violence against children have their own characteristics and, as a rule, are a manifestation of a violation by parents or persons replacing them of their parental responsibilities as	Comprehensive study of the administrative and legal basis for ensuring the activities of the National Police of Ukraine in protecting children from domestic violence

	provided for by law. In such cases, establishing the form of parental guilt is a determining factor in the classification of the act	
--	--	--

However, the legal definition of “domestic violence” in Ukrainian legislation is enshrined in the Law of Ukraine No. 2229-VIII of 7 December 2017 “On Preventing and Combating Domestic Violence”. According to paragraph 3 of Article 1 of this Law, domestic violence is an act (action or inaction) of physical, sexual, psychological or economic violence committed within the family or within the place of residence or between relatives, or between former or current spouses, or between other persons who live together (lived) as a family but are not (were not) related or married to each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives (lived) in the same place as the victim, as well as threats to commit such acts [30].

At the same time there is inconsistency in the definition of “domestic violence” in international documents, as exemplified by the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) of 2011. This leads to the need to develop a unified document that would regulate this definition. In addition, the issues we have raised regarding the concept of “domestic violence” in national legislation indicate the need for its improvement, as new forms of violence are also manifesting themselves in domestic violence. Consequently, a need to analyze the prevention and counteraction of domestic violence in certain European Union countries is arising.

2. Domestic violence prevention and counteraction in certain countries of the European Union

It should be noted that the issue of preventing and combating domestic violence under the legislation of foreign countries has been the subject of research by O. S. Dmytrashchuk, T. S. Kyrychenko, Ye. Kobka, R. Opatskyi, T. P. Pantaliienko, T. V. Prodan and others. In addition, the monograph by A. O. Galay, V. O. Galay, L. O. Golovko and V. V. Muranova on “International Experience in Preventing and Combating Domestic Violence” analyzes state policy, national legislation, best practices for preventing and combating domestic violence in the activities of state bodies and the police, non-governmental institutions in Anglo-Saxon countries, countries of Western and Eastern continental Europe and post-Soviet countries. It should be noted that the authors focused on the United States, Great Britain, Germany, France, Switzerland, and the Czech Republic.

As for the countries of the European Union, U. M. Mytnyk studied the experience of criminal legal counteraction to domestic violence at the national level in selected countries of the European Union, namely in Great Britain, France, Germany and Poland. D. M. Tychyna, on the other hand, analyzed the practice of preventing

domestic violence in certain European countries, namely Austria, Germany, Poland and France.

When analyzing the prevention and counteraction of domestic violence in certain countries of the European Union, it should be noted that as of December 2025, there are 27 member states in the EU. Taking into account existing scientific research on this issue, we will focus on the legal regulation of the prevention and counteraction of domestic violence in those countries of the European Union that have not been studied by criminologists so far.

Finland. It is worth to mention that according to Statistics Finland, there were 12,500 victims in the 13,000 domestic and intimate partner violence offences reported to the authorities in 2024, which is two per cent more than in the previous year. Altogether 9,500 of the victims were adults, which is 3.7 per cent more than in the year before. The number of underage victims was 3,000, which is three per cent fewer than in the previous year [31]. In 2024 the number of victims of intimate partner violence by their spouse decreased by 2.4 per cent from the previous year. In all, 2.8 per cent less violence directed at children by their parents was reported than in the year before. Altogether 2,800 cases were recorded. Fifty-one per cent of underage victims were girls and 74 per cent of adult victims were women. Of the suspects of domestic and intimate partner violence, 75 per cent were men. If the victim is a minor, 66 per cent of suspects are men. The statistics include only cases known to the authorities, by no means all cases of domestic and intimate partner violence are reported to the authorities. The same person can be the victim of the same or a different offence more than once [31].

There is no specific article in the Criminal Code of Finland dedicated to domestic violence; such encroachment is rather considered in terms of crimes of rape and sexual assault (as per Chapter 20). In Finland, except in special cases, the prosecutor has no right to start a prosecution if the victim does not press charges. Other relevant statutes include the Marriage Act, the Child Welfare Act, the Sex Offense Code, the Act on Restraining Orders, the Act on Equality Between Women and Men and the Nondiscrimination Act [32].

Besides, the Criminal Code (39/1889, RL) does not define the concept of intimate partner violence, but since 2011 even minor assaults in intimate relationships are crimes subject to official prosecution (RL 21:16, 441/2011). In the provision on the right to prosecute, a close person is defined as follows: when the act was committed against a husband/wife or former husband/wife, brother/sister or relative in the direct ascending or descending line of the perpetrator, or against a person who lives or lived with the perpetrator in a shared household, or is or was close to him/her through personal relationships comparable to these [33].

Sweden. From Swedish legalistic perspective the term violence against women refers exclusively to criminalized incidents, and more specifically the focus is directed at criminal incidents committed by a man against a current or former female partner [34]. P. Lindstrom notes that basically there are two sources of information that can be used to describe the level of violence against women in Sweden. The first

source, and perhaps that which is employed most often, comprises incidents reported to the police. One obvious problem associated with this source of information is of course that the majority of incidents of violence against women are not reported to the police. The second source of information comprises surveys asking women whether they have been victimized and, if so, where and by whom. Victim surveys have been conducted both on a one-off basis and also more regularly in association with measurements of Swedish living conditions (see below). Under certain circumstances, surveys may also be used to estimate the so called dark-figure, i.e. the total number of incidents in relation to the number of incidents reported to the police. This technique is not error-free, of course. Some women, for example, may be reluctant or unable to answer survey questions of this nature, perhaps because of a feeling of embarrassment or because they are still living with the perpetrator (for a discussion of the problems associated with such methods, see Piispa 2002). In combination, knowledge based on both these sources of information should nonetheless yield a fairly adequate picture of violence against women in Sweden. Because of definitional issues and non-overlapping target populations, however, there will always be room for ambiguity [34].

Meanwhile our analysis allows concluding that legislation in Sweden generally does not differentiate domestic violence from violence in other societal domains, or between crimes by the sex of the perpetrator or the victim. The gender-based crime “gross violation of a woman’s integrity” is an exception, as it also exists in the gender neutral form, “gross violation of integrity”. The offence “gross violation of a woman’s integrity” came into force in 1998 and covers repeated criminal acts directed by men against women with whom they have, or have had, a close relationship. The provision is intended to increase the penal value of offences, which together constitute a serious violation of a woman’s integrity. This is often the case regarding domestic violence. Alongside this specific provision, crimes such as assault, murder and sexual crimes, including rape, may of course also apply [35].

As to the statistics, 53 % of Swedish women have experienced physical and/or sexual violence by any perpetrator since the age of 15. This is 22 per cent higher than the EU-27 average (31 %). Some 49 % of women have experienced health consequences of physical and/or sexual violence since the age of 15. Around 40 % of women who have experienced physical or sexual violence by any perpetrator in the past 12 months have not told anyone [36].

Slovakia signed the Istanbul Convention in May 2011 but has not yet ratified it; thus, it has not entered into force so far in this country.

Statistics analysis has shown that 38 % of Slovak women have experienced physical and/or sexual violence since the age of 15. This is 7 per cent higher than the EU-27 average (31 %). In Slovakia, 44 % of women have experienced violence from one or several types of perpetrators (non-partner, current partner or former partner). This is 13 per cent higher than the EU-27 average [37].

Slovakia criminalized domestic violence in 1999. Section 208 of the Criminal Code of the Slovak Republic covers physical, emotional, economic and psychological

abuse. Section 127 of the Criminal Code broadens the definition to include ex-spouses and cohabitants.

Slovakia criminalised domestic violence in 1999. Section 208 of the Criminal Code of the Slovak Republic covers physical, emotional, economic and psychological abuse. Section 127 of the Criminal Code broadens the definition to include ex-spouses and cohabitants.

As of prevention and counteraction to domestic violence, on 12 January 2022 the Slovak Government approved the National Action Plan for the Prevention and Elimination of Violence against Women 2022-2027 with measures aimed at preventing and combating violence against women and domestic violence. Also in November 2023, the Government approved the National Strategy for the Protection of Children from Violence – Violence-Free Childhood for all Children (2023-2029) and the relevant Action Plan (2023-2026) based on the Strategy.

It should be noted that in 2022, the National Action Plan for the Prevention and Elimination of Violence against Women 2022-2027 was adopted, defining the direction of public policies in order to achieve visible change in this area. The Action Plan is a binding strategic framework document, elaborating specific tasks in four priority areas: Protection of women experiencing violence and their children; Prevention of violence against women; Integrated policies and data collection and Effective punishment of violence against women. The Amendment to the Victims of Crime Act of May 2021 strengthened the rights of victims of violent crimes, including victims of domestic violence. The Amendment also included the establishment of a network of intervention centres. This model is based on linking police intervention with crisis intervention and professional assistance provided to a victim or a person at risk of domestic violence immediately after the occurrence of domestic violence. The police shall inform the intervention centre within 24 hours of expelling a violent person from the shared residence and the centre shall then proactively contact the victim of domestic violence within 72 hours and offer him/her professional help. The tasks of the intervention centre include evaluating the threat of danger to life or health and preparing a safety plan. The evaluation shall address the effectiveness of the expulsion and enables the determination of the next procedure, e.g. transfer of the victim from the shared residence, submission of a proposal for the issuance of an urgent measure. Qualified professionals (in the fields of psychology, social work and law) working in the intervention centre shall provide assistance, accompaniment of victims in criminal proceedings, as well as their legal representation. The intervention centre shall also help the victim contact other institutions and solve the personal situation by providing psycho-social support and counselling. Victims can decide whether they want to use these services or not. Victims of domestic violence can also receive assistance through accredited crime victim assistance entities [38].

Estonia. Statistics shows that 41% of Estonian women experienced intimate partner violence. Moreover, Jana Bruns, project manager at Population and Social Statistics Department of Statistics Estonia, said that, according to the survey, 39 % of women have suffered psychological violence, 13 % physical violence (including

threats), and 9 % sexual violence. Young women aged 18-29 are the most likely to have experienced violence, while older women (aged 65-74) are the least likely [39].

In Estonia, domestic violence is defined in the Victim Support Act as “acts of physical, sexual, psychological or economic violence in a family or residence or by a former or current spouse or partner, regardless of whether the perpetrator of the act of violence lives or has lived in the same place of residence as the victim” (§ 4. (5)) [40].

The developed countries began to pay attention to this problem in the 1960s, and Estonia turned its attention to the issue 30-35 years later. Estonia was subsumed by the Soviet Union for 51 years (1940-1991), during which time the subject of domestic violence was hardly addressed in the communist bloc. All issues related to violence against the person were discussed to a minimal extent. The official ideology declared that there were no reasons or bases for violence against the person in the Soviet Union, although some individual cases occurred, since every society has a small percentage of antisocial and violent elements. Domestic violence was addressed mainly by criminologists and a few other specialists in the context of studying non-political lawbreaking. It was unthinkable that domestic violence could become a social problem in a society whose criminal-justice doctrine viewed the protection of state interests and property as a priority. Domestic abuse was treated purely as physical violence under the Soviet penal code. Almost no attention was paid to the various levels and forms of this social phenomenon. Open discussion of domestic violence in Estonia began only in 2000. At that time, the attitude to addressing this issue was negative and sceptical rather than understanding. This emerging opposition was overcome, however, by means of raising public awareness [41].

Such approach allowed the public to address the issue of domestic violence. Moreover, on 27 September 2018, the Government of the Republic approved a memorandum on the protection of victims of domestic violence, on the basis of which the Ministry of the Interior, the Ministry of Justice and the Ministry of Social Affairs together with their areas of governance had to change the organisation of work related to incidents of domestic violence by 2021. According to the decisions approved under the memorandum, cross-sectoral cooperation is of utmost importance, as well as operative communication in ensuring the implementation of activities and finding solutions to problems, which is why a steering group for the protection of victims of domestic violence was formed. The primary tasks of the steering group led by the Ministry of the Interior include supporting and monitoring the fulfilment of the tasks arising from the memorandum. The steering group also coordinates the activities of ministries and state institutions in reducing domestic violence with the aim of creating a combined effect. The steering group includes the Ministry of the Interior, the Ministry of Justice, the Ministry of Social Affairs, the Police and Border Guard Board, the Social Insurance Board, the Office of the Prosecutor General, the Harju County Court, the Association of Estonian Cities and Municipalities and the Estonian Association of Family Physicians [42].

Latvia. The process of implementing the provisions of the Istanbul Convention into Latvian national legislation regarding liability for domestic violence has faced certain challenges and has been complex. Latvia signed the Istanbul Convention on 18 May 2016. In its judgment of 4 June 2021 on the constitutional complaint introduced by 21 MPs, the Constitutional Court of Latvia found that all obligations imposed on the Member States by the Istanbul Convention apply solely within the scope of the Convention in accordance with its object and purpose. The Constitutional Court also held that Article 4(3) of the Istanbul Convention is compatible with Article 91 of the Latvian Constitution. The Saeima ratified the Istanbul Convention on 30 November 2023 [43]. In addition, as researchers note, the Ministry of Justice famously made the point that the Convention contradicts the Latvian Constitution, where, in Article 110, it declares that the state “shall protect and support marriage, defined as the union between a man and a woman” [44].

During 2025, there were certain developments in Latvia. The Seimas raised the issue of the country’s withdrawal from the Istanbul Convention, but due to disagreement on this issue with the Cabinet of Ministers and the President’s veto, this issue will be discussed again in November 2026.

It should be also noted that the Seimas adopted a Declaration on the Prevention and Elimination of Violence against Women and Domestic Violence. This document defines the basic terms, namely: violence against women, domestic violence, gender-based violence against women, victim of violence and woman. In addition, attention is drawn to the importance of developing a comprehensive law on the prevention and elimination of violence against women, children and domestic violence, as well as general violence, which would cover all forms of violence against women and children, including domestic violence, which disproportionately affects women, and would apply to all victims of domestic violence or violence in general, with a particular focus on women who are victims of violence [45].

However, there is also an opinion that the definition of domestic violence is provided for the purpose of protection orders by Article 250 (45) of the Civil Procedure Law: (1) any physical, sexual, psychological or economical violence that occurs between former or present spouses or other mutually related persons regardless of whether a transgressor is living or has lived in one household with the infringed person. (2) cases when violent control is applied to a person – such activity or an aggregate of activities which includes infringement, sexual compelling, threats, debasing, intimidation or other violent activities the purpose of which is to be harmful, to punish or intimidate. (Note: Latvia does not have a specific definition of domestic violence – it is covered by general criminal legal provisions) [46]. However, it is difficult to agree with this point of view, given the adoption of the Declaration on the Prevention and Elimination of Violence against Women and Domestic Violence.

As to the statistics on facts of violence against women, 25 % of them in Latvia have experienced physical and/or sexual violence by any perpetrator since the age of 15. This is 6 per cent lower than the EU-27 average (31 %). Some 61 % of women have experienced health consequences of physical and/or sexual violence since the

age of 15. Around 23 % of women who have experienced physical or sexual violence by any perpetrator in the past 12 months have not told anyone [47].

If we are talking about the criminalisation of acts, then the Criminal Code has been supplemented with a new Article 174.prim, which provides for liability for cruelty and violence against a neighbour or relative if the victim suffers physical or mental suffering. Such an offence could be punishable by up to three years' imprisonment [48]. Also the Criminal Code also strengthens the provision that a person under the age of 14 is in a helpless state if a sexual offence has been committed against him. It will also be possible to impose imprisonment for up to five years instead of the previous three years for driving a person to suicide or attempted suicide by cruel treatment of the victim or systematically degrading his or her personal dignity. But if the victim is materially or otherwise dependent on the perpetrator, the penalty could be up to seven years [48].

Lithuania. It should be noted that 25 % of women in Lithuania have experienced physical and/or sexual violence since the age of 15. This is 6 per cent lower than the EU-27 average (31 %). Some 58 % of women have experienced health consequences of physical and/or sexual violence since the age of 15. Around 28 % of women who have experienced physical or sexual violence by any perpetrator in the past 12 months have not told anyone [49].

As for the legal regulation of preventing and combating domestic violence, in 2021 the Parliament adopted a new version of the Law on Protection from Domestic Violence, which established the warrant for protection against domestic violence. These amendments entered into force on July 1, 2023. According to the law, if there is a risk of domestic violence, an adult who poses a risk of violent behaviour may be obliged to temporarily move out of the place of residence if the person lives together with a person who is at risk of violence, not to visit this person's place of residence, not to approach this person and other people living together. A domestic violence protection warrant would be issued by a police officer for a period of 15 days, when, after receiving a report of possible domestic violence and carrying out a risk assessment, a risk of domestic violence has been determined [50].

There are certain definitions enshrined in Article 2 of this Law namely:

- a domestic violence protection order is a preventive protection measure that is intended to protect a person at risk of domestic violence and by which an adult person at risk of domestic violence is obliged to temporarily move out of the place of residence, if he lives together with a person at risk of domestic violence, not to visit this at the person's place of residence, do not approach him and adult persons and/or children living with him, do not communicate, do not seek connections with them;
- close environment – an environment consisting of persons who are related or have been related in the past by marriage, partnership, sister-in-law, kinship or other close ties, as well as persons who live together and manage a joint farm;
- assistance to a person at risk of domestic violence or a person who has experienced domestic violence – information, consultations and/or services provided to a person at risk of domestic violence or a person who has experienced domestic vio-

lence, taking into account the nature of domestic violence, their needs arising from this violence, as well as individual needs;

- a person who has experienced domestic violence – a person against whom domestic violence has been used, as well as a child who has witnessed domestic violence and/or a child living in a close environment where violence has occurred;

- violence in the close environment – acting or not acting in a close environment causes an intentional physical, mental, sexual, economic or other effect on a person, as a result of which the person suffers physical, material and/or non-material damage;

- a person posing a risk of domestic violence is a person who raises a reasonable suspicion that he may use domestic violence;

- a person at risk of domestic violence is a person against whom it is reasonably suspected that domestic violence may be used;

- specialized complex assistance - assistance to persons at risk of domestic violence or persons who have experienced domestic violence, which is organized, coordinated and/or provided by specialized complex assistance centers, as stipulated in Article 14 of this law;

- specialized comprehensive assistance center – a public legal entity or its division established in the Republic of Lithuania or another European Union member state or another European Economic Area state, which is granted the right to provide specialized comprehensive assistance to persons at risk of domestic violence or domestic violence in accordance with the procedure established in Article 16 of this law for experienced persons [51].

As experts note, in the first weekend when the warrant was in effect, the police received 353 reports of possible domestic violence. In 91 cases a pre-trial investigation or a material clarification procedure has been initiated. In another 262 cases the police assessed the situation individually and issued 147 warrants obliging the potential perpetrator to move out of the residence and not to seek contact with the person at risk of violence. It is very important that people at risk of violence receive real help immediately, because it significantly reduces the risk that they will become victims of crime in the future. Criminal proceedings are not sufficient enough to ensure the safety of victims of domestic violence. Currently, the police initiate a pre-trial investigation for about one in five reports of domestic violence, and some of those pre-trial investigations are closed because there is no corpus delicti; moreover, it is practically impossible to start pretrial investigations in cases of emotional and economic violence. For these reasons, the path of protection was followed: the warrant is a new tool that is focused on the protection of the person in danger and is aimed at the quick protection of victims, when the abuser is eliminated from the environment of the victims [50].

The Netherlands. The domestic violence and child abuse protocol helps professionals such as doctors, teachers and staff at young offender institutions to respond effectively to signs of respective types of violence in this country. Since 1 July 2013 it is mandatory for professionals who suspect a case of domestic violence to consult

and follow a special protocol [52]. Moreover, each organisation and independent professional develops their own protocol. The protocol must include at least the following five steps:

Step 1: Identify the signs.

Step 2: Consult with a colleague and, if necessary, with Safe at Home (in Dutch), the advice and reporting centre for domestic violence and child abuse, or an injury specialist.

Step 3: Talk to the person(s) involved.

Step 4: Assess whether domestic violence or child abuse has occurred. If in doubt, consult with Veilig Thuis.

Step 5: Decide whether to arrange help personally or report the case [52].

As to the cases of domestic violence, 41 % of women in the Netherlands have experienced physical and/or sexual violence since the age of 15. This is 10 per cent higher than the EU-27 average (31 %). Some 39 % of women have experienced health consequences of physical and/or sexual violence since the age of 15. This rate is the lowest in the EU-27. Around 29 % of women who have experienced physical or sexual violence by any perpetrator in the past 12 months have not told anyone [53].

From a practical point of view that domestic exclusion order and sentencing for domestic violence are also interesting. For example, people who commit domestic violence can be issued with a 10-day domestic exclusion order. In this 10-day period, all the parties involved will receive help: the offender, the victim and any children affected. The Public Prosecution Service can also decide to prosecute offenders [54].

With regard to domestic exclusion order in cases of domestic violence, sometimes, the police encounter threatening domestic situations in people's homes, but no crime has been committed (yet). In such cases, the police cannot arrest anyone and nobody can be prosecuted. Domestic exclusion orders allow the police to act before the situation escalates, and protect the partner, children or other members of the household. As long as the order is in place, the person it applies to may not contact their partner or children. A person placed under an order can apply to the administrative court for review [54]. Anyone subject to a domestic exclusion order must comply with it. If they do not, they may be sentenced to up to two years' imprisonment or receive an alternative sanction. The court can extend the domestic exclusion order to a maximum of four weeks. Domestic exclusion orders are designed to prevent situations from escalating. They provide a cooling-off period, allowing time for social services to get involved and help the potential offender, the victim and any children affected. This is laid down in the Temporary Domestic Exclusion Order Act [54].

It is also worth to mention that most incidents reported to the police were related to physical violence, and fewer incidents of psychological violence or destruction of property. The nature of the incidents was not different during the pandemic than before. The seriousness of the violence, as deduced from the victims' injuries, also did not change during the pandemic. During the pandemic, however, the violence was less often reciprocal as compared to the pre-pandemic period. As could be expected

from the lockdown measures, violence more often took place in the homes of suspects and victims and less frequently in other locations. A difference between the pandemic period and before was also found in those who reported the violence to the police: incidents were more often reported by witnesses during the pandemic. The characteristics of suspects and victims and the relationship between them were not different during the pandemic than before, except for the fact that suspects were more often male during the pandemic than before. Before the pandemic, minors were involved in 34 % of all incidents of domestic violence reported to the police [55].

Therefore, our analysis shows that each European Union country has its own approaches to preventing and combating domestic violence. It should also be noted that the issue of liability for domestic violence, for example, criminal liability, is not always regulated at the legislative level, and there is even no normative definition of it. In addition, the number of offences classified as domestic violence in some European Union countries depends on the forms defined by the legislator.

3. Prevention and counteraction to domestic violence in Ukraine

K. Pavlichenko notes that the National Police of Ukraine records tens of thousands of cases of domestic violence. In just ten months of 2025, the National Police received more than 103,000 reports and complaints of domestic violence, 3,700 of which were filed by children. But we understand that the real number is always higher. Some people are afraid to report it, while others do not understand that they are experiencing domestic violence [56].

Ukraine has established a robust regulatory framework governing issues related to the prevention and combating of domestic violence. In particular, such legal and regulatory acts include:

- Law of Ukraine No. 2227-VIII of 6 December 2017 “On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine with a view to implementing the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence”;

- Law of Ukraine No. 2229-VIII of 7 December 2017 “On Preventing and Combating Domestic Violence”;

- Law of Ukraine No. 1604-IX of 1 July 2021 “On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences regarding increased liability for domestic violence and gender-based violence”;

- Law of Ukraine No. 2319-IX of 20 June 2022 “On ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence”;

- Law of Ukraine No. 3733-IX of 22 May 2024 “On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences and other laws of Ukraine in connection with the ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence”;

- Law of Ukraine No. 4073-IX of 20 November 2024 “On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the improvement of mechanisms for preventing and combating domestic violence and gender-based violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1087 of 5 September 2007 “On the consultative and advisory body on family issues, gender equality, demographic development, prevention and combating domestic violence, and combating human trafficking”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 654 of 22 August 2018 “On approval of the Model Regulations on the mobile team for social and psychological assistance to victims of domestic violence and/or gender-based violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 655 of 22 August 2018 “On approval of the Model Regulations on shelters for victims of domestic violence and/or gender-based violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 658 of 22 August 2018 “On approval of the Procedure for interaction between entities implementing measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 234 of 20 March 2019 “On approval of the Procedure for the formation, maintenance and access to the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 553 of 26 June 2019 “Some issues regarding the provision of services to victims of human trafficking, domestic violence, gender-based violence and violence against children”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 824 of 21 August 2019 “On approval of model regulations on day centres providing social and psychological assistance to victims of domestic violence and/or gender-based violence, and specialised services providing primary social and psychological counselling to victims of domestic violence and/or gender-based violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1145 of 27 December 2019 “On the expansion of the pilot project to create a “single entry point” for processing citizens’ appeals and requests for public information on the processing of appeals and reports about/or from persons who have suffered from human trafficking, domestic violence, gender-based violence, violence against children, or the threat of such violence”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1369 of 16 December 2020 “Some issues related to the processing of appeals and reports about/or from persons who have suffered from human trafficking, domestic violence, gender-based violence, violence against children or the threat of such violence”»;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 145 of 24 February 2021 “Issues of the State Social Program for the Prevention and Counteraction of Domestic Violence and Gender-Based Violence for the period until 2025”;
- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 398 of 21 April 2021 “On approval of the Procedure and conditions for providing subsidies from the state budg-

et to local budgets in 2021 for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence”;

- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1372 of 9 December 2022 “On amendments to certain decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence”;

- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 559 of 2 June 2023 “On approval of the Procedure and conditions for providing subsidies from the state budget to local budgets in 2023 for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence”;

- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 794 of 1 August 2023 “Some issues regarding the provision of subsidies from the state budget to local budgets in 2023 for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence”;

- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 616 of 30 May 2024 “On approval of the Procedure and conditions for providing subsidies from the state budget to local budgets in 2024 for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence”;

- decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 658 of 4 June 2025 “On approval of the Model Program for the prevention of violence and cruel treatment of children”;

- order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 728-r of 10 October 2018 “On approval of the Concept of the State Social Program for the prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence for the period until 2025”;

- order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 696-r of 30 June 2021 “On approval of the distribution of subsidies from the state budget to local budgets for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence in 2021”;

- order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1011-r of 7 November 2023 “On the redistribution of subsidies from the state budget to local budgets for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence, as provided for by the Ministry of Social Policy for 2023”;

- order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1030-r of 22 October 2024 “On the distribution of subsidies from the state budget to local budgets for the creation of a network of specialized support services for victims of domestic violence and/or gender-based violence in 2024”;

- decree of the President of Ukraine No. 398/2020 of 21 September 2020 “On urgent measures to prevent and combat domestic violence, gender-based violence, and protect the rights of victims of such violence”;

- order of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 1852 of 11 December 2018 “On the establishment of the State Institution “Call Center of the Ministry of

Social Policy of Ukraine on Combating Trafficking in Human Beings, Preventing and Combating Domestic Violence, Gender-Based Violence, and Violence Against Children”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 1458/32910 of 22 December 2018;

- order of the Ministry of Health Care of Ukraine No. 287 of 1 February 2019 “On approval of the Procedure for conducting and documenting the results of medical examinations of victims of domestic violence or persons who are likely to have suffered from domestic violence, and providing them with medical assistance”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 262/33233 of 14 March 2019;

- order of the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 369/180 of 13 March 2019 “On approval of the Procedure for assessing the risks of domestic violence”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 333/33304 of 2 April 2019;

- order of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 1037 of 3 July 2019 “On approval of the forms of documents used to compile the personal file of a victim placed in a shelter for victims of domestic violence and/or gender-based violence”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 772/33743 of 11 July 2019;

- order of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 787 of 30 November 2020 “On approval of the Methodology for determining the needs of local communities in creating specialized support services for victims of domestic violence and gender-based violence”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 36/35658 of 12 January 2021;

- order of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 649 of 16 November 2021 “On approval of the form for referring a person who has suffered from domestic violence and/or gender-based violence to a center providing free secondary legal aid”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 1655/37277 of 23 December 2021;

- order of the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 434-n/917 of 13 November 2023 “On amendments to the Procedure for assessing the risk of domestic violence”, registered in the Ministry of Justice of Ukraine as No. 2217/41273 of 21 December 2023.

It should be agreed that in order to more accurately measure the prevalence of a particular phenomenon in society, there is an urgent need to define it. Domestic violence is a rather complex phenomenon due to its socially determined status. Like any socially determined phenomenon, it manifests itself exclusively during and in the form of specific relationships between people. In turn, social relations are subject to social regulation by norms of morality, tradition, custom, etc. According to the position of the Constitutional Court of Ukraine on understanding the essence of the principle of the rule of law, the listed social regulators, including the law, are elements of law and are united by a quality that corresponds to the ideology of justice, the idea of law, which is largely reflected in the Constitution of Ukraine (paragraphs second and third sub-point 4.1 point 4 of the reasoning part of the Decision

<https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>). Accordingly, domestic violence, as a deviant form of behavior, is described and restricted in legal terms [57].

As stipulated by the Law of Ukraine No. 2229-VIII of 7 December 2017 “On Preventing and Combating Domestic Violence”, domestic violence is an act (action or inaction) of physical, sexual, psychological or economic violence committed within the family or within the place of residence or between relatives, or between former or current spouses, or between other persons who live together (lived) as a family but are not (were not) related or married to each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives (lived) in the same place as the victim, as well as threats to commit such acts [30].

Also, based on the definition of domestic violence, four its forms are distinguished, namely:

- economic violence is a form of domestic violence that includes deliberately depriving someone of housing, food, clothing, other property, funds, or documents, or the ability to use them; leaving someone without care or supervision; preventing someone from receiving necessary medical treatment or rehabilitation services; prohibiting work, forcing someone to work, prohibiting education, and other economic offenses;

- psychological violence is a form of domestic violence that includes verbal abuse, threats, including those against third parties, humiliation, harassment, intimidation, other acts aimed at restricting a person's freedom of expression, control in the reproductive sphere, if such actions or inaction caused the victim to fear for their safety or the safety of third parties, caused emotional insecurity, inability to protect themselves, or caused harm to the person's mental health;

- sexual violence is a form of domestic violence that includes any sexual acts committed against an adult without their consent or against a child regardless of their consent, or in the presence of a child, coercion into a sexual act with a third party, as well as other offenses against the sexual freedom or sexual integrity of a person, including those committed against a child or in their presence;

- physical violence is a form of domestic violence that includes slapping, kicking, pushing, pinching, whipping, biting, as well as unlawful deprivation of liberty, beating, torture, causing bodily harm of varying degrees of severity, leaving a person in danger, failing to provide assistance to a person in a life-threatening situation, causing death, and committing other violent offenses [30].

In addition, this Law stipulates that:

- prevention of domestic violence is a system of measures implemented by executive authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, as well as citizens of Ukraine, foreigners, and stateless persons legally residing in Ukraine, aimed at raising public awareness of the forms, causes, and consequences of domestic violence, forming an intolerant attitude towards violent behavior in private relationships, an indifferent attitude towards victims, especially child victims, eradicating discriminatory ideas about the social roles and responsibilities of women and men, as well as any customs and traditions based on them;

- counteraction to domestic violence is a system of measures implemented by executive authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, as well as citizens of Ukraine, foreigners, and stateless persons who are legally in Ukraine, aimed at ending domestic violence, providing assistance and protection to victims, compensating them for the harm caused, as well as properly investigating cases of domestic violence, bringing perpetrators to justice, and changing their behavior. [30].

At the same time, combating domestic violence is not only about having regulatory and legal acts that govern the activities of entities involved in preventing and combating domestic violence, but also about statistical information on the number of recorded offences and those brought to justice. In particular, in 2025, judicial practice in cases concerning the prevention and counteraction of domestic violence took on a qualitatively new meaning: following systemic changes to administrative and criminal legislation related to the ratification of the Istanbul Convention, the courts effectively moved from a formal response to a human-centered model of victim protection [58].

Judicial practice in 2025 demonstrates several principal tendencies. Firstly, the role of qualitative classification of offenses has increased. Courts are increasingly focusing not only on the fact of conflict itself, but also on the presence of a deliberate pattern of control, harm to mental or physical health, and the systematic nature of the offender's behavior. Domestic disputes without signs of violence are increasingly being distinguished from offenses.

Secondly, there has been a significant decrease in the number of cases closed due to the expiration of the statute of limitations. The introduction of a six-month statute of limitations for domestic violence cases has made it possible to avoid situations where perpetrators evaded responsibility by delaying proceedings.

Thirdly, courts are increasingly applying human-centered mechanisms to protect victims, including procedural support tools, remote formats for participation in court hearings, and practices to minimize re-traumatization. Particular emphasis is placed on protecting the rights of children – in cases of violence committed in their presence, the child is automatically recognized as a victim [58].

T. P. Pantalienko notes a steady upward trend in the number of criminal convictions for domestic violence: from 853 convictions in 2020 to 2,177 in 2024 and 1,465 in the first nine months of 2025. The share of such convictions in the overall structure of court decisions has also gradually increased from 1.24 % in 2020 to 2.64 % in 2024. This trend shows not only an increase in the official response of the state, but also greater public attention to the problem. However, a significant number of cases remain latent due to victims' fear, economic dependence and distrust of protection institutions [59, p. 155].

A. Ya. Shugalo states, that the problem of domestic violence is a global one, and therefore efforts are constantly being made at the international level to improve the means of combating this socially dangerous phenomenon. First and foremost, the success of these tasks depends on the effectiveness of each state's legislation and the

implementation of appropriate measures by state authorities to combat domestic violence [26, p. 53].

It should be also noted that in the practice of the European Court of Human Rights regarding the protection of violated rights particular attention is paid to domestic violence. For example, in *Opuz v. Turkey* (2009) the applicant complained that the Turkish authorities had failed to fulfill their obligations to protect her and her mother from domestic violence, which had led to the death of the latter. In this regard, the Court found in its judgment that domestic law, as it stood at the time of the events, did not establish a clear distinction between men and women in the exercise of rights and freedoms, but that the Turkish authorities should have brought it into line with international legal standards regarding the status of women in a democratic and pluralistic society. In view of the above conclusion that women are the main victims of the widespread (but not deliberate) passivity of the Turkish courts, the Court considers that the violence inflicted on the applicant and her mother must be regarded as gender-based and therefore constitutes a form of discrimination against women. Despite the reforms carried out by the Government in recent years, the general indifference shown by the judicial authorities and the impunity enjoyed by the perpetrators, as illustrated by the present case, reflect a lack of determination on the part of the authorities to take appropriate measures to eradicate domestic violence (see, in particular, paragraph 9 of General Recommendation No. 19 of the CEDAW Committee) [60]. And this is not the only case related to domestic violence.

Among the judgments under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine we have analyzed only 138 mention the practices of the European Court of Human Rights regarding this category of human rights violations. For example, in justifying its position, the court notes that the sentence imposed is consistent with the position of the ECHR as set out in its judgments in *Baklanov v. Russia* of June 9, 2015 and *Frizzen v. Russia* of 24 March 2015, in which the ECHR noted that “achieving a fair balance between the general interests of society and the requirements of protecting the fundamental freedoms of the individual only becomes meaningful if it is established that the principle of “legality” was observed during the relevant interference and that it was not arbitrary.” In *Izmailov v. Russia* of October 16, 2008 the ECHR stated that “in order for an interference to be considered proportionate, it must correspond to the seriousness of the offense and not constitute a “personal excessive burden on the individual” [61].

Therefore, criminal punishment must strike a fair balance between, on the one hand, the need to apply coercive measures as a result of a criminal offense and the guilty person’s awareness of the need to bear that punishment and, on the other hand, such coercive measures must be sufficient to reform the person and prevent new crimes [62].

It should be noted that the European Court of Human Rights has issued its first ruling concerning Ukraine. In *Levchuk vs. Ukraine* it was stated that state authorities have a positive obligation to establish and enforce an adequate legal framework that provides effective protection against acts of domestic violence (see also *Bevacqua*

and *S. v. Bulgaria* (No. 71127/01 of 12 June 2008, point 65), *A. v. Croatia* (No. 55164/08, point 60 of 14 October 2010) and *Haidouva v. Slovakia* (No. 2660/03, point 46 of 20 November 2010)). If a person makes a reasonably founded complaint about repeated acts of domestic violence against them or other types of abuse, no matter how minor the individual incidents may be, the national authorities are obliged to assess the situation as a whole, including the risk of similar incidents continuing. Among other things, this assessment must take due account of the particular vulnerability of victims, who are often emotionally, economically, or otherwise dependent on their attackers, as well as the psychological effect that the threat of further abuse, intimidation, and violence may have on the victim's daily life. If it is established that a particular person has been the subject of persistent abuse and there is a likelihood of continued ill-treatment, in addition to responding to specific incidents, the authorities must take appropriate measures of a general nature to address the underlying problem and prevent future ill-treatment [63].

Thus, despite the positive trend in preventing and combating domestic violence, we still have the following shortcomings:

- existence of two different legislative definitions of the concept of “domestic violence” used in the Law of Ukraine No. 2229-VIII of December 7, 2017, “On Preventing and Combating Domestic Violence” and Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine;

- distinction between the definitions of “domestic violence” and “criminal offense related to domestic violence”;

- poor quality of administrative materials, a formal approach to proving psychological violence, and isolated cases of ignoring the imperative prohibition of applying the “insignificance” rule in cases of this category;

- failure of courts to apply the practice of the European Court of Human Rights in cases of domestic violence in this category of decisions, in particular, discrimination, domestic violence, gender-based violence;

- ineffectiveness of the system of early detection, prevention, interagency coordination, and support for victims;

- problem of domestic violence victims’ lack of awareness of Ukrainian legislation on this issue;

- lack of a uniform practice of local and appellate courts in Ukraine regarding the interpretation of the concept of “systematicity” as a sign of domestic violence.

Conclusions

Domestic violence is a gross violation of human rights that occurs in every country, including Ukraine. European standards for preventing and combating domestic violence are enshrined in the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention). However, not all countries of the European Union have ratified this Conven-

tion. In addition, trends in the number of reported offences depend on the regulatory framework in legislation and the definition of forms of domestic violence.

Ukraine ratified the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) on June 20, 2022 (Law of Ukraine No. 2319-IX of 20 June 2022 “On the ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence”). Despite the failure to meet the deadlines set out in the Action Plan for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand (para. 22 – by March 20, 2020), our country has already taken significant steps to bring national legislation into line with the Convention.

At the same time, the existence of a robust regulatory framework for preventing and combating domestic violence does not affect the prevalence of these unlawful acts, as each year there is an increase in the number of convictions under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, and the number of victims remains unknown.

We believe that the following aspects of preventing and combating domestic violence in Ukraine remain unresolved:

- existence of two different legislative definitions of the concept of “domestic violence” used in the Law of Ukraine No. 2229-VIII of 7 December 2017 “On Preventing and Combating Domestic Violence” and Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine;

- clear distinction between the definitions of “domestic violence” and “criminal offence related to domestic violence”;

- poor quality of administrative materials, a formal approach to proving psychological violence, and isolated cases of ignoring the imperative prohibition of applying the “insignificance” rule in cases of this category;

- failure of courts to apply the practice of the European Court of Human Rights in cases of domestic violence in this category of decisions, in particular, discrimination, domestic violence, gender-based violence;

- ineffectiveness of the system of early detection, prevention, interagency coordination and support for victims;

- problem of domestic violence victims’ lack of awareness of Ukrainian legislation on this issue;

- lack of a uniform practice of local and appellate courts in Ukraine regarding the interpretation of the concept of ‘systematicity’ as a sign of domestic violence.

Solving these problems requires strengthening mechanisms for identifying and recording incidents of domestic violence, developing law enforcement practices for this category of criminal proceedings, and amending national legislation.

References

1. Every day, 137 women and girls are killed by intimate partners or family members | UN Women – Headquarters. *UN Women – Headquarters*. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/11/every-day-137-women-and-girls-are-killed-by-intimate-partners-or-family-members> (date of access: 03.02.2026).

2. Domestic Violence Statistics. *The Hotline*. URL: <https://www.thehotline.org/stakeholders/domestic-violence-statistics/> (date of access: 03.02.2026).

3. Грищенко А. Л. Правове регулювання охорони особи від правопорушень домашнього насильства : дис...докт. філософ. : 081 – Право; Київський національний університет технологій та дизайну, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. 208 с.

4. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.02.2026).

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 03.02.2026).

6. Декларація про викорінювання насильства щодо жінок. URL: <https://www.womensdeclaration.com/documents/34/Declaration-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).

7. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001-2011 роки / Кол. авт.: О.М. Бандурка, О.Ф. Бондаренко, В.О. Брижик, та ін.; заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко; вступ. слово О.О. Зарубінського. Х.: Видавництво «Права людини», 2011. 240 с.

8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Ратифікація від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 03.02.2026).

9. Korniienko M. V., Berendieieva A. I. The importance of ratification of the Istanbul convention for the successful fight against gender-based and domestic violence in Ukraine. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*. 2021. No. 6. P. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.6/10> (date of access: 03.02.2026).

10. Скакун І.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Національна академія внутрішніх справ, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020. 248 с.

11. Легенька М. М. Адміністративне реагування на вчинення домашнього насильства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Харківський національний

університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Харків, 2019. 215 с.

12. Кузнецов М. Г. Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 : ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2020. 237 с.

13. Митник У. М. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії домашньому насильству в Україні та країнах Європейського Союзу: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Київський університет права Національної академії наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2021. 269 с.

14. Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2021. 245 с

15. Дмитрашук О. С. Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ, 2021. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. Київ. 2021. 228 с.

16. Горбач-Кудря І. А. Адміністративно-правові засади застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 371 с.

17. Лимаренко Ю. С. Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, НАПрН України. Харків. 2023. 226 с.

18. Степаненко О. В. Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.08; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 439 с.

19. Медведська В. В. Правові засади захисту жінок від домашнього насильства: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 2022. 276 с.

20. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 2022. 173 с.

21. Шакін Р. С. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство у формі жорстокого поводження з дітьми : : дис...докт. філософ. : 081 – Право; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 214 с.

22. Горбунова Я. М. Адміністративно-правове забезпечення протидії домашньому насильству : дис...докт. філософ. : 081 – Право; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 187 с.

23. Тичина Д. М. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні: дис... докт. юрид. наук : 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2024. 632 с.

24. Зінсу О.І. Психолого-правові засади запобігання домашньому насильству в Україні: : дис...докт. філософ. : 081 – Право; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2023. 254 с.

25. Золотарьова О. І. Адміністративно-правові інструменти запобігання та протидії домашньому насильству: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2025. 210 с.

26. Шугало А.Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2025. 229 с.

27. Андрусак І. П. Запобігання та протидія домашньому насильству: теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.01; Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2024. 641 с.

28. Грищенко А. Л. Правове регулювання охорони особи від правопорушень домашнього насильства: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Київський національний університет технологій та дизайну, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2024. 208 с.

29. Семікоп Н.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України щодо захисту дітей від домашнього насильства: дис...докт. філософ. : 081 – Право; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2024. 248 с.

30. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

31. Altogether 13,000 domestic and intimate partner violence offences were reported to the authorities in 2024 | Statistics Finland *Tilastokeskus*. URL: <https://stat.fi/en/publication/cm1hhoykp7ool07vxxviu7oxt> (date of access: 03.02.2026).

32. Legal provisions | Finland | Fighting Domestic Violence | Baker McKenzie Resource Hub. *Home* / *Baker McKenzie Resource Hub*. URL: <https://resourcehub.bakermckenzie.com/en/resources/fighting-domestic-violence/europe/finland/topics/1legal-provisions> (date of access: 03.02.2026).

33. Toiminnallinen käsikirja lähisuhdeväkivaltaan puuttumiseksi ja ennalta Estämiseksi. 23.3.2022. URL: <https://surl.li/xclitz> (date of access: 03.02.2026).

34. Lindström P. Violence against Women in Scandinavia: a Description and Evaluation of two new Laws Aiming to Protect Women. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 2005. Vol. 5, no. 2. P. 220–235. DOI: <https://doi.org/10.1080/14043850410010720> (date of access: 03.02.2026).

35. Combating violence against women SWEDEN. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/2016.5495_mh0216777enn_pdfweb_20170215100606.pdf (date of access: 03.02.2026).

36. Gender Equality Index | 2025 | Violence | SE | European Institute for Gender Equality. *European Institute for Gender Equality*. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/violence/SE> (date of access: 03.02.2026).

37. Gender Equality Index | 2025 | Violence | SK | European Institute for Gender Equality. *European Institute for Gender Equality*. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/violence/SK> (date of access: 03.02.2026).

38. National report submitted pursuant to Human Rights Council resolutions 5/1 and 16/21 : [Universal Periodic Review] : Slovakia. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4052669?v=pdf> (date of access: 03.02.2026).

39. 41% of women in Estonia experience intimate partner violence | Statistikaamet. *Avaleht / Statistikaamet*. URL: <https://stat.ee/en/news/41-women-estonia-experience-intimate-partner-violence> (date of access: 03.02.2026).

40. Victim Support Act–Riigi Teataja. *Avaleht–Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/503042023004/consolide> (date of access: 03.02.2026).

41. Raul Narits, Silvia Kaugia, Iris Pettai The Significance of Recognising Domestic Violence, in Light of Estonian Legal Experts' Opinion and the Prospects for Systematising the Relevant Legislation. *Juridica International*: URL: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?uri=2016_24_128_the-significance-of-recognising-domestic-violence-in-light-of-estonian-legal-experts-opinion-and-the-prospects-for-systematising-the-relevant-legislation (date of access: 03.02.2026).

42. Less mental and physical violence. *Siseministeerium*. URL: <https://www.siseministeerium.ee/en/less-mental-and-physical-violence> (date of access: 03.02.2026).

43. Latvia Opinion on the draft law on the withdrawal from the council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) Adopted by the Venice Commission at its 145th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2025). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)053-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)053-e) (date of access: 03.02.2026).

44. Perrotta Berlin, M., Campa, P., Krūmiņa, M., Paltseva, E., Pluta, A., & Shpak, S. (2024). Domestic violence legislation. Awareness and support in Latvia, Russia and Ukraine. *Baltic Journal of Economics*, 24(2), 319–336. DOI: <https://doi.org/10.1080/1406099X.2024.2426920>

45. Deklarācija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un izskaušanu. URL:

https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs_imp.nsf/0/43014A8F26C9D5A7C2258D25002A2266?OpenDocument (date of access: 03.02.2026).

46. Domestic violence and social services in Latvia, Lithuania, Slovakia, and Nigeria: Comparative study / O. A. Jegede et al. *SHS Web of Conferences*. 2024. Vol. 184. P. 01003. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418401003> (date of access: 03.02.2026).

47. Gender Equality Index | 2025 | Violence | LV | European Institute for Gender Equality. *European Institute for Gender Equality*. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/violence/LV> (date of access: 03.02.2026).

48. Changes to the Criminal Code criminalise violence against relatives. *Sākumlapa | Tieslietu ministrija*. URL: <https://www.tm.gov.lv/en/article/changes-criminal-code-criminalise-violence-against-relatives> (date of access: 03.02.2026).

49. Gender Equality Index | 2025 | Violence | LT | European Institute for Gender Equality. *European Institute for Gender Equality*. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/violence/LT> (date of access: 03.02.2026).

50. Lithuania Introduces New Tool to Prevent Domestic Violence. *Liberties.eu*. URL: <https://www.liberties.eu/en/stories/lithuania-introduces-new-tool-to-prevent-domestic-violence/44862> (date of access: 03.02.2026).

51. Protection of the republic of Lithuania against violence in the near environment the law. *The law was published: Gazette. 2011, no. 72-3475, until 1111010ISTA0XI-1425 New version from 01.07.2023: No. XIV-934, 15/03/2022, published in the TAR on 22/03/2022, until 2022-05117*. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/2025-04/511504910087680525_LTU-90158.pdf (date of access: 03.02.2026).

52. Domestic violence and child abuse protocol. *Information from the Government of the Netherlands | Government.nl*. URL: <https://www.government.nl/topics/domestic-violence/domestic-violence-and-child-abuse-protocol> (date of access: 03.02.2026).

53. Gender Equality Index | 2025 | Violence | NL | European Institute for Gender Equality. *European Institute for Gender Equality*. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025/domain/violence/NL> (date of access: 03.02.2026).

54. Domestic exclusion order and sentencing for domestic violence. *Information from the Government of the Netherlands | Government.nl*. URL: <https://www.government.nl/topics/domestic-violence/domestic-exclusion-order-and-sentencing-for-domestic-violence> (date of access: 03.02.2026).

55. van Koppen, M. V., Bruggeman, M., Houston, R., & Harte, J. M. (2024). Domestic Violence During the Corona Pandemic: A Comparison of Pre-Pandemic and Pandemic Incidents of Domestic Violence in the Netherlands. *International jour-*

nal of offender therapy and comparative criminology, 68(13-14), 1421–1437.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X221144298>

56. Катерина Павліченко розповіла про впроваджені в Україні заходи з протидії домашньому насильству. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/kateryna-pavlichenko-rozprovila-pro-vprovadzheni-v-ukraini-zakhody-z-protydii-domashnomu-nasyilstvu> (дата звернення: 03.02.2026).

57. Протидія домашньому насильству під час війни в Сумській області: Регіональний аналіз / Приймальня УГСПЛ у м. Суми: Наталія Єсіна, Дмитро Мурач / Ред. Владлена Падун. 44 с.. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2025/01/Sumy_Domestic_Violence_A5_D0BED181D182_1.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

58. Судова практика 2025 року: як змінюється підхід до справ про домашнє насильство. Рада адвокатів Київської області. URL: <https://radako.com.ua/sudova-praktyka-2025-roku-yak-zminuyetsya-pidhid-do-sprav-pro-domashnye-nasyilstvo/> (дата звернення: 03.02.2026).

59. Pantaliienko T. P. Domestic violence in Ukraine and Europe: analytical and legal research into trends and dynamics of criminal sentences (2020–2025). *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2025. Vol. 4, no. 91. P. 155–160. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.20> (date of access: 03.02.2026).

60. Справа Оруз проти Туреччини. (Заява № 33401/02). *HUDOC - European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22display%22%3A%22%22%2C%22languageisocode%22%3A%22UKR%22%2C%22appno%22%3A%2233401%2F02%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-201401%22%7D> (date of access: 03.02.2026).

61. Вирок Ямпільського районного суду Вінницької області від 09 листопада 2021 р. Справа153/1002/21. Провадження1-кп/153/52/21-к. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/100913879> (дата звернення: 03.02.2026).

62. Вирок Вінницького апеляційного суду від 16 липня 2025 р. Справа № 126/2978/24. Провадження №11-кп/801/772/2025. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/128886162> (дата звернення: 03.02.2026).

63. Левчук проти України: Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 17496/19). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/974_f92#Text (дата звернення: 03.02.2026).

Анотація

Відзначено, що проблема домашнього насильства надзвичайно важлива передусім тому, що сім'я є основою суспільства і перебуває під особливим захистом держави. Насильство і жорстокість в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в ній, але виступають також однією із детермінант злочинності, наприклад, жіночої або сімейно-побутової.

Автором проаналізовано існуючі підходи щодо поняття «домашнього насильства» у міжнародному праві, законодавстві України. Звернута увага на наукові розробки щодо запобігання та протидії домашньому насильству та зауважено, що неузгодженість визначення «домашнього насильства» у міжнародних документах, прикладом цього є й Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 р., вказує на необхідність розробки уніфікованого документи, який би врегулював цю дефініцію.

Проаналізовано державну політику і національне законодавство щодо запобігання та протидії домашньому насильству деяких країн Європейського союзу, зокрема, Фінляндії, Швеції, Словаччини, Естонії, Латвії, Литви і Нідерландів. Вказано, що кожна країна Європейського Союзу має власні підходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству та не завжди на законодавчому рівні врегулювано питання відповідальності за домашнє насильство, наприклад, кримінальної, та навіть відсутнє його нормативне визначення. Окрім того, кількість правопорушень, що вважаються у деяких країнах Європейського Союзу домашнім насильством, залежність від форм, визначених законодавцем.

Звернута увага на нормативно-правові акти, що регламентують питання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні, а також стан та динаміку протидії домашньому насильству за 2025 р. Аналіз вироків за ст. 126-1 КК України вказує на те, що лише у 138 вироків є згадка про практики Європейського суду з прав людини щодо цієї категорії порушень прав людини, а також наведено приклади щодо використання такої практики.

Зроблено висновок, що досі залишаються невирішеними такі аспекти запобігання та протидії домашньому насильству в Україні: наявність двох різних законодавчих дефініцій поняття «домашнього насильства», які використовуються у Законі України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ст. 126-1 КК України; проведення чіткого розмежування між дефініціями «домашнє насильство» та «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством»; неякісне оформлення адміністративних матеріалів, формальний підхід до доведення психологічного насильства та поодинокі випадки ігнорування імперативної заборони застосування «малозначності» у справах цієї категорії; не застосування судами у справах про домашнє насильство практики Європейського суду з прав людини щодо цієї категорії рішень, зокрема, дискримінація, домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство; неефективність системи раннього виявлення, профілактики, міжвідомчої координації та підтримки постраждалих осіб; проблема в необізнаності постраждалих від домашнього насильства щодо законодавства України з цього питання; відсутність єдиної практики місцевих та апеляційних судів України щодо тлумачення поняття «систематичності» як ознаки домашнього насильства. Відзначено, що розв'язання цих проблем потребує активізації

механізмів виявлення та фіксації фактів домашнього насильства, вироблення правозастосовчої практики щодо цієї категорії кримінальних проваджень, а також внесення змін у національне законодавство.

Інформація про автора:

ПОЛІТОВА Анна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права

Маріупольського державного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

ДЛЯ НОТАТКІВ

Наукове видання

Автори:

Бражко Олена Вадимівна
Григор'єва Вікторія Василівна
Камардіна Юлія Вікторівна
Князькова Любов Михайлівна
Нажеденко Аліна Олексіївна
Політова Анна Сергіївна
Черних Євген Миколайович

РОЗВИТОК ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В
УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Колективна монографія

За загальною редакцією

к.ю.н., доц. Л. М. Князькової

Матеріали опубліковано у авторській редакції.

Комп'ютерна верстка та макетування ...

МДУ, 2026 рік

